

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL III



EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1927

Prețul 50 lei.

DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL III



BUCUREȘTI

Așezământul tipografic „Datina Românească“, Vălenii-de-Munte

1925

P R E F A Ț Ă

la ediția germană

Tipărirea acestei lucrări a ținut doi ani. În acest răstimp atât autorul cât și alții au continuat studiile privitoare la Istoria Românilor. Prin aceasta s'au schimbat ici și colo unele amănunte, care nu pot fi toate îndreptățite; pe lângă aceasta o completare prin împărțășirea rezultatelor nou câștigate e cu neputință.

Trebuie însă să citez aici și următoarele lucrări: I. Bogdan a publicat a doua ediție a lucrării sale, «Relațiile Brașovului» prevăzută cu textul slavon („Relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Tara-Ungurească“, I, București 1905), și ca o urmare firească a acesteia apare lucrarea mea, Brașovul și Români (București 1905), care cuprinde studii rezultate din utilizarea scrisorilor românești păstrate în Archivele Statului din Brașov. La cele șapte volume din «Studii și documente» s'a adăugat un al IX-lea volum, așa că Brașovul și Români apare acum ca al X-lea volum din întreaga serie. Al VIII-lea volum, care trebuie să cuprindă un repertoriu de istorie culturală, n'a apărut încă¹. Inscricții din Bisericile și Mănăstirile României le-am adunat într'o operă, din care a apărut până acum numai

¹ De atunci publicarea a mers până la volumul XX (nota din 1925).

partea I-a („Inscripții din Bisericile României“) ¹. În sfârșit scrierea mea „Istoria Românilor în chipuri și icoane“ (2 volume, București 1905), cuprinde un șir de conferințe, care au fost ținute în fața „Societății femeilor române“ și tratează multe chestii culturale ².

București, Iunie 1905.

N. IORGA-

¹ A doua e în vol. XV din „Studii și documente“; alte inscripții în vol. XVI și în „Revista istorică“, *passim*.

² A se adăugi, pe lângă ediția din Craiova a acesteia (cuprinzând și vol. III: „Negoful și meșteșugurile“), „Istoria Românilor prin Călători“, (3 vol.). Apoi „Istoria Bisericii“ (2 vol.), „Istoria Armatei“ (2 vol.), „Istoria presei românești“.

Partea a patra

Apăsătoarea suzeranitate turcească până la epoca Fanarioșilor. Decăderea țerănimii române. Statul fiscal ca izvor de câștig pentru arendașii aventurieri ¹.

CAPITOLUL I.

Relațiile Românilor cu Turcii. Raiaua turcească pe pământ românesc. Așezarea Tatarilor în Basarabia (Bugeac).

Supunerea desăvârșită a Moldovei și Țării-Românești supt suzeranitatea turcească înseamnă pentru amândouă un nou stadiu de dezvoltare și anume o perioadă de decădere.

Începând cu Domnul, care recunoaște pe vecinul de la Sud ca stăpân și e înzestrat de acesta cu o putere aproape deplină asupra supușilor săi, și până jos la țăran, care la început plătește nolle

¹ Izvoarele sunt pentru Moldova cele arătate în capitolul precedent, apoi *Cronica lui Ureche*, care duce până la 1600 (ediții Popovici, cu note franceze, și C. Giurescu, în colecția Comisiei Istorice) și *Cronica lui Miron Costin*, tipărită în *Kogălniceanu, Letopiseși*, I, și într'o ediție nouă, dar nu mai bună, încărcată cu adnotări, a Academiei Române, scoasă supt îngrijirea lui V. A. Urechiă; textul latin al cronicii a fost publicat după un manuscris al museului *Czartoryski* din Cracovia pe sama Comisiei istorice a României de Eug. v. Barwinski. *Miron Costin* e continuat de fiul său *Nicolae* și de *I. Neculce* (*Kogălniceanu*, II), cum și de alți compilatori (*ibid.*, III). Pentru Țara-Românească avem compilația lui Stoica Ludescu (*Magazinul istoric*. IV-V), care se încheie la 1688 și pe care se sprijină cronica de completare a lui *Constantin Căpitanul Fi-*

dări cu rodul muncii sale, apoi cu trupul său și cu demnitatea și libertatea sa omenească, nimic nu mai samănă cu trecutul. În locul Statului alcătuit din țărani liberi, cari luptă împotriva oricărui încălcător, pentru *moșia* mare sau mică moștenită de la strămoși, apare ca urmaș nevrednic Statul fiscal, al cărui singur scop este să adune bani, nepomenit de mulți bani sume incalculabile, pentru viața luxoasă a stăpânilor străini din Constantinopol.

lipescu (ed. Iorga, 1902; în studiul său despre cronicile muntene, C. Giurescu o atribuie, fără considerație pentru stil, cu totul deosebit, lui Radu Popescu, cronicar foarte personal și pătimas, cum nu e celalt). *Cronicile grecești* ale lui *Matei al Mirelor* și a lui *Stavrinos* pentru epoca lui Mihai Viteazul și a celor două decenii următoare s'au tipărit în *Papiu, Tesauru*, I. Domnia lui Brâncoveanu e descrisă în cea mai mare parte (1688—1714) de *Radu Greceanu (Magazin, II)*; memoriile boierului din opoziție *Radu Popescu* se află tot acolo, V; Cronica pe care acesta din urmă a compus-o după însărcinarea oficială a lui Nicolae Mavrocordat (1716—1730), *ibid.*, II. Cf. asupra tuturor Iorga, *Istoria literaturii române*. Ca ediții de acte intră în considerație cele citate mai sus, precum și *Condica de socoteli* a lui Brâncoveanu din *Revista Istorică a Arhivelor* a lui Aricescu, III. Din lucrările de specialitate intră în considerație numai următoarele:

1. Bălcescu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. Acad. Rom.; autorul a trăit pe la 1848 și a cunoscut numai cronicile. Opera lui e un *texte de langue*, dar nu mai are nicio valoare istorică (ed. nouă de Al. Lăpedatu).

2. Szádeczky, *Erdély es Mihály Vaida* (Timișoara 1893): tratează despre stăpânirea lui Mihai-Vodă în Ardeal. Anexa de acte inedite e interesantă; dar, acum, mai toate piesele arătate acolo în Regeste se pot afla în vol. XII din Hurmuzaki.

3. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (ediția Socec, București, 1900); o altă Istorie populară a lui Mihai Viteazul (București, Minerva, 1901); lucrarea mai dezvoltată apărută în parte supt același titlu în „Convorbiri literare”, an. 1901-1902, neisprăvită, *Istoria lui Mihai Viteazul* de I. Sirbu (2 vol.) e foarte bogată în amănunte și foarte precisă în critică, dar e o lucrare de erudiție care se cetește foarte greu.

4. I. Sârbu, *Mateiu-Vodă Bäsärabäs auswärtige Beziehungen* (Lipsca 1900), o foarte conștiincioasă și temeinică lucrare, care utilizează tot materialul tipărit.

5. Iorga, *Studii și documente*, IV; prefața cuprinde o expunere a istoriei române în veacul al XVII-lea, și acolo se dă și bibliografia.

6. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino* (București 1901). Prefața descrie istoria Țării-Românești între 1714 și 1716.

7. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu* (București 1901). Prefața arată împrejurările lăuntrice supt Brâncoveanu.

8. Iorga, *Istoria literaturii române*. Cu prilejul criticii *Cronicelor* se tratează, în excursuri, și o mare parte din istoria Românilor în sec. al XVII-lea.

Acum e vorba să descriem istoria acestei vieți de nelibertate, până ce în sfârșit pe la 1700, după un veac și jumătate, se petrece o schimbare prin aceia că o mare parte din vechile forme cad în desuetudine, iar Statul vasal turcesc imitează în oarecare măsură modelul Statului european mecanic al veacului al XVIII-lea; afară de aceasta apar și noi condiții în alegerea Domnului, și toate raporturile cu Statele vecine se schimbă.

Stăpânirea turcească se amestecă direct numai în trei domenii ale vieții românești; în celelalte ea avea numai o înrâurire indirectă. În prima linie intră în considerare formarea unui district turcesc, a unei zone militare turcești, care, administrată de Turci, se desparte de restul țării; aceasta era așa numita *raiă*.

I. Felul cum s'a petrecut această despărțire și punctele care delimitează Ținutul, au fost arătate mai sus¹. Inceputul l-a făcut principatul din Sud, al Țării-Românești, expus în întâiul rând dușmanului. Încă din ultimii ani ai secolului al XIV-lea au fost ocupate Turnul, adică Nicopolis Minor, Nicopoa Mică a noastră, numit de Turci Cule, apoi Giurgiul, lerköki al lor, pentru ca să domine orice mișcare a Domnului din Argeș. Ca să-și poată însă aprovisiona comod cetățile, Turcii luau în stăpânire și o bucată din pământul care le încunjura și distruseră aici toate drepturile anterioare de proprietate ale Statului sau ale particularilor. În veacul al XVI-lea, cu toată vechea făgăduință de a lăsa țara neatinsă, se mai ocupară ici și colo noi puncte potrivite: așa plăți Radu-cel-Mare, prietenul călugărilor, liniștea ce i se lăsa. Mirceștii,

¹ Vol. II.

dinastia lui Mircea Ciobanul, slugă totdeauna plecată Sultanului, trebuiră să renunțe la stăpânirea importantei Brăile. În sfârșit la 1580, pe când domniă M'heea, care aparținea, ce-i drept, acestei familii privilegiate, dar era neînsemnat, veni un ceauș de la Poartă ca să cerceteze și întinderea vetrei Severinului și să o ocupe în numele Sultanului¹.

Moldova pierdu abia în urma mării expediții din 1484 o bucată din ținutul său: atunci Chilia și Cetatea-Albă ajunseră porturi militare turcești, și ca de obicei și teritoriul din prejur se alipi cetăților, ca raiă. Această raiă se întinse, în urma reușitei expediții al lui Soliman al II-lea din 1538, aproape până la linia râului Botna, și o nouă ocupație turcească ajunse atunci și la Tighinea, Benderul noilor stăpâni. Țărmlul Dunării era acum cu totul în mâni străine, granița Nistrului din spre Polonia numai în parte. Acum puterea Domnului Moldovei ajungea în Sud numai până la Lăpușnă, care avu cinstea să dea țării pe tiranul Alexandru. Lângă Chilia și Cetatea-Albă Turcii mai ridicară un oraș întărit, *Ismailul*, care la Români se chema *Smil*. În fața cu Galații exista încă în veacul al XVII-lea portul dunărean turcesc Tomarova, care e identic cu Renii de mai nainte.

În această întindere rămase raiaua până în veacul al XVIII-lea, afară de timpurile de revoltă, în care ea fu adesea pierdută, dar nu cetățile, pentru ca la o nouă schimbare a lucrurilor să fie iarăși ocupată. Totuși nicio nouă cetate turcească nu s'a creat în această epocă, dacă nu vrem să luăm ca atare ocuparea unei mahalale a Galaților. În amănunte, de sigur că granițele domeniilor smulse

¹ Hurmuzaki, XI, p. 643-644.

n'au rămas totdeauna aceleași; căci nici comandanții și nici proprietarii particulari ai raielei nu-și făceau un cas de conștiință din aceia că-și însușiau pe nedrept ca pășune sau ogor o bucată de pământ domnesc muntean sau moldovenesc prin mutarea *stâlpilor* de hotar.

Voevozi mai cu trecere se jăluiau întâmplător la Poartă de astfel de încălcări și în schimbul unor daruri primiau și câte-o comisie, care trebuia să constate starea de mai înainte și să o restatornicească. Avem știri despre activitatea multor atari comisiuni împărătești și posedăm chiar documente, atât despre îngrijirea Domnilor de integritatea teritoriului ior, cât și despre pornirea Turcilor de a atinge această integritate. Supt Vlad Țepeș apăru odată beiful de Nicopoli, Hamza, cu o întreagă oaste «ca să stabilească granița Dunării», *ad metas super Danubium constituendas*. Supt Mircea Ciobanul probabil, Ahmed, un urmaș al lui Hamza, cercetă din poruncă împărătească aceleași granițe. Dar, cu puțin mai în urmă, fiul lui Mihnea, Petru, se plângea iarăși de o întindere neîngăduita a raielei Giurgiului. Alexandru, fratele și urmașul lui Petru, își cumpără o împuțernicire de la Poartă ca să dea îndărăt din ținutul Giurgiului, ca și din cel de la Turnu, din «hailăcul» din Cule, pe vecinii care pătrunseră prea departe, și să redea din nou drumului «Banului» vechiul lui caracter de hotar. Dar chiar supt fiul lui Alexandru e nevoie pentru legalizare ca rezultatele unei astfel de regulări de graniță să fie întărite printr'un firman împărătesc. Apoi vine vremea în care, prin Mihai Viteazul, se restabilește în lupte vechea stare liberă. Supt urmașii lui cari domnesc iarăși ca vasali turcești, se pare că Turcii nu s'au mai dedat la vechiul

lor obicei de-a încălca granița. Unul dintre aceștia, Mateiu, fu chiar destul de tare, pentru a pedepsi cu de la sine putere astfel de încercări întâmplătoare, fără a mai reclama mijlocirea Porții; el își așezase în sate privilegiate, peste tot unde era o graniță de păzit, *roșii* și *călărașii* săi, țărani înarmați; din numirile de localități de astăzi mai amintesc despre aceasta numai Calărașii, în fața Silistrei: Chiar până în zilele noastre, pașnicii plugari din județul Buzău poartă pieptare roșii, ca amintire inconștientă a vremurilor în care ei erau apărătorii rânduiri împotriva întinsei raiele a Brăilei și Odăii Vizirului¹.

În niciuna din raielele muntene din vremea mai veche, adică până la războaiele cu Rusia, n'a poruncit vre-un Pașă și nici măcar vre-un beg sau un sangiac, ca în cetățile de pe țărmul stâng al Dunării; comandant superior al fiecărei raiele erau mai curând cel mai de aproape dintre ofițerii superiori ai Țării Turcești din față: așa Severinul era supt ascultarea Vidinului, Turnul supt a Nicopolei, Giurgiul supt Rusciuc, care e pomenit ca o cetate încă din 1445, de Wavrin. Aupra poziției Brăilei nu se poate da până acum nicio deslușire mai sigură. În fiecare cetate stăteau, bine înțeles, soldați turci: spahii, cari serviau călari și cari tot odată, ca feudatari mai mari sau mai mici, își aveau timarurile lor, adică feudele, pe pământ muntean. Dreptatea o împărția, ca peste tot, un *cadiu*, judecătorul, conform Coranului, iar administrația vămilor împărătești și a zaherelei, care se furnisa de aici, era încredințată unui *nazir*.

În Moldova, din potrivă, erau doi begi, dintre

¹ V. Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Lipsca, anul 1902, p. 240. — Roșii-de-Vede pare a fi *Rușii-de-Vede*, în opoziție cu *Rușii-de-Dunăre*, *Ruse* al Bulgarilor, Rusciucul Turcilor.

cari unul își avea reședința în Bender, cellalt în Acherman, dar în Chilia apar numai demnitari militari inferiori. Aceste cetăți moldovenești erau isolate, cel puțin în cele d'întăiu timpuri, și această împrejurare li îngăduia o stare mai independentă. Încolo sămăneau și ele cu întăritele cuiburi turcești din vecina Țară-Românească¹.

Pentru principate pierderea înfloritoarelor por-turi și a bogatelor Ținuturi era de sigur dure-roasă, dar și mai greu le lovia primejdia veșnică ce decurgea de aici. Căci, lăsând cu totul la o parte deseale încălcări de hotar, Turcii din raiă și țărani creștini ce trăiau supt dâșii, și cari imi-tau pilda stăpânilor lor, nu se arătau de loc ca buni vecini. Ei își mânau vitele pe pășunile mar-ginașe și aduceau proprietarilor ținuturilor înve-cinate pagube simțitoare. Când prin contract cu persoane particulare își câștigau legal unele drep-turi de proprietate în lăuntru principatului, nu socotiau niciodată de nevoie să plătească pentru ele «cânelui» de pe tronul vasal dările cuvenite: *dijmă* pentr roadele câmpului, *goștină* pentru tur-mele de oi. Cei mai temuți hoți de cai și de boi își găseau în raiă refugiul asigurat, și datorită ace-stei stări de lucruri ținutul turcesc se bucura tot-deauna de un mare bielșug de carne. La bâlciuri se iscau totdeauna certuri și bătăi, și creștinii near-mați erau totdeauna cei învinși. Țigani, cari nu mai voiau să trăiască în robie, și țărani iobagi năpădiau în raiă, care proporțional era mai bine populată. Chiar și țărani liberi din satele moldo-dovenești și muntenesți, când nu mai aveau pământ, sau când la moștenire rămăneau pe din afară,

¹ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă; Studii și documente*, V, p. 475 și urm. și *Regestele veacului al XVI-lea*, în Iorga, *Documente și cercetări*, I.

preferau să emigreze la Turci, unde n'aveau de plătit decât haraciul și darea care se acorda spahiilor, pe când acasă, supt Voevodul național, din pricina unor împrejurări pe care le vom cunoaște îndată, li se cereau neconținut dări în bani și în natură. Comandanții raiiei aveau ce-i drept, însărcinarea directă ca la ocazie să ocrotească pe Domn împotriva compețitorului său sau a populației nemulțămite, răsvrătite, dar nu rare ori li se părea mai folositor să cheme la ei pe nemulțămiiți, înainte de năvălirea lor în țară, sau după înfrângerea lor să-i primească la ei și să li pună întrebarea, dacă n'ar vrea să primească legea turcească¹.

Nu trecu mult și situația se înrăutăți în Moldova, ba într'o oarecare măsură și în Țara-Românească, prin năvălirea Tatarilor, cari de aici înainte devin, înlauntrul granițelor vechi ale principatului, coloniști statornici, — întru cât această expresie se poate întrebuința pentru niște atât de neastâmpărați călăreți și prădători.

Noul Stat tătarăsc din Crimeia, o frântură a marelui Hanat din Sarai, se formase în a doua jumătate a veacului al XV-lea ca un biciu al lui Dumnezeu pentru Moscoviți, Poloni și Români, iar stăpânitorul din Crâm, comandantul celor patru horde, luă vechiul și respectabilul titlu de *Han*, împărat. La cucerirea Căfiei în anul 1475, Osmanlâii lasară să dureze mai departe acest Stat mohammedan — căci numai puțini Tatars rămaseră păgâni —, fiindcă, cu foarte multă dreptate, întrezăreau în el un sprijin al întreprinderilor lor. Printr'un act de închinare, cunoscut, e adevărat, numai printr'o nesigură tradiție analistică, Hanul deveni

¹ Cf. izvoarele citate mai sus.

un vasal al emirului din Constantinopol: încolo totul rămase neschimbat; controlul suprem îl făcea begul, care de atunci locui în marele oraș genoves de odinioară Caffa, și de aici, fără a se amesteca în administrația internă tătarască sau în răzbunările dinastice obișnuite ale Ghiraizilor, făcea raport despre toate. Când Selim, fiul Sultanului Baiezyd al II-lea, se înrudi cu acești Ghiraizi și se uni cu Tatarii pentru a-și realiza marile sale planuri de răzvrătire, considerația «Imperiului» tătarăsc, a „Țaratului“, cum se spunea în Polonia și Moscovia, crescuseră simțitor: trebuia să se admită posibilitatea — și odată s'a vorbit de aceasta ca și de un fapt real —, că un urmaș al lui Hagi-Ghirai, al întemeietorului dinastiei din Crâm, ar putea ajunge în Constantinopol „Împărat pe amândouă continentele“.

În acele zile în care tânărul Selim nu se așezase încă bine pe tronul tatălui său mort de inimă rea, în fiecare an aproape, cu toate făgăduințele contrare și cu toate darurile îmbielșugate, Moldova fu vizitată de Tatarii și groaznic pustiită până la Siretiu. După aceea însă se ajunsese la un *modus vivendi* cu acești cei mai răi dintre vecinii răi: Moldova, de altfel chiar și Polonia, plătea Hanului un tribut și-i cedă afară de aceasta și alte «venituri», pentru ca săracul, desprețuitorul de muncă, dar viteazul Tatar să poată trăi potrivit stării sale. Chiar pentru anul 1566 se menționează acest tribut și se spune că Hanul îl primește după „vechi obiceiuri“¹. Cu prilejul trimiterii tributului și a darului care se chiamă *balgi-başlic*, adică „miere și ceară“, Domnul cinștia pe acest Împă-

¹ Studii și cercetări, I, p. 181.

rat prădalnic și cu o haină de cinste, *cabanîța*¹. Și la această stare de lucruri nu se mai schimba nimic, atâta timp cât la granița moldovenească stătu un liber și temut Han tătarăsc.

Dar granița în sine se strămută pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, în dauna Moldovei. Nu multă vreme după supunerea țării din anul 1538, Turcii luară obiceiul de a pune și garnisoane tătarăști în cetățile de la Dunăre și în noua cetate de pe Nipru. De acum înainte trupe din neamul Nogailor apărură Cetatea-Albă, Benderul și Chilia, precum și marea cetate Oceacov, de pe Nipru, și aceasta chiar pe vremea luptei cu Ioan cel-Cumplit, rebelul moldovean². Ei erau mai în stare ca orice alți ostași să lupte cu Cazacii, dușmanii lor firești, cari și ei aflaseră acum drumul spre Moldova. Cazacii apărură însă regulat dincoace de Nistru, pentru a sprijini pretendenți domnești sau în simple cete pradalnice. De și marele rege polon Ștefan Báthory urmăria alte planuri și nu se temea de nimic atât de mult ca de o neînțelegere cu Poarta, el impuse totuși acestor bandiți creștini în 1576 o organizare, care trebuia să-i facă dependenți de coroana polonă și în urmă procedă de mai multe ori cu asprime, prin executări de șefi căzăcești și pretendenți ai Cazacilor; cu toate acestea vitejii locuitori ai insulelor Niprului nu-și pierdură frumoasele lor amintiri despre mănoasa țară moldovenească. În anii 1576 și 1578 ei apărură iute ca fulgerul în fața cetăților turcești și a satelor de păstori tatarsi; în 1583 Benderul fu asediat, raiaua Cetății-Albe fu pustuită și un sangiac fu ucis. Nici Domnul Moldovei și nicio flotilă de pe

¹ *Chilia și Cetatea-Alba*, p. 229; Șăineanu, *Elemente turcești*, III, supt acest cuvânt.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 201.

Dunăre nu-i putură sili să se retragă. În anul 1587 Oceacovul îndură aceeași soartă, și nici Benderul nu fu cruțat. În anul următor avu loc iarăși o năvălire căzăcească, care atinse exclusiv Benderul și se dete o luptă la Nistru. În anul 1589 bâlciul de la Cozlov căzu pradă bandiților creștini, și însuși beglerbegul de Rumelia trebui să iasă în persoană pentru a pedepsi pe Cazaci și mai ales pe Poloni, preținșii lor stăpâni, și el înaintă până la Sniatyn. Ceva mai târziu, și chiar în ciuda păcii care se încheie în 1592 între Împăratul și regele, cari nu voiau să se lupte cu dinadinsul. Cazacii, după reușitul atac al Orheiului, oferă serviciile lor Împăratului german, care, provocat de Turci, avea de purtat cu aceștia o grea luptă în Ungaria. Din Praga, Chlopicki aduse îndărăt un steag cu vulturul cu două capete și fagăduiala unei solde, care a și fost de fapt plătită. În anul 1594 se auzi iarăși de lupte între Cazaci și Tătari: eroii de la Nipru negociară cu Aron, Domnul Moldovei, care năzuia, ce-i drept, să scuture jugul turcesc, dar care nu era obișnuit cu lupta. De la dânsul primiră ei provisii, dar nu o soldă după tocmeală; de aceea, înainte de sfârșitul anului, ei năvăliră în propria lui țară și-l fugăriră până în muși. Atunci fugarul îi împacă cu daruri, îi luă în serviciul său și trimise sălbatecele hoarde împotriva întăriturilor turcești de la Tighinea și Cetatea-Albă. Aici nu putură însă face nicio ispravă, căci n'aveau tunuri; ocupară însă Ismailul și Oceacovul, prădară și sfărâmară aceste întărituri. O căpetenie de Cazaci, anume Cocea, intra supt steagurile eroului muntean Mihai și în 1595 lupta la Călugăreni împotriva Turcilor. Din ce în ce tot mai mulți Cazaci năpădiră în Țara-Românească, unde găsiu leafă bună, pradă din bielșug și un

comandant viteaz și încercat. Când Mihai puse mâna pe principatul Ardealului, el avea printre cei mai buni soldați ai săi pe Cazacii lui Branetchi, Valaochi, Ocesalschi și Rostopcea. Chiar și în noul veac ei neliniștiră granița Nistrului: la 1601 sunt la Soroca, la 1602 în Basarabia și în Dobrogea, la 1603 la Ismail și Isaccea; în 1606 vizitară din nou Moldova răsăriteană.

De aici înainte însă pofta lor de aventuri, care se unește cu o nelipsită nevoie de a câștiga pradă hrănitoare, iea o altă cale, sau mai curând o activitate practică până acum numai pe al doilea plan, capătă acum mai multă însemnătate. Ca și Ostrogoții de altă dată, ca și Rușii de la începutul evului mediu, ei cercetează pe mici luntri, înjghebate primitiv dintr'un singur trunchiu de copac, bogatele orașe de pe țărmul Mării-Negre, unde locuiesc negustori cu dare de mână, și în fiecare an își întind incursiile lor pe Marea nepriemitoare, de care ei se tem însă tot așa de puțin ca și de moarte. Tot comerțul din aceste regiuni e astfel periclitat, și mișcările lor sunt atât de răpezi, ei se ivesc așa de-odată, ca picați din cer, când ici, când colo, aducând peirea bogaților păgâni, încât Sultanul trebuie să îndure ocară de a zări din palatul său împărătesc flăcările mai mult sau mai puțin depărtate ale pârjolului care noaptea colorează în roșu cerul. Mai ales până la 1640, cu toate tratativele cu regele și cu toate expedițiile împotriva necredincioasei Polonii, pacostea căzacească e o nenorocire care se repetă regulat și care nu poate fi împiedecată cu nimie.

Dar pe uscat veniau numai arare ori; căci aici Turcii descoperiseră un mijloc ca să-i țină la distanță. Ceia ce nu putea împiedeca begul din cetățile întărite și nici îndrăzneții ieniceri sau mândrii

spahii, aceia izbutiră sălbatecii Tatarsi, cari fură așezați la Nistru ca pază a Împărăției, cum se întâmplase și mai înainte — după 1500 — în Dobrogea.

Încă din 1502 Sultanul făcu Tatarilor propunerea să ia în primire «câmpiile din jurul Chilie și Cetățil-Albe». Până la cea d'întăiu din aceste cetăți ei n'au ajuns, dar în cea de-a doua creară, pe ruinele vechiului centru comercial, o pustietate potrivită cu obiceiurile lor și viețuiră apoi în acești «bialogrodenses campi»¹. Cu ajutorul prietenilor săi tatarsi Selim puse mâna pe cele două porturi și nutri chiar gândul de a face din toate cetățile de graniță o marcă, drept apanaj al moștenitorului Tronului. În anul 1560 Tatarii străbătură iarăși Moldova și Ioan rebelul peri mai ales din pricina unei expediții a Hanului. Curând după aceia Polonii și Turcii încheiară între ei pace, și în tratatul de pace se pomenesc și Tatarii din Cetatea-Albă, Tighinea și Chilia, precum și garnisoanele lor de acolo. În războiul împotriva «Cazilbașilor» persani, Tatarii aduseră atât de mari servicii, încât își putură permite să ceară Sultanului ca răsplata Moldova și Țara-Românească, de unde trebuiau să-și scoată hrana². Hanul Islam-Ghirai, care venise adesea ori în ajutor împotriva cetei căzacești, căzu, într'o incursie împotriva acestora din urmă, în apropierea Benderului și-și află locul de odihnă în vechiul Moncastro³.

Calătorul frances Fourquevaux⁴ întâlnește pe „câmpii pustii” din Basarabia cete de păstori, cari se

¹ Cf. Ulianicki, p. 195.

² Hurmuzaki, XI.

³ Hammer, *Geschichte der Krim*, p. 67. V. memoriul meu despre o cronică a Tatarilor, în *Analele Academiei Române* pe 1925 („Știri nouă despre Chilia și Cetatea-Albă”).

⁴ Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 34-35.

târau după turmele lor: aceștia nu puteau fi, după toate aparențele, decât *coșuri*-le (pe limba polonă *kosz*) Tatarilor. În timpul războiului cu Ungaria, Tatarii veniră foarte des în Moldova și Țara-Românească și grăbiră ca dușmani declarați sau măcar cu gând dușmănos spre câmpiile de luptă ale Panoniei. În anul 1594 Aron fu asediat în Iași de sălbatecii oaspeți și trebui să se răscumpere, cu toate că avea la îndămână o mică oștire. În anul 1595, încă din timpul iernii, Tatarii năvăliră în Țara-Românească, ca să lupte cu răzvrătitul Domn muntean, Mihai, dar fură bătuți¹; în 1596 urmă o nouă expediție, de data aceasta norocoasă, dar războiul civil dintre Hanul Gazi-Ghirai și fratele lui reținu pe răsfățați prădalnici de la o nouă năvălire. În anul 1598 creștinii începură tratative cu ei, cu speranța să-i îndepărteze pe acești nelegiuți prin plătire de tribut, dar nici cu aceasta nu avură vre-un succes. Din felurite cauze, Tatarii nu mai stau, de-i drept, câțiva ani pe planul întâiu, dar nu mai târziu de 1602 Hanul însuși apare din nou cu obișnuiții «o sută cinzeci de mii» de soldați ai oricării mari întreprinderi turco-tatare, ca să pună la Târgoviște în Scaun pe iubitul Simion Movilă în locul lui Radu Șerban, pe care-l ură; pe lângă aceasta luptară crâncen și cu Polonia. Radu Șerban se putu însă susține și făgădui Tatarilor, ca să-l lase în pace, un *bir* de 15.000 ducați. Așa de des trebuiră să vie aceste ajutoare ale Turcilor în timpul războiului cu Împăratul chesaro-crăiesc, încât la urmă uitară întorsul acasă. Așa își creară din cartierele lor de iarnă din Basarabia o nouă patrie, fără să ridice mari pretenții și fără să aștepte admiterea și con-

¹ V. și darea de samă despre articolul d-lui Veress în *Revista istorică* pe 1925, p. 162 și urm.

firmarea lor solemnă. Vechea provincie munteană, cucerirea moldovenească a marelui Voevod din veacul al XV-lea, raiaua Sultanului Baiezid deveni în felul acesta sălaşul urâţilor, neliniştiţilor, incapabililor de cultură Nogai şi se chemă de atunci, pe limba noilor stăpâni, Bugeac: aceasta înseamnă iarăşi *angulus*¹, ca în vremea veche „Tatari Bucyakienses“ sunt o realitate încă din anul 1603. Domnul moldovean Ieremia li dăruie dincoace de hotarul Bugeacului şapte sate, care fură recăpătate abia după vre-o zece ani printr'o creştere a tributului. În totalitate Moldova de Sud câştigase cam vre-o 15.000 de astfel de vecini groaznici, cărora ţăranii din vecinătate, ca să nu mai vorbim de altele, trebuiau să li care lemne, pentru construirea colibelor şi de ars, din pădurile Chigheciului.

Ţimp de cincisprezece ani încheiaţi un nobil tatar, un mârzac, Cantemir, stătu în fruntea acestor Nogai şi întemeie un fel de Stat tătarăsc independent, care nu se supunea totdeauna voinţii Împăratului din Crâm. Ca răsplată pentru serviciile aduse de el Turcilor contra Polonilor, Cantemir, duşmanul neîmpăcat al acestor vecini, căpătă administrarea Silistrei cu titlul de Paşă turcesc; ba chiar Vizirul îl numi în anul 1622 «fiul» său şi-l apăra împotriva a tot felul de învinuiri. Oficial i se dăduse slujba de guvernator asupra întregului ţarm al Mării Negre din spre gurile Dunării. Odată, de dragul Polonilor, fu înlocuit, dar nu trecu mult timp şi el se întoarse iarăşi în lagărul său de luptă din Bugeac. El îi servi şi în contra unui Han rebel, şi de aceea fu încă şi mai preţuit. Slujbele şi onorurile sale i se recunoscură solemn în 1636, dar la urmă, după o carieră atât de strălucită, fu învins de un Han duşman şi iz-

¹ *Chilia şi Cetatea-Albă*, cap. X.

gonit, așa că trebui să-și caute refugiu în Constantinopol. Ba, în urma plângerilor unite ale influentului Voevod moldovean Vasile Lupu și ale Polonilor, cari-l urau, se izbuti să se obțină împotriva-i o sentință de moarte, și, puțină vreme după ce Hanul însuși trebui să plătească cu moartea incapacitatea sa de a domni, fu decapitat supt ochii Sultanului pedepsitor (1637) și puternicul șef tatar care poruncise odată la Dunărea-de-jos. Ostașii lui fură siliți, printr'o expediție specială contra lor, sau să se retragă înapoi spre Crimia, sau, dacă volau să rămână pe pământ polon, să devină supușii regelui. Abia după câțiva ani, foștii locuitori ai Bugeacului se strecurară pe nevăgăte de samă îndărăt în țara lor, dar, fiindcă nu mai găsiră un conducător vrednic, nu putură juca rolul lor de până acum.

Cazacii intraseră acum în a treia lor fază de dezvoltare; după ce câțiva ani fuseseră supuși credincioși ai Polonilor, ei încercară supt Bogdan Hmilnițchi, fiul lui Hmil, să formeze un Stat propriu între Polonia și Moscovia, și în urmărirea acestui scop ei găsiră în Tatarii acum slăbiți, cari cel mult din când în când năvăliau în Moldova, niște aliați de ocazie.

Felul de organizare al Tatarilor din Bugeac nu se deosebește întru nimic de acel al consângenilor lor. În timp de pace ei erau mai întâi de toate păstori, pe când la războiu se dovedeau vrednici luptători. Învațau să lucreze și pământul, dar munca la câmp nu o îndeplineau singuri; aceasta i-ar fi înjosit. Li slujiau mai curând numeroșii prinși de războiu, precum și vechea populație creștină românească, încă existentă, ce trăia în murdarele lor sate, unde abia cu timpul se înălțară case

mai bine construite. În fiecare sat de aceste domniă ca temut „cavaler“ tătăresc *mârzacul*, și toți mârzacii cu supușii lor erau împărțiți în patru grupe. Conducătorul lor în luptă și tot odată judecătorul lor obișnuit era locțiitorul Hanului, care abia mai târziu își avu în Bugeac o reședință des cercetată, anume Căușanii: acest locțiitor se numia caimacam sau, fiind comandant al întregii oști a provinciei, seraschier. Abia pe la 1700 se desfăcură din ținutul seraschierului două județe și se încredințară unei administrații speciale, care producea mai mulți bani: după obiceiul Cazacilor, se puse atunci în Dubasari un Hatman creștin pentru satele românești megieșe, pe când alte sate fură supuse poruncii lui Ialî-Aga¹.

Înainte de Cantemir Turcii încredințară paza Dunării uneia din Pașalele lor. Acesta era tot odată comandant asupra Silistrei și a celorlalte mici cetăți, asupra întregii Dobroge, locuită mai mult de Tătari, unde mai târziu se creă o reședință în Babadag pentru căpetenia de margine a ținutului de hotar nordic turcesc, asupra raiei moldovenești, unde, de la 1600 și chiar până pe la 1699, nu exista niciun beg de Acherman și niciunul de Bender, și în sfârșit asupra puternicii cetăți de pe Nipru, cheia turcească din spre cuiburile căzăcești și stepa rusească, Oceacovul, numit de turci Ozû. Ozû-Valesi sau Silistria-Valesi avea să păzească pe nesigurii vasali creștini din Muntenia și Moldova, să spioneze pe Poloni și la ocazie să conducă o expediție de răzbunare împotriva Hatmanului regal, să lupte cu Cazacii, atâta timp cât ei constituiau o primejdie statornică pentru Imperiu, și în sfârșit să meargă în fruntea trupelor

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 259 și urm.

imperiale în spre îndepărtata Moscovie. El avea însemnate venituri și afară de aceasta primia daruri mai mari din partea tuturor acelor care depindeau de favoarea sa, mai cu samă, bine înțeles, din partea Domnilor vasali, a căror soartă atârna de rapoartele comandantului din Oceacov și Silistra. De la acest însemnat guvernământ provincial ducea drumul spre cele mai însemnate demnități în Stat, dar întâmplător și spre exil sau spânzurătoare.

Noua izbucnire a războiului persan, care spre finele veacului al XVI-lea părea acum sfârșit pentru totdeauna, acest neconținut războiu cu scurte pause și apoi cu cerinți cu atât mai lungi, făcea absolut necesar acel guvern special de la granița opusă, din spre creștinii poloni și germano-ungari. Și această instituție, care amintește timpurile când Mihaloglii și Malcocioglii erau stăpâni la Dunăre, a existat până târziu la pacea definitivă.

După ce Turcii restabiliră rajaua distrusă de marele lor dușman, Voevodul muntean Mihai (1593-1601), și readuseră în stare de apărare cetatea Brailei, precum și Giurgiul, unde creștinii biruitori nu lasară o garnisoană statornică, stăpânirea în aceste părți o căpătă Schender-Pașa, un om energetic, dar și foarte prevăzător și precaut, care făcuse acum servicii bune Sultanului la Kanisza și apoi în Bosnia. Schender hotărî situația încurcată din Ardeal, alungă pe nebunul Gabriel Báthory, principele Ardealului, și puse în locul lui pe cumintele Gabriel Bethlen (1613). El întări tronul acestuia din urmă prin noua campanie din 1614, și, când Moldova fu încălcată de familia favoritului polon Ieremia Movilă, cu ajutor polon, acest mare urzitor de intrigi izbuti să pună mâna, aproape

fără vărsare de sânge, pe toată familia rebelului (1615). Doi ani mai târziu porni împotriva Polo-



Matei Basarab, Domn al Țerii-Românești.

niei, ca să pedepsească o faptă așa de jignitoare cum era sprijinirea Movileștilor. El aduse cu multă

dibăcie și iarăși fără luptă pacea de la Iaruga sau Bussa, și, când această pace nu fu imediat confirmată, iar de la Constantinopol veni poruncă să se întreprindă o nouă expediție, el împiedecă iarăși vărsarea de sânge. Tot el ajută aventurierului croato-«valah» și rafinatului diplomat Gașpar Gratiani să se urce pe tronul Moldovei, și, când acesta se ridică împotriva Împăratului său turcesc și chemă încă odată pe Poloni în țară, atunci puse tot el în mod strălucit capăt noului și nedoritului războiu oriental, prin distrugerea întregii armate dușmane (1620).

După dânsul apăru, dar numai pentru o clipă, ca Pașă de Silistra, Murteza, care apoi își continuă mai departe cariera. Lui îi urmă în metropola de la Dunăre și în statornicul lagăr de la hotar, Abaza, Mohammed Abaza, un vechiu rebel asiatic, care fusese un cam neliniștit guvernator în Bosnia, „cel mai tare și mai vestit dintre guvernatorii turci din Europa“. El jucă un rol hotărâtor în afacerile muntene, moldovenești și ardelene, fu un bun vecin pentru puterea în creștere a lui Rákóczy I-iu, ajută boierilor munteni să ridice în Scaunul din Târgoviște pe unul de ai lor, bătrânul Agă Matei (1632), ajută și acestuia, după ce luptase cu mâna înarmată contra unei oștiri ce purta ca semn distinctiv steagul imperial, ca să gonească din Moldova pe Moise Movilă și procură lui Vasile Lupu demnitatea de Voevod (1634). Toate acestea nu i se părură de ajuns, și de aceia lucră stăruitor la redeschiderea războiului contra Polonilor, pe cari-i ură. Aceștia se pricepură însă a căpata confirmarea vechii păci, și cu vara lui 1634 Abaza, cu toate că era în mare faoare la Sultan, fu chemat ca urzitor de neliniști la Constantinopol, ca să se disculpe, și apoi zugrumat.

După dănsul domni la Silistra, ca vice-rege un cumnat al temutului Sultan Murad al IV-lea, anume Chanaan, care înaintă răpede în cariera sa. Un fost Mare Vizir îi urmă în acest post însemnat. Încă



Vasile Lupu, Domn al Moldovei.

În timpul crizei ardelenе de la căderea celui de-al doilea Rákóczy, Siavuș-Pașa de la Silistra jucă un rol demn de predecesorii lui, și urmașul lui, Chidir, veni cu celelalte trupe imperiale în țara răs-

culată. După aceia însă se stânse strălucirea acestor mari guvernatori, și după puține decenii raiaua și tot ținutul nordic al Împărăției își pierduseră însemnătatea. Tatarii erau pe vremea aceia așa de slabi, că stătura liniștiți; scurt, în toate privințile se arăta răpedea decădere a puterii turcești, care fu în curând recunoscută de toți și deplânsă chiar și de Turci, dar care nu se mai putea împiedeca.

CAPITOLUL II.

Alegerea și investirea Domnilor la Constantinopol.

Supremația turcească se arată tot atât de limpede, dar cu urmări mult mai dăunătoare în chipul cum Domnii fură de acum aleși și numiți, caci după un timp relativ scurt procedul se schimbă cu totul.

La Români, ca și la vecinii și odinioară tovarășii lor de viață slavi, orice bărbat care putea dovedi că e de origine domnească, că se trage din vechea dinastie, avea dreptul să pretindă Tronul țării, care aparținea familiei sale. Același drept îl aveau copiii legitimi și nelegitimi, și nu totdeauna cei d'întăiu se bucurau de mai multă trecere. Între numeroșii urmași ai unui Voevod mort erau de obicei mulți bastarzi frumoși, voinici, cunoscuți și iubiți de popor, și se întâmpla foarte adesea ca libera alegere a supușilor să cadă asupra unuia din aceste exemplare mai bune ale familiei domnitoare.

Voevozii cari avuseră mai multă vreme puterea în mână lor și cari prin aceasta, precum și prin însușirile lor personale, se făcuseră respectați ori temuți, știau să înlătore în două feluri nesiguranta unei astfel de alegeri în favoarea întâiului lor născut legitim. Une ori acest fiu preferat era

recunoscut co-regent încă în timpul vieții tatălui său și după moartea Domnului bătrân întra fără formalități în toate drepturile unui stăpânitor; acest obicei se găsește încă din întâile timpuri în amândouă Principatele: așa, alături de obositul Mircea stă fiul său Mihail, lângă împovăratul de ani Alexandru, urmașul său de mai târziu Ilie. Și frați domnesc câte-odată împreună, pentru ca, la cas de moartea unuia, să se asigure Tronul celuilalt. Petru și Roman, Domnii Moldovei, se găsesc poate în același timp în stăpânirea puterii supreme, și la începutul Domniei sale Alexandru-cel Bun își împărți drepturile cu fratele Bogdan. Dar, când Domnul cel bătrân se bucura de o viață prea lungă și fiul sau fratele mai tânăr era prea nerăbdător, aceasta putea da naștere la incidente neplăcute, și nici în țara această dedublare a Domniei nu era prea populară, căci nici pentru dânsa nu era prea prielnică. În al doilea rând însă, se găsesc și Domni moldoveni, mari sau mici, cari, în ultimele lor zile, copleșiți de boală sau bătrânețe, presimțind moartea, își aleg singuri urmașul, punând să se facă în prezența lor alegerea, după uciderea prealabilă a boierilor cu gânduri dușmane sau a celor nesiguri: unei astfel de intervenții *in extremis* își datorară slabul Bogdan și copilul Ștefăniță urcarea lor în Scaunul domnesc.

Dar nu fiecare putea lua această din urmă măsură, după cum nu oricine-și putea prevedea sfârșitul, iar primejdia unei co-regențe o recunoșteau mulți în toată mărimea ei. În astfel de cazuri «tot poporul» pășia la executarea cu adevărat liberă a dreptului său de alegere. Cum se făcea aceasta în veacul al XVII-lea și de sigur la fel cu mult înainte, ne putem bine orienta din izvoarele exis-

tente. După Ureche, cronicar din această vreme mai nouă, Ștefan-cel-Mare, după biruința sa asupra lui Petru Aron, adună pe boierii mari și mici și pe ceilalți curteni — *curte măruntă* — precum și pre Mitropolit și cler la un loc anumit, o câmpie în fața porților capitalei. El întrebă pe cei de față dacă este cu voia tuturor, să li fie Domn. Sângele nu era încă uscat pe sabia bine ascuțită și îndată se înalță o *salutatio* generală în felul imperial bizantin și vechiu roman: «Întru mulți ani de la Dumnezeu să domnești!», acel εις πολλά ετη al plebei constantinopolitalitane¹. În vechile anale slavone se spune numai că toată țara alese pe Domn. După moartea bătrânului Matei-Vodă (1654), care nu lăsă după sine niciun fiu și n'avea nici rude mai apropiate, Mitropolitul adresă de pe un loc înalt mulțimii, care năvălia, următoarele cuvinte: «Domnul nostru a murit; pe cine vreți voi în locul lui, ca să vă guverneze?». Boierii, oastea și „tot poporul“ răspunseră: „Nu vrem pe nimeni altul decât pe Constantin, fiul lui Vodă-Șerban“. Acesta, potrivit obiceiului, se făcu ca și cum s'ar sustrage alegerii și fu apoi dus la Mitropolie, unde capul clerului îl unse Domn. De la Mitropolit, de la exarhul locțiitor al Patriarhului, își primi el semnele noii demnități: haina de aur a Împăraților de Răsărit, mantia de scump brocart, care venia din Veneția, așa-numita *cabanită*, și căciula de samur. În vremurile de neatârnare de mai de mult, de sigur că se întrebuintă în locul acesteia din urmă o coroană, ca în Bulgaria și Serbia pentru «Țari» și «crai», și ca în Constantinopol pentru „Împărații (*βασιλεις*) creștini ai lumii întregi“; căciula introdusă mai târziu e împodobită cu un

¹ *Letopisește*, I, p. 118 (ed. 1852).

surguciu, o egretă de aur și pietre scumpe. Toți boierii și demnitarii sărută chiar în biserică mâna stăpânului lor. Domnul stă pe tronul auriu, împodobit cu frumoase sculpturi în lemn, și de-asupra sfântului său cap lucește coroana de aur. După ce s'a îndeplinit închinarea, ca șef suprem al armatei, el încalcă pe cal și se duce la Curte: de aici înainte toți trebuie să asculte de dânsul.

În fond, de și în foarte rare cazuri, alegerea se face cu aceleași formalități și la sfârșitul veacului, numai că în Muntenia și Moldova influența boierimii e mai mare ca înainte. După ce tronul a ramas vacant prin moartea Voevodului domnitor, numai boierii mari și locțiitorii lor, *boierii al doilea*, curtenii, «aulici», se adună în Divan sau în altă sală potrivită la așa ceva: în București se alege *Spătăria Mică cu Stelele*. Aici, fără știrea popoului, se face alegerea Domnului, care e chemat numai să se supună voinții oligarhilor. El e condus îndată după aceea la Mitropolie sau la paraclisul domnesc, și solemnitatea se sfârșește după ce boierii au depus jurământul de credință în Divanul cel mare, unde Domnul urcă pentru prima oară în Scaun. În acest fel s'a încredințat puterea supremă lui Coustantin Brâncoveanu, Domnul muntean (1688), și Domnului Moldovei Dimitrie Cantemir (1693)¹.

Dar numai rare ori în vremurile vechi se hotăra în mod pașnic chestia alegerii Domnului. Voevodul nu se alegea de fapt într'un loc de adunare, pe câmpia verde sau în sala împodobită a unui

¹ Cf. *Calatoriile patriarhului Macarie din Antiochia*, trad. engleză de F. C. Balfour, 1836, 2 vol.; românește în *Arch. istorică* de Emilia Cioran (București 1900). O traducere rusească a textului arab a apărut în 1903. Apoi Memoriile lui Radu Popescu în *Magazinul istoric*, V, p. 95 și urm.; Iorga, *Cronicile muntene*, I, pp. 18-19; Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 48 și urm.

palat, ci în vârtejul iuptei, supt steagul biruitor și în sălbatecele urale ale boierilor plini de sânge și ale țăranilor înarmați. Aceasta era o mare nenorocire pentru ambele Voevodate, dar mai ales pentru Țara-Românească, ce trăia mai mult în războiu civil decât în pace, căci după o scurtă liniște venia din nou pătimașa luptă pentru tron. Aceasta și contribuie la faptul că Muntenii trebuiră să se supună Turcilor mult mai de vreme decât Moldovenii. Împotriva lui Mircea luptă Dan, Dan însuși e izgonit de Mircea, iar Vlad pune stăpânire pe principat împotriva aceluiași Mircea. După sfârșitul neobișnuit de lungii Domnii a lui Mircea, Dan al II-lea smulge lui Mihail demnitatea de Voevod și-l ucide. Împotriva lui apare numai puțin timp după aceea Radu Prasnaglava; Dan al II-lea învinge, dar câțiva ani după aceea dispare. Alexandru luptă acum cu Vlad Dracul. Însoțit de răzbnătorul Hunyadi apare Vladislav-Dan, ca să detroneze pe Dracul și fiul său și să-i ucidă. De o moarte năprasnică moare și acest Vladislav, căruia i se ridică un rival în persoana lui Vladislav al III-lea, «Țepeș». Țepeș e înlocuit cu fratele lui, dar și acest Radu pierе, și acum cei doi Basarabi, tatăl și fiul, se luptă mișelește între ei. Tatăl moare ca fugar, fiul e omorât de boierii din Banatul Olteniei. Numai Vlad Călugărul—Vlad Țepeș însuși se săvârșește din viață ca leș însângerat—se împacă cu protivnicii lui, și se găsesc în sfârșit Domni, el și fiul lui, Radu, cari mor liniștiți acasă, pe patul de zăcare. Danciu, fiul lui Basarab-cel-Tânăr, și Mihnea, fiul lui Țepeș, apar acum pe scenă; cel din urmă învinge, dar e alungat de boieri. Urmașul lui, Vlad, își pierde capul printr'o înfrângere, și abia piosului Neagoe îi hărăzește Dumnezeu iarăși o binecuvântată încheiere de

viață. Teodosie, fiul lui Neagoe, dispăre ca prizonier turc; Vlad-Dragomir cade pe câmpul de luptă; lui Radu-Bădica i se sfarmă capul; iar pe Radu de la Afumați îlucid boierii într'o biserică. Urmează Moise, care cade în luptă, Vlad Înecatul, iar Vlad-Vintilă cade victima unui accident de vânătoare. Ce șir de întâmplări sângeroase în scurtul timp care cuprinde ceva mai mult de un veac de viață liberă muntenească!

Cu toate aceste pilde înspăimântătoare, pretendenți la Domnie pândiau însă într'una la granița ungurească sau chiar la cea moldovenească. Tot astfel se găseau pretendenți la Tronul moldovenesc în Ungaria și în Ardealul unguresc, și nu mai puțin în Polonia.

Și în Moldova în veacul al XIV-lea, în împrejurări întunecoase, se vărsase mult sânge pentru coroana de aur: Iurii Litvanul poate, și după el probabil Iuga și Bogdan cazură din Scaunul domnesc de mâni ucigașe. Apoi, prea-bunul patriarh Alexandru dădu timp de treizeci de ani țării înfloritoare binecuvântarea păcii, dar după aceia urmează o epocă a Atrizilor, în timpul căreia neamul său se stinge, supraviețuind numai unul, din fericire însă bine înzestrat de la natură. Ilie e orbit de fratele său, Ștefan e ucis de nepotul-său, Petru e și el poate ucis, Bogdan e decapitat de un al doilea Petru, după ospățul de la Reuseni, și stricatul epigon Alexandrel e în sfârșit otrăvit de sfetnicii săi: toate acestea amintesc în chip viu pe credulii fii de Domn munteni, cari căutară strălucirea Domniei și găsiră într'însa o moarte năprasnică. Numai Domniei lui Ștefan-cel-Mare, care ține o jumătate de veac, i se datorește stabilitatea de după aceia a împrejurărilor: de atunci uciderea Domnilor apare în Moldova ca un caz excepțional,

iar numărul pretendenților naufragiați este foarte neînsemnat.

Frații și verii îndușmăniți, din Casa domnitoare munteană, au găsit de timpuriu drumul la Turcii dunăreni. Vlad I-iu n'a venit probabil dintr'o cetățuie păgână sau din lagărul lui Baiezid, dar după navalirea Sultanului trebuie să-i fi oferit acestuia serviciile sale. Dan însă, care trăia mai înainte ca ostatec la Poarta suzeranului, sosi din Constantinopol pe o corabie bizantină. Dar Radu Prasnaglava, Mihnea, Vlăduț, Neagoe, Vladislav, Basarab al V-lea, cu toții creaturi de-ale Mihalogliilor, se zburătoriră cu toții, cum trebuie să admitem, din raiaua pe pe malul drept al Dunării sau din cetățile din față. Pentru aceasta ei nu erau mai puțin încunjurați în exilul lor de o partidă de boieri, și astfel begul de la Dunăre nu făcea altceva decât ce făcuse atât de des Voevodul ardelean: el ajuta unui Domn legal, cerut de țară, să între în drepturile lui. Astfel căpătă și Poarta vlăstare de Domni, de cari se putea sluji la nevoie, și aceștia nu erau fugari, ci pretendenți legall la coroana părintească. Printre condițiile ce se impuneau creștinilor supuși era de regulă și aceia că Domnul vasal trebuia să trimeată la Adrianopol sau Constantinopol pe unul din fiii săi, împreună cu câțiva tineri boieri, pentru ca acest fiu să li fie chezășie de purtarea tatălui. Calătorul frances Bertrandon de la Brocquière găsi la Curtea lui Murad al II-lea «douăzeci de boieri munteni, cari petreceau aici ca ostateci ai Țării-Românești»¹. Chiar Mircea trebuise să lase în această calitate la Curtea Sultanului pe nepotul sau Dan; Vlad Dracul avea numai pe fiul mai mare, Mircea, la Curtea sa, pe ceilalți doi, Vlad și Radu,

¹ Edit'a Schefer, p. 190.

și chemase Murad la Poartă, și acolo fură odată în primejdie de a plăti cu viața pentru Domnul și stăpânul lor; Vlad se întorse ca un tiran, Radu ca un inițiat în ușoarele moravuri ale Orientului. Cu prilejul campaniei din 1462 Sultanul aduse cu sine pe acest frumos pretendent, ca să-i încredințeze conducerea Țării-Românești. Dar prin această nu se crea un obicei nou: Mohammed pornise la luptă în contra unui dușman declarat al Împărăției și-l învinsese; acum «țara» veni la Cortul împărătesc și ceru' un stăpân nou, al cărui nume îl și rosti. Fiul lui Petru Aron, care sosi în Moldova un deceniu mai târziu cu același Sultan, fusese și el mai înainte, tot așa, ostătec din sânge domnesc la Constantinopol. În veacul al XVI-lea Moise, fiul lui Vladislav, fu în același fel oaspetele Turcilor. La urma urmelor și Ștefan, cumnatul Sultanului, care, după alungarea lui Rareș de armele biruitoare ale Sultanului Soliman, intră ca Domn în Suceava, trăise din copilărie în capitala turcească, fiindcă tatăl său Alexandru (Sandrin) murise aici ca ostătec al marelui, temutului și bătrânului Ștefan: deci el moștenise oarecum situația de ostătec. E mai mult de atât probabil că multă vreme el a fost în înțelegere cu nemulțămiiții din Moldova și că aceștia l-au cerut anume de la «Împărat» ca viitor Domn credincios.

Până atât de târziu suzeranitatea turcească nu se arată în Moldova, precum nici în Muntenia, prin altceva, decât prin plata tributului, darea de provisii, daruri și trimeterea sangeacului; acesta din urmă era un steag mare și lat — atât de mare, că la nevoie se putea face din el un cort ¹—,

¹ Alex. Szilágyi, *Gheorghe Rákóczy I-ii în Războiul de treizeci de ani* (Budapesta 1883), p. 104.

În care, în tot timpul Domniei sale, mai mult sau mai puțin sigurul Basilikos, Despot, voia să vadă un fel de «Lână de Aur», și nu semnul unei răsplătiri turcești pentru principatul moldovenesc cucerit cu armele. Cu sangiacul venia o numeroasă suită scilpitoare, un ofițer al Porții, un capugiu, care era recompensat cu frumoase daruri pentru osteneala sa¹. La pomenitul Despot veni însuși Marele Portar al Sultanului, Capugi-Bașa, cu o suită de o sută cizzeci de oameni, îmbrăcați în strălucite haine bogate, cu patruzeci și șase de cămile și optsprezece catâri. Odată cu sangeacul cel nou, el aduse noului vasal al Sultanului daruri după gustul oriental: șase dintre cămilele și catârii aduși rămaseră în Moldova, și pe lângă această i se mai dăruiră Domnului și trei cai complect înșeuăți, trei caftane de brocart căptușite cu samur, trei inele de aur, două săbii încovoiate — *sarculi* — la fel cu acelea ce purtau ienicerii. Ploconul Domnului întrecu, bine înțeles, ca valoare darurile Sultanului. Despot predete marelui trimis o sută de cai, optsprezece caftane, patruzeci de bucăți de postav fin, «lucruri de matasă și multe altele». Afară de aceasta se împărțiră bani curați 90.000 de aspri. Ceva mai înainte venise la noul Voevod Bădica, pentru ca să-l ucidă în timpul ceremoniei investiturii, un trimes al Sultanului cu trei sute de călări, și aceasta probabil că nu era ceva neobișnuit, de vreme ce cursa reuși.

Cu toată această recunoaștere publică a vasalității sale, Domnul se bucură însă până foarte târziu de toate drepturile care, după noțiunea veche și nouă romană, adecă bizantino-slavă, formează *imperiul*. El avea dreptul suprem de a

¹ Hurmuzaki, II¹, p. 404-5; cf. Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 81-2.

dispune de toată țara, de întreaga moșie; el trecea drept primul ei proprietar, drept originea, izvorul oricărui alt drept, derivat, de proprietate al supușilor săi. De aceia procesele de stăpânire nu puteau fi hotărâte în ultima instanță, în ambele principate, decât prin sentința Domnului, și chiar când vre-o *ocină* se obținea prin cumpărare, schimb sau pe vre-o altă cale pașnică, nu era de ajuns plata sumei de bani în chestie, sau schimbul de fapt al pământurilor, și nici mărturia vecinilor «de sus și de jos», sau aceia a vre-unui mare dregător, a unui vestit și bine cunoscut boier de țară ori a mai multora; atât în timpul Turcilor cât și mai înainte, după ce se bea *aldămașul*, după ce se scria, se iscălia și se punea pecetea pe *zapis*, se duceau la Domn, ca să-i ceară întărirea. În *cărțile domnești* se spune anume că bucata de pământ a fost „dată și din partea Voevodului“, adecă dăruită. Fiecare Domn are dreptul să se amestece după plac în chestiile de proprietate, și numai obiceiul îl împiedeca de a face us prea des de acest drept, care putea deveni o cauză de nesiguranță și vrajbă ¹.

Odată cu steagul împărătesc se dădea în Țara-Românească, încă de la începutul veacului al XVI-lea, și „mazza ferrata“, *buzduganul*. Acesta era o ghioagă de războiu ferecată cu argint sau făcută din argint, care poate fi însă întrebuințată întâmplător și în timp de pace, pentru pedepsirea vre-unui boier criminal, necredincios sau răzvrătit: în pecețile Domnilor târzii apare lângă marca țării în dreapta și în stânga o sabie scoasă din teacă și buzduganul prevăzut cu un glob. Aceste simbole arata că acum ca și odinioară Voevodul exercita asupra fiecărui locuitor statornic sau temporar al

¹ Căntemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 39.

țării sale cea mai înaltă jurisdicție, personal sau prin slujbașii săi. Chiar negustorul și soldatul turc cari fac vre-o abatere, — numai trimisul Sultanului, *omul împărătesc* nu, — sunt supuși acestui necondiționat drept de pedepsire al Domnului, atâta timp cât sunt pe pământ românesc. Niciun cadiu n'a fost pus vre-odată în afară de granițele raiei, iar, înpotriva Tarcilor cari voiau să-și facă singuri dreptate cu amenințări și forța armelor Poarta lua totdeauna măsuri, când i se aduceau plângeri. Nu prea arare chiar și cei mai mari boieri erau pedepsiți de însăși mâna sfințită a Voievodului; dacă ei fuseseră însă prea iubiți și trecerea lor era prea mare ca să se poată uita îndată, atunci Domnul îi aducea une ori chiar și la locul de execuție. Așa credea bătrânul Cantemir-Vodă că a descoperit o conjurație împotriva-i și vedea în puternicul Hatman Velișco Costin pe șeful ei, care, după a sa părere, urmăria pentru sine coroana Domnilor moldoveni. Hatmanul fu chemat foarte simplu la Curte, bătut și după câteva ceasuri decapitat, iar leșul acoperit cu scumpe haine de mătasă rămase în mijlocul drumului. Velișco însă avea un frate, care era un om învățat și, ca și Velișco, unul dintre boierii cei mai mari, anume fostul Mare-Logofăt Miron. Acestuia-i aduse un ofițer de la Curte sentința de moarte, fără ca înainte să se fi făcut o judecată și să fi fost posibilă o cercetare a vinei, și astfel a fost executat, pe o moșie depărtată, Logofătul Miron Costin, cel mai însemnat scriitor moldovean din epoca lui.

În timpurile mai vechi Domnul nici n'avea de altfel să dea samă suzeranului împărătesc din Constantinopol; ba acestuia nici nu-i da prin gând să l țină de rău. Să ne gândim numai la groaznicele măceluri ale lui Mihnea-cel-Rău și ale lui

Mircea, tot atât de rău, cari se bălăciră salbatic în sânge, fără să fi ajuns cineva la gândul că aceste fapte „nelegiuite“, vrednice de mânia cerului, ar li o încălcare a legilor țării, a obiceiului pământului. Să ucizi boieri, să confisci moșii și să le dăruiești altora, fiindcă foștii lor proprietari «își pierduseră capul pentru trădare (*hiclenie*) dovedită», acestea sunt fapte cu totul obișnuite. Față de poporul de jos Domnul era încă și mai neiertător; despre un bun stăpânitor ca Vasile Lupu (1634—1653) povestesc călătorii străini că în vre-o zece ani dăduse pe mâna calăului 15.000 de oameni, dintre cari unii se făcuseră vinovați numai de mici încălcări față de proprietate¹. Domnul putea să hotărască după plac felul morții, să aleagă sabia, spânzurătoarea, țeapa și chiar să adauge și alte chinuri, rafinate; de pildă se ungea une ori cu miere corpul gol al vinovatului și apoi era lăsat pradă muștilor, albinelor și viespile. Un astfel de Domn trăia apoi, ce-i drept, în amintirea locuitorilor ca un tiran neomenos, dar el nu trecuse peste limita drepturilor sale, și până foarte târziu numai Dumnezeu, ca judecător suprem al vinovăției și nevinovăției, putea fi invocat ca răzbunător. Cu dorința de: *așa să-i plătească Dumnezeu* treceau palizii și tremurătorii trecători pe lângă locul de judecată sau pe lângă închisorile de la Curte, întunecoasele *beciuri*, unde se chinuiau de obicei oamenii.

Un desen de o mână orientală din veacul al XVII-lea arată pe un Domn moldovean sau muntean în hainele lui de audiență la Sultan. El poartă pe cap o pălărie ascuțită, de păslă albă, cu lungi

¹ *Studii și documente*, IV, p. 231.

pene albe ca zăpada de o parte, iar de cealaltă un surguciu bogat, care strălucește de pietre scumpe; pe marginea de jos sunt benzi late de aur. Mantia solemnă de culoare albastru deschis n'are mâneci, așa că numai haina violetă de dedesupt acopere brațele. Mantia are în față nasturi scumpi, șase la umăr, și cusături de fir, e căptușită cu samur și tivită la umeri cu o garnitură de aceiași blană. Cizmulițe galbene, răsăritene, completează acest costum de paradă.

Pălăria nu se deosebește prin nimic decât poate prin mai marea bogăție a materialului risipit, de aceia pe care o poartă ofițerii de ieniceri; c...vântul *cucă*, cu care e botezată, e de origine turcească, adecă persană. Frumoasa mantie e aceia pe care în Constantinopolul turcesc o poartă cei mai înalți dregători; numai culoarea e alta. Chiar numele de *cabanită* o arată. În țară, unde Vodă nu-i vasal, ci Domn absolut asupra supușilor lui, cabanița se păstrează în această epocă târzie, cuca însă e înlocuită printre un *calpac*, cum se poartă în Ungaria, o pălărioară rotundă, tivită pe jos cu samur și împodobită tot cu un surguciu. Mai nainte Domnii moldoveni și chiar cei munteni purtau căciuli mari de blană aduse într'o parte, ca și acelea ale țaranilor, și erau împodobite tot cu egrete, apoi haine de brocart de moda orientală sau chiar un port mai apusean, după model polon sau unguresc¹. La gât aveau de obicei un lanț de aur cu o cruce atârnată. Dar pe pereții bisericilor ridicate de ei, ai căror *ctitori*, κτήτορες, erau, ei ni apar în toată maiestatea

¹ V. art. lui D. A. Sturdza în *Analele Academiei Române*, seria I-a (1874), cum și colecția Hurmuzaki și portretele adause în Iorga, *Acte și fragmente*, I.

² Iorga, *Relații cu Lembergul*, I, p. 37; Hurmuzaki, II¹, p. 420.

demnității lor, în fond împărătească: coroana pe cap, sceptrul în mână și lungă și învalurată mantie pe umeri.

Chiar nenorocitului Bădica i se aduse cuca de către ucigașii săi; de aici se poate trage concluzia că încă din anul 1523 Domnul muntean, dar încă nu cel moldovean, era considerat ca ienicer onorific, ca soldat extraordinar al Sultanului. Două împrejurări noi aduseră această schimbare. În primul rând Domnii tributari fuseseră totdeauna îndatorați la ajutor militar; când Sultanul pleca în persoană la războiu, atunci trebuiau și ei să comande personal contingentele lor. De aceia în veacul al XV-lea în Ardeal Domnii munteni pătrund mai mult fără voie și aproape totdeauna crușători; de aceia în veacul al XVI-lea ei străbat trecătorile care despart Țara-Românească de principatul Ardealului, murmurând sau lacomi de pradă, după împrejurări. După întoarcerea sa de la Constantinopol, Rareș trimise nu mai puțin de cinci mii de soldați moldoveni în lagărul imperial din Ungaria. Pentru astfel de cazuri însă vasalul român trebuia să aibă și o situație anumită în oastea turcească. Un al doilea motiv pentru această acordare de cuca este că, încă din veacul al XV-lea, supt Radu-cel-Frumos și Basarab-cel-Tânăr, trupe turcești rămaseră în țară pentru ca să apere pe favoritul Sultanului de Moldoveni sau de propriii lui boieri. În Moldova, aceasta se întâmplă abia în anul 1538, când i se deteră intrusului Ștefan pentru siguranța lui cinci sute de ieniceri. Rareș trebui să se supună de voie sau de nevoie și să rabde pe acești oaspeți nepoștiți împreună cu baș-begul lor, să-i plătească și încă să-i țină în cinste deosebita. Supt Alexandru Lăpușneanu, care, mai mult decât oricare, avea nevoie de ei, aceștia apărură iarăși: în

socoteli numărul lor se ridică la cinci sute, în realitate erau abia pe jumătate¹. Ienicerii dispar, ce-i dreptul, după războiul cu Ungaria și revolta ambelor Principate, dar portul ienicesc, acordat odata Domnilor, rămase și mai târziu în usul tuturor.

Cârmuirea aceasta prin ieniceri și ajutorul lor putea fi une ori de folos, și în fruntea unor astfel de trupe auxiliare luptară Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul împotriva pretendenților domnești, însă fără să obțină printr'însele biruința. Chiar Domni ambițioși lăsau în anumite cazuri să se poarte în fruntea oștirii alături de steagurile țării înjositorul sangeac, marele steag împărătesc, ca să amintească dușmanului că la spatele slăbiciunii Voevodului stă puterea «de neînvins» a Împăratului: așa procedă mândrul Rareș în ziua de la Obertyn². În alte obiceiuri introduse mai târziu se vedea mai bine rușinea și neputința în care căzuseră Domnii români: de pildă, mai presus de toate, numirea Domnilor la Constantinopol și mazilirea lor după plac.

Până acum Turcii nu merseseră mai departe decât să sprijine pretendenți domnești, adevărați «moștenitori legiuiți», sau în locul unui rebel să pună printr'o campanie pe acela dintre ostatecii avuți la îndemână, pe care țara îl «crea». În a doua jumătate a veacului al XVI-lea însă, nu se mai găsea în Ardeal un loc sigur de refugiu și nici nu mai putea veni de aici vre-un ajutor armat. După ce ani de-a rândul Germanii și Voevodul ardelean se luptaseră pentru ruinele Statului unguresc

¹ V. dovezile documentare în Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I.

² „Vexillum maius, a Turco ei in homagii praestatione datum“; Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 38.

sfârâmat la Mohács, după ce «Craiu Ianoș» murise și Turcii puseseră pe micul «Craiu Ștefan», nu în Buda, pe care o păstrară pentru ei, adecă pentru Pașa lor cel nou numit, ci în Cluj sau mai bine în cetățuia vecină Gilaul, după ce războiul pentru Ungaria, care bântuia între cele două dinastii creștine, se stânse cu încetul, apăru în Ștefan Báthory, vlăstarul unei familii puternice, un foarte bine înzestrat și cumpanit om de Stat și, ca moștenitor al dispărutului principe al Ardealului, Zápolya, stăpâni asupra comitatelor care se întindeau până la Tisa, dar fără vre-o pretenție regală. În mult mai mare grad decât «regii» predecesori, el se simți dependent de puterea Turcilor, cari-l sprijiniseră la înlăturarea unui rival susținut de Germani. De la un Ștefan Báthory nu putea cere cu folos ajutor niciun pretendent de coroană muntean sau moldovean, niciun zelos provocator de neliniști. În anul 1571 el opri cu forța pe pretinsul fiu al lui Rareș, Bogdan-Constantin, care se grăbia spre hotar și puse capăt rătăcirilor lui pe pământ ardelean. În același an i se adresă lui «un Vlădică, care-și spunea Voevod», un fiu de Voevod din Țara-Românească; dar acesta nu se întoarse de la Curtea principelui cu trabanți, și, când mai târziu acest Radu Popa își putu îndeplini intenția, lupta se dete la Craiova, de unde se poate conchide că-și găsiseră ajutor la Turcii din Banat. Această politică prudentă a slăbiciunii o urmară și urmașii lui, Cristofor și Sigismund Báthory, până la data hotărâtoare din 1594, când izbucni din nou războiul cu Ungaria.

În Polonia trăiseră odinioară continuu fii de Domni moldoveni, în secolul al XIV-lea și al XV-lea chiar în mare număr. Supt Ștefan-cel-Mare aici așteptă un viitor mai bun Petru Aron, supusul

vasal al regelui, apoi un oarecare Ilie, care mai târziu căzu pradă poftelor de răsbunare ale temutului „Valah“. Nu Petru Rareș veni de peste Nistru, după ce ar fi trăit ani de-a rândul aici, precum și în Prusia, ci un omonim, dar și viitorul mare dușman al Polonilor și-a început cariera ca ocrotit al lor. Și Alexandru din Lăpușna stătu supt numele de Petru Stolnicul în Polonia, câțeva vreme înainte de suirea pe tron, care nu se făcu fără ajutor polon.

Dar aceasta fu, până la încurcăturile de la sfârșitul veacului al XVI-lea, ultima oară în care Polonia luă partea, fie și numai în taină, unui pretendent moldovean. Pravoslavnicul Voevod nimici mai întâiu forța adunată a lui Basilikos; și, când acest vântură-țară pregăti iarăși un atac, el își duse mercenarii la Kesmark, unde-și avea moșiile un nobil polon, protectorul său, Albert Laski; din Zips, și nu din Rusia sau Podolia porni el în «țara sa de moștenire» Moldova, ca să o iea în fine 'n stăpânire. Veșnic nestâmpăratul Laski, după căderea prietenului său voiă bucuros s'o facă el însuși ca Despot, cu mai mare succes, după cum nădăjduia. Cu toate că dușman al Turcilor, ciudatul om se prefăcu în pretinsul lor prieten și viitor bun vasal și încercă la Curțile din Viena și Paris tot posibilul ca să ajungă Voevod al Moldovei. Dar propria lui țară îl sprijini numai prin tratative la Constantinopol, și aceasta doar atâta timp cât domni fără niciun rost Henric al III-lea de Valois.

Încă de la începutul veacului al XVI-lea Statul polon renunțase la drepturile lui de suzeranitate asupra Moldovei în favoarea Ungariei, dar după lupta dela Mohács le reluă din nou, însă numai ca să ceară jurământul solemn al unui omagiu de vasalitate, fără valoare, și așa ceva nu era acum

greu de căpătat. Ultimul «Palatin» moldovean care jură cu vorbe false credința mândrului său «stăpân și rege» fu Alexandru Lăpușneanu, și anume la începutul primei sale Domnii. După această epocă se părăsi și această formalitate goală, și un Voevod moldovean, bătrânul, simplul, bolnavul Petru Șchiopul fu propus de Turci, în batjocură, ca o umbră de pretendent la Coroana polonă. Supt Ștefan Báthory, care fu ales în 1575 ca rege al Poloniei, regatul își impuse datoria să nu supere niciodată pe prietenul constantinopolitan prin provocare de nemulțămiri în Moldova. Ba chiar fiecare purtător de sangeac era îndata recunoscut ca Domn legal al țării vecine, fiecare tulburător de liniște, fiecare pretendent pe care Poarta nu-l întărise, fiecare Voevod mazilit care nu vroia să se ducă la Curtea suzeranului său, ci se refugia în Polonia cu bani și obiecte prețioase, era judecat sumar și decapitat în public, în prezența unui ofițer al Porții ca acuzator. Așa s'a procedat cu Ștefan (Tomșa) la 1564, cu Iancu Sasul la 1582, cu Ioan Potcoavă la 1578. Chiar nobilii poloni cari înlesneau astfel de tulburări în Moldova prin ajutorul lor nu fură tratați cu mai multă cruțare. Așa plăti puternicul Samuel Zborowski cu mândrul său cap vina sa față de Împăratul turcesc. Abia războiul cu Ungaria și încurcăturile lui aduseră și aici o politică nouă.

Dar fii de Domni români erau în totdeauna destui, și după fiecare stăpânitor care domnise câteva zile apărea o întreagă ceată de alții noi; afară de aceasta încă și înșelători știau să povestească celor neștiutori, cărora li se adresau, sau celor cumpărați de ei, tot felul de basme cu privire la originea lor, ei își îndoiau încă numărul, și așa destul de considerabil în sine, și, fiindcă aproape niciodată

n'aveau prilej să lupte și să moară, să domnească și să fie uciși, rămăneau în totdeauna numeroși. Erau gata de orice, se lasau înduplecați la orice jertfă, numai să nu renunțe la «drepturile» lor «sfinte». După ce granițele ungurești și polone nu li mai fură însă practicabile ca mai nainte, li mai rămăneau deschise numai trei drumuri.

Dacă erau tineri eroi voinici, frumoși, viteji și darnici, puteau să-și facă loc până la insulele de pe Nipru, unde așteptau în totdeauna ostași ai norocului dornici de luptă, lacomi de pradă, cu pușca în odaia de băut, cu calul la scară. Un astfel de fiu de Voevod moldovean, o astfel de îndrăzneță odraslă de *gospodar* era pentru Cazaci un trimes al norocului. Răpede se aruncau ei pe cai, ca fulgerul de iute înotau micii căluți ucrainieni de stepă prin valurile galbene ale Nistrului, apoi treceau prin pustia basarabeană: Turci erau culcați la pământ, sate erau arse, pradă luată, și curând apăreau ei în fața Curții din Iași, ca să se bată cu lașii sclavi turcești pentru vrednicul lor domnișor. De la un capăt la celalt al apăsatei și stoarsei țări răsuna chiotul de bucurie al țăranilor, cari urau noului stăpân mulți ani de Domnie. Atunci zburau *olacii* spre cetățile dunărene și în spre îndepărtata Capitală; de acolo porunci împărătești porniau către puternicul «beg ardelean», adică Voevod al Ardealului, care avea totdeauna la dispoziție trabanți, călăreți, puști și tunuri. Noul Voevod al Moldovei trebuie să fugă sau e prins de numeroșii dușmani și-și pierde nasul sau urechile, ca să nu se mai poată ridica pretendent, căci acum e «un om însemnat»: în niciun cas însă, înainte de această pedeapsă înjositoare sau de moartea într'un loc de judecata polon, el nu lăsa în fundul inimii sale speranța să ajungă

cândva la Domnie, și Cazacii răspundeau în totdeauna rugămintilor și poruncilor sale.

După moartea vestitului, iubitului Ioan-Vodă cel Cumplit, apărură încă din anul 1577 Cazacii cu doi tineri, în cari ei pretindeau că recunosc rând pe rând pe însuși acel erou; amândoi se chemau firește Ioan: unul Ioan *Crețul* și celalt Ioan *Potcoavă*. Amândoi fură alungați, și cel de al doilea, care domni într'adevăr câteva zile, muri la Liov, de mâna calăului. În anul 1578 apăru Alexandru, fratele lui Potcoavă, domni, fu învins și muri, de răni; apoi răsări la granița Petru, fratele lui Bogdan Lăpușneanu, cu toate că se asigura că Petru cel adevărat murise încă de mult de ciumă în Capitala turcească. După dânsul, și chiar în același an, se ivesc de-odată doi Constantin-Vodă, dintre cari unul vrea să fie fiul lui Potcoavă celalt odrasla bătrânului Lăcustă, și în timpul Domniei a doua a lui Petru Șchiopul face să se vorbească iarăși de dânsul un fals Ioan-Vodă. La urmă, scurtă vreme înaintea fugii acestui biet om nerăzboinic, care în parte fusese adus tocmai de aceia, se arată iarăși Petru Lăpușneanu și lângă el Lazăr, pretinsul fiu al lui Ioan-Vodă cel Cumplit. După mazilirea lui Aron, în anul 1591, Cazacii aduc în sfârșit în țară pe frumosul Petru, cu lungul păr în valuri; el ocupă câeva săptămâni Scaunul Domniei, e bătut de Ardeleni și sfârșește la Constantinopol în «cârlige», de un milostiv glonț de pușcă.

Micii proprietari așezați între Prut și Nistru, *răzeșii* și *hânsarii* din Orhei și Lăpușna fură îndemnați la fapte asemănătoare prin aceste evenimente care se petreceau supt ochii lor. Supt Petru Șchiopul ei vrură să pună pe Ioan Lungul — iarăși un fals Ioan-Vodă —; supt Aron-Vodă

ei imitară jocul Cazacilor cu Ionașcu, un pretins frate al lui Aron, care se mai chema și Bogdan. Multă vreme după ce eroii dela Nistru încetaseră de a mai aduce din parte-li pretendenți, se iviră în această margene răsăriteană revolte supt Radu Mihnea, precum și supt Alexandru Movila și Gașpar Gratiani în folosul unor fii de Domn numiți sau nenumiți; ba odată, după aproape o jumătate de veac, ei aveau printre ei iarăși pe «fiul lui Ioan-cel-Cumplit»!

O altă cale pentru a ajunge Domn al Moldovei sau al Țării-Românești împotriva voinții țării și în oarecare măsură și împotriva voinții Turcilor era aceea de a se adresa «principilor creștini» cari aveau agenți la Constantinopol; aceștia din urmă erau oameni puternici, în stare să impună o alegere celor mari dela Poarta otomană.

Intr'aceasta stă una din cele mai principale deosebiri față de vremea de mai nainte, în care nici odată nu se cereau scrisori de recomandare către astfel de ambasadori și nici ajutor bănesc pentru călătorii grele și costisitoare la Constantinopol, ci numai arme și soldați. Acum însă trecătorile Carpaților sunt închise pentru pretendenții fugari, iar podurile umblătoare de pe Nistru li refușă serviciul; vecinii imediați s'au lasat cu totul de jocul de-a pretendenții, care li mulțămia numai vanitatea, dar nu li aducea niciun alt folos. Pretendentul la o coroană românească nu mai apărea acum simplu și sălbatec, cu o numeroasă ceată de oameni deprinși cu armele, gata la aspra meserie a luptei cu oamenii; nu, el e un tânăr delicat, aplecat vieții de Curte și deprins cu meșteșugurile de curtesan, care se pricepe să se exprime eiegant în multe limbi. Ba, în unele

casuri perfecția absolută a acestui soi de oameni se verifică prin aceea că reprezentantul poate născoci rimele greoale ale unu sonet căutat, conștând numai din *finezze* italiene, sau poate *toscanisa* amăgitor, adecă poate imita pe marii maeștri, în poesii emfatice de o specie superioară. El, străinul din Răsăritul îndepărtat, care a venit pe căi nenorocite, provoacă admirație prin numeroasele și rarele-i calități trupești și sufletești: ochii căprii îi lucesc, mândrul lui păr negru scoboară în valuri pe largii umeri, în scurt e un om frumos, voinic, vrednic de tron. Dar el trezește și compătimire la acela care-l aude vorbind sau cetește frumoasa *sposizione* a secretarului său italian, în care adesea se adaugă și o genealogie. În vorbă și în scris, precum și în articolele genealogice se dovedește cu prisosință că oaspetele creștin din Răsărit ar fi un adevărat fiu de Domn, că el ar fi fost izgonit de dușmanii turci din cauza iubirii lui nestrămutate pentru credința curată creștină, că ar fi luptat în condiții extrem de grele pentru viața lui și că în sfârșit el, și numai el, ar fi singurul moștenitor îndreptățit — *heres Moldaviae* sau *Valachiae* — printr'o lege dinastică ce samănă ca precizie și logică cu acela ale Apusului. Pe lângă aceasta se mai spune că alesul călător ar mai și avut o foarte bună primire aiurea, la o Curte prietenă sau dușmană, că ar fi fost numit cavaler al unui mare Ordin și că ar purta la el scrisori de recomandatie pentru Constantinopol de la cutare sau cutare rege și principe.

Astfel de discursuri aduceau totdeauna ceva bani pentru călătoria până la Capitala vecină sau măcar până la cel mai apropiat oraș liber, și *heres*-ul țarilor dunărene făgăduia totdeauna să plătească punctual la sairea sa pe tron, mai mult

ca sigură, toți banii primiți ca împrumut, când nu făgăduia chiar persoanelor particulare, care se hotărâu să-i deschidă punga, un viitor strălucit, ca, de pildă, „marchisatul de Ialomîța“! La Roma, aceste odrasle adevărate sau false ale vechilor dinastii române se arătau ca sinceri adepți ai credinții catolice, ca fii credincioși ai Papei, căruia-i făgăduiau să smulgă viitoarele lor țări din ghiarele eresiei diavolești prin măsuri violente sau pașnice. Aici, adevărat la Curtea Sfântului Părinte își mai amintiau încă de episcopatele din Moldova și Țara-Românească: Argeșul, al cărui Scaun de mult nu mai era ocupat și Bacăul, unde se întrerupsese de asemeni șirul episcopilor catolici; numai în timpul Domniei lui Petru Șchiopul, care-și arată pe față simpatiile pentru Biserica catolică, rezida aici, datorită ajutorului sfetnicului său catolic, Bartolomeo Bruti din Durazzo, un vicar apostolic și un episcop ales pentru Moldova, Arsenigo, și, încă înaintea fugii lui Petru, Bernardino Querini, din Creta, căpătă titlul de «episcop de Argeș peste Moldova și Țara-Românească»¹.

Se găseau la Roma destui naivi făcători de proseliți, cari credeau în împlinirea unor astfel de visuri deșerte. În Franța se făcea apel la puternica influență de care regele se bucura la Constantinopol, unde-l numiau respectuos: Împăratul frânc; în Spania și în Imperiul german se amintea ajutorul acordat cu bunăvoință lui Despot și multor altora; în Veneția nu uitau, acești săraci, nevoiași, dar și ambițioși oameni să apeleze la magnificența bogatei și puternicii Republice, și

¹ Cu privire la propaganda catolică în țările românești, v. vol. I și II din Iorga, *Studii și Documente*, precum și Abraham, în *Kwartalnik hystoryczni*, anul 1902, și „*Organisarea Bisericii catolice în Rusia*“ de același, în limba polonă (1904). În bibliografia recentă, teza germană a d-lui R. Căndea.

peste tot colecta da câte ceva. În foarte rari cazuri căpăta vre-odată un astfel de pretendent recunoaşterea de fapt din partea Turcilor: un astfel de noroc avu extraordinar de înzestratul Petru Cercel, fiul lui Petraşcu-cel-Bun, care obţinu pentru trei ani (1583) Domnia Ţării-Româneşti, cu sprijinul regelui iubitor de *mignons*, Henric al III-lea, cel cu atâta slăbiciune pentru frumuseţa bărbătească. Oricum, în ţară el se purtă prost de tot, fu detronat, fugi cu o mică oaste în Ardeal, acolo fu desarmat, prădat şi închis la Hust, de unde se furişă şi veni iar la Roma, la Veneţia şi în urmă chiar la Constantinopol, ca să fie aruncat în Mare de Ţurcii cumpăraţi de către rivalul său Mihnea, fiul lui Alexandru Mircea. Ilie, unul din fiii lui Lăpuşneanu cel bătrân, fu numit la început Domn al Ţerii-Româneşti (1591), apoi călcă pe cărarea rătăcită a pretendenţilor şi fu închis ca spion de poliţia Vienei. Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, era crescut în Polonia şi se presinta ca un catolic; el se îndreptă apoi către Împărat şi Papă şi voi să se căsătorească cu o *donzella* veneţiană, fiica unui renegat constantinopolitan. El căpăta Moldova în timpul războiului unghuresc, fără însă a o putea ocupa de fapt (1595); îşi schimbă numele cu acela al unui Domn muntean mort, care dispusese odinioară de protectori mai buni, vizită Anglia, iar în Germania se recomandă ca principe protestant; scormoni ani de-a rândul pământul plin de intrigi al Turciei, şi în urmă sfârşi ca sangeac asiatic¹.

Indărătnica rasă a acestor pretendenţi la tron cari adunau fără preget în Apus scrisori de recomandăţie şi bani, se stinse totuşi în veacul

¹ V. Iorga, *Pretendenţi domneşti* (Bucureşti 1898), cum şi *Prinos Sturdza*, p. 279 şi urm.

al XVII-lea; după 1600 Curțile europene fură cruțate de această plagă. Nu în Polonia și nici în Ungaria, nici la begii dunăreni și nici în încrezătorul și darnicul Apus al Europei își căutau acum fiii de principi, adevărați ori falși, mijloacele care să-i ajute a urca tronul «părintesc», ci numai în Constantinopol, și chiar în cu totul alte condiții.

De când ex'stau relații de vasalitate între țările române și Împărăția turcească, era obiceiul ca Domnii să fie chemați la fiecare trei ani la Constantinopol, ca să întărească din nou atârnarea lor de Sultan prin sărutarea cu care atingeau marginea mantiei imperiale. Cu această ocazie se putea ușor controla puțin și administrația tributarului chemat la Poarta Suzeranului. Nu doar că Turcii ar fi vroit prin aceasta să atingă sfintele drepturi ale țării; din potrivă, țării și nu cutărui sau cutărui cârmuitor, care sta acum în fruntea ei, i se acordau cuprinzătoarele privilegii observate cu îngrijire supt Soliman. Suzeranul avea, nu numai *dreptul*, ci și *datoria* să cerceteze dacă nu cumva credincioasa sa raiă, socotită de altfel ca «ținut cucerit prin sabia sa atotputernică», iar locuitorii ei ca «supuși birnici, pe același picior cu ceilalți din Împărăție», n'ar fi prea tare stoarsă de Domn sau prea rău tratată. De o mazilire legală nu era încă vorba, căci *mazul* sunt de obicei numai acei funcționari și demnitari turci cari nu ocupau o poziție deosebită, cum o aveau acești «begi» moldoveni și munteni. Dar, în cazul când un «beg» prea crud sau prea lacom provoca neliniște în ținutul său și prin nemulțămirea pricinuită de el înstrăina de Poartă inimile locuitorilor raielei, atunci, printr'o astfel de purtare nevrednică,

el devenia trădător față de Împăratul său; acusat ca atare, el își pierdea bogăția câștigată pe nedrept și trebuia să rătăcească în exil, până dovedea căința și arăta că e vrednic «să fie încă odată ceia ce mai fusese». Ca să-și poată momentan duce nevolnica-i viață, se acorda Domnului până mai eri milionar și care domnise împărătește o pâne de pomană, un *tain*, de câțiva aspri pe zi.

Afară de ostatecii cari se mai pot găsi încă supt Iancu Sasul (1579-1582) și supt Mircești — așa Alexandru, fiul lui Iancu, Miloș, fratele lui Alexandru Mircea și Petrașcu, fratele lui Cercel, — dar nu mai târziu, Turcii nu îngăduiau pretendenți la tron în Constantinopol: întâiu, ca să nu fie neliniștiți în prea mare măsură, și, al doilea, ca să facă pe placul Voevodului domnitor, bun platnic. Dar, pentru ca să-i aibă răpede la îndemână, ei trăiau în castelele din Siria, în insule, în Africa de Nord, în Cipru, în Rodos, Alep și Tripoli, în calitate de oaspeți liberi ai Sultanului, care se îngrijia de întreținerea lor într'un fel de *domicilio coatto*. Pe când duceau aici o viață trândavă, agenții lor lucrau cu zel ca să li câștige prieteni printre puternicii Porții: ei făgăduiau sume uriașe, dăruiau în taină pietre scumpe neobișnuit de mari și limpezi, lanțuri lucrute artistic și tot felul de obiecte de podoabă. Dar exilatul poseda numai în cele mai rari casuri atât de mulți bani ascunși ca să poată face față la toate acestea; se găseau însă destui cămătari cari oferiau sume foarte însemnate și chiar numai pe o poliță dată de agent, în care se însemna un număr mult mai mare de aspri sau ducași decât fuseseră împrumutați în realitate; se întâmpla că se punea capitalul încincit, ceia ce însemna o dobândă foarte considerabilă. Foarte adesea se prevedea, în loc de în-

toarcerea banilor, compensarea prin tot felul de provisii, ceia ce suia camăta la o sumă și mai nerușinat de mare. Creditorii, din parte-li, se expuneau să piardă totul când uneltirile nu duceau la nimic, și astfel un biruitor trebuia să plătească pentru atâția învinși.

În urma ostnelilor pe care nu și le cruțau cei ce tindeau la «moștenirea» lor — ei își dovedeau calitatea de moștenitori legali printr'un jurământ solemn a șase sau mai mulți boieri, cari, ori erau prezenți ori își trimeteau pe ascuns din țară iscaliturile lor —, cei meniți pentru Domnie erau de obicei chemați la Poartă. Protectorii pretendentului obținuseră de la Marele-Vizir un ordin care îngăduia *fiului de beg* din Alep sau Tripoli să vie în Capitală, iar acesta alegea neîntârziat cea dintâiu corabie ce-i ieșia în cale pentru a ajunge mai răpede decât ceilalți la locul unde se dăruia stăpânirea asupra principatelor de la Dunăre¹. Tot Marelui-Vizir îi incumba datoria să raporteze Sultanului despre starea târgului pretendenților și să recomande în scris pe cutare sau pe cutare, care-i părea în acel moment cel mai nobil, mai bun, mai legitim și înzestrat cu mai multe virtuți. Dacă vre-o intrigă de palat sau vre-un amestec al soției sau sclavei iubite, al mamei — Validè —, al eunucilor, pajilor de Curte sau al favoriților nu zădărniciă actul de Domnie pregătit, atunci regele regilor — τῶν βασιλευόντων βασιλεὺς — scria câteva cuvinte «sfinte» împărătești pe *recaua* sau *talhâzul* ce i se presinta, și lucrul era gata.

Noul ales se duce întâiu la Marele-Vizir, unde-l înfățișează locțiitorul acestuia, chehaia, care a făcut și invitația. El apare la ceasul „sărutării de mână”,

¹ Astfel de acte se găsesc în Hurmuzakî XI, pp. 311-313.

al audiențelor, care au loc în palatul Vizirului după sfârșitul afacerilor judiciare și politice în curs, și i se aruncă pe umeri o mantie de fir de aur, simbolul amintirii și înaintării în Împărăția otomană. Pe aceasta el o leapădă numai după ce a ajuns în locuința acordată lui în Constantinopol, adecă în *Bogdan-Sarai* sau *Vlah-Sarai*, care de acum încolo-îi stă deschis. La întoarcerea de la Marele-Vizir îl însoțesc slujbași ai Porții: ceauși, agalari și ciătiri. Turcii cari din întâmplare sunt pe stradă, au datoria să arăte noului Domn, ca posesor al puterii supreme într'o provincie a Imperiului, cea mai mare onoare, salutul cu mâinile împreunate. Când *alaiul*, marșul solemn, ajunge la prea-cinstita Poartă a Patriarhiei, dingura Turcilor îl întâmpină această *salutatio*: „Să dea bunul Dumnezeu celui mai mare Împărat și acestuî Efendi — *αὐθέντης* — al nostru mulți ani de-a rândul și o viață fericită!”. În biserică, Domnul român, care a rămas în Orientul supus de păgâni singurul stăpânitor creștin împodobit cu coroană și sceptru, este primit cu onorurile ce se dădeau odinioară Împăraților drept-credincioși din Răsărit. La poarta exterioară-i iese înaintea numeroși dregători ai „Marii Biserici“, episcopii sufragani și Mitropoliții *in partibus*, cari încunjură întotdeauna Scaunul patriarhal; la ușa bisericii apare însuși Ecumenicul, în ornat complect, cu venerabila coroană pe cap. Un tron e așezat pentru Domn, și, când el calcă pragul, se spun rugăciuni — ca odinioară pentru de mult dispărutul *βασιλεὺς* creștin — «pentru el, pentru biruința lui, pentru Domnie lungă, sănătate și mântuire» (*νίκης, διαμονῆς, ὑγιείας, σωτηρίας αὐτοῦ*); întocmai ca și aceluî Cesar al Orientului i se cântă și în cinstea lui

de către talentații psalți ai Patriarhiei πολυχρόνιον, bizantinul «mulți ani trăiască».

În zilele următoare Domnul primește vizitele creștinilor cu vază, cari sunt cei mai mulți Greci; mai târziu vin și ambasadorii străini sau secretarii lor. Vodă primește daruri și răspunde la ele, mai împarte și daruri convenite aceluia cari l-au ajutat să ajungă în noua sa demnitate. Apare și croitorul militar împărătesc, ca să ia măsură după capul uns de Patriarh cu sfântul mir, pentru a-i putea face cuca potrivit. După câțeva vreme *Bogdanbeg*-ul sau *Iflacbegul* își trimete oamenii de încredere ca să aducă sangeacul, mai târziu și cele două *tuiuri*, deci cozile de cal care atârnă pe o prăjină cu globul aurit și cu semiluna pe ea; și *Imbrohorul*, *Marele Comis*, care și așteaptă și el partea, aduce în persoană aceste semne ale puterii în mijlocul unui nou alaiu, în sunetele ascuțite ale Capelei imperiale, *tabulhanaua*. O parte din ea rămâne la micul palat ai principelui, și, la ceasul *chindiei*, adecă trei ceasuri înaintea de apusul soarelui, răsună spre bucuria vecinilor sunetele orgiastice ale muzicii militare turcești. În același timp ceauși au și pornit călare în cea mai mare grabă spre țară, ca să împiedece fuga Domnului răsturnat; în tovărășia lor se găsește și un boier al celui nou numit, care, în calitate de *caimacam*, locțiitor, are să îngrijească de țară în lipsa stăpânului său. Până când mazi-litul nu ajunge în capitala turcească, de unde curând e trimis în exil, une ori fără să fi călcat măcar pragul reședinții imperiale, noul Domn nu poate porni alaiul său: doi *Voevozi* cari se înlocuiesc la Domnie nu se pot întâlni fără să nu calce eticheta. Un alt ceauș a și plecat ca să caute ruda care să serve ca ostatec al noului beg;

posesorul steagului imperial trebuie să aștepte și sosirea acestuia înainte de a putea porni.

În sfârșit pregătirile s'au făcut, în sfârșit tot ce-i necesar e orându-i. Principele așteaptă numai ceasul însemnat, de Miercuri sau Vineri, în care poate vedea și auzi pe Măria Sa Împăratul, și, dacă știe turcește, îi poate chiar vorbi, mulțămindu-i. Muhezur-Agă, comandantul tuturor ienicerilor de la Curtea Vizirului, îi pune pentru întâia oară pe cap cuca albă și aurită; Marele Tesaurariu, *defterdarul*, îi acopere hainele scumpe cu un caftan încă și mai scump, *cabanîța*, cu man-tia de ienicer de culoare azurie. Însoțit de doi capugibași, ofițeri de gardă, el pătrunde în camera zeității vizibile a Islamului, în fața căruia trebuie să facă de trei ori salutul până la pământ. Acuma-i ajung la ureche din iatacul umbros, parfumat, sclipitor de pietre scumpe și de aur, cuvintele supraomenești de îndemn ca să fie bun, blând cu supușii, dar să pândească cu ochii ageri pe dușmanii stăpânului său. La ieșire-l așteaptă calul de nobilă rasă arabă, dăruit de Împărat, numit mai târziu *tablâ-bașa*, de a cărui șea atîrnă sabia și *buzduganul* sau *topuzul*; de jur împrejur stau ofițerii grajdurilor imperiale, cu înaltele căciuli aurite și argintate. Mândru călărește în frunte Domnul creștin, și iarăși se oprește câteva clipe la Patriarhie. Apoi mai primește un decret împărătesc scris cu slove de aur, care trebuie citit solemn la sosirea lui în Capitala țerii¹. Încă o audiență de despărțire la Marele-Vizir, și apoi tot Constantinopolul se îngrămădește să vadă cum, supt plăcuta ploaie de mici aspri de argint, strălucitorul alaiu de călătorie se pune în mișcare pe

¹ Cum se atestă anumit în anul 1599 pentru Aga Leca, unul din anti-principii aleși de Turcii dunăreni; Hurmuzaki, XII, Novembre 1599.

străzile Capitalei spre poarta oraşului prin care duce drumul spre Adrianopol.

Lefegii pe jos şi călare, angajaţi de către Domn — cei ce se oferă la aceasta sunt creştinii — deschid alaiul, cu drapelul sfinţit de curând, care adese ori flutură numai la aceste exerciţii de paradă; apoi vin steaguri, tuiuri, cai de rezervă acoperiţi cu stofe scumpe şi grele; capugii, ceauşi, ciatiri, peici şi iedeccii. Purtând cuca şi cabaniţa, begul de la Dunăre călăreşte încet între Aga care trebuie să l însoţească până la Tron şi între purtătorul de steag. Musica turcească încheie alaiul cu sunete de flaut şi tobă.

Astfel, mica oaste, care poposeşte des în conace, ajunge la Dunăre, la Giurgiu sau Galaţi, unde totdeauna se află un şir de boieri cari aduc felicitări şi veşti, dar urzesc şi intrigi. De aici pornesc în spre capitală, unde se repetă în chip mai modest aceleaşi solemnitaţi care au avut loc la Constantinopol. Încunjurat de boieri mari şi mici, Domnul călăreşte pe calul împărătesc spre Mitropolie sau spre o altă biserică ce se bucură de această favoare. Aici nu se mai face, bine înţeles, o nouă ungere de către Mitropolit, dar iarăşi răsună plăcut bizantinele ectenii în urechile stăpânului cu înfaşurare împărătească. O notă discordantă în această mândră ceremonie o aduce numai cetirea decretului imperial, care dispune punerea în scaun a Domnului prin mâna respectabilă a lui Schemni-Agasi din Stambul. Apoi Vodăşi alcătuieste Sfatul de boieri, îşi atrage oameni noi, îndepărtează pe unii, înaintează iarăşi pe alţii, ţine Scaun de judecată în ceasurile de după amiază, iartă sau pedepseşte cu moartea şi bătaia, merge la vânătoare cu o suită neobişnuit de mare, care samănă cu o mică oaste, vizitează,

în fiecare primăvară și vară, până și cele mai îndepărtate ținuturi ca să facă dreptate și să asigure ordinea, comandă oastea și încheie tratate secrete, spionează pe propria-i socoteală cum și pentru suzeranul său, adună, socotește și împarte cu multă osteneală, dar și cu multă teamă, banii ce curg în Vistierie. La urmă, e mazilit și fuge, când moartea milostivă nu pregătește mării și chinurilor lui un stârșit liniștit.

Prin relațiile mai strânse cu Împărăția turcească, dar mai ales prin lunga ședere pe care o fac Domnii în timpul lor de așteptare sau de exil în capitala din Constantinopol și în diferite centre din țările stăpânite de Sultan, se introduc pentru întâia oară în Țara-Românească și Moldova moravuri turcești, modă turcească, viața de Curte și demnități turcești; dar acestea se petrec mai mult în cea dintâiu dintre aceste țări, care era supusă de mai multă vreme și era pe o porțiune mult mai lungă în hotar direct cu Împărăția turcească.

Mircea-cel-Bătrân purta, nu fără amestecuri bizantine, și într'o formă pe care o găsim și la unii prinți balcanici contemporani (cel din Știp, de exemplu), aceiași îmbrăcăminte pe care o purtau pe atunci și persoanele de rangul său din vecina Ungarie; singurul portret contimporan cunoscut al unui Domn muntean din veacul al XV-lea, care înfățișează pe crudul Vlad Țepeș, ni arată o căciulă de catifea brodată cu mărgăritare și cu un surguciu; părul lung buclat cade pe garnitura de blană a unei haine pe care o încheie mari nasturi scumpi. Chiar aici se arată o influență turcească necontestabilă, care pătrunse curând și mai departe, în Ardeal, Ungaria și Polonia, unde pentru

ostași o imitare a Turcilor avea ceva ademenitor ¹.

Această modă orientală nu pătrunse însă prea adânc; ea se mărgeni numai la cercurile Curții, unde înfățișarea Domnului slujia de model boierilor mari și mici. În numeroasele sate, nu s'a arătat niciodată cea mai mică urmă a acestei influențe, care nu era vizibilă decât la lumina puterii și bogăției. Chiar în aceste cercuri, în care Voevodul apare de aici înainte în lungi haine cusute cu aur, cu blănuri prețioase și ciuboțele galbene orientale de Constantinopol, moda străină n'a căpătat în afară de aceasta nicio influență, și alte elemente ale costumului turcesc n'au găsit aproape niciodată amatori printre Români.

Pe lângă vechile slujbe se găesc de acum și altele noi, luate de la Turci. Încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe lângă Spătar comandă și Aga o parte din miliția Țării-Românești. Poate că și funcționarii inferiori de Curte, cari serviau personal pe Domn, și nu țara, purtau nume turcești — în tot casul documentele pentru aceasta lipsesc. Dar necredincioșii nu puteau participa la viața politică a Principatelor, cât timp țineau de o credință falsă; la o convertire a acestora, pentru a-i face să se bucure de favoarea stăpânitorului român, nu-i de gândit, căci această faptă, de a câștiga un musulman pentru creștinism, ar fi fost socotită la Constantinopol ca o foarte mare crimă și ar fi fost aspru pedepsită de Turci. Totuși, în întâia jumătate a veacului al XVI-lea se găsește

¹ Portretul lui Țepeș se găsește în castelul Ambras din Tirol: redat după o fotografie în Iorga, *Acte și fragmente*, II, după o copie în Bogdan, *Vlad Țepeș* (București, 1896), unde se dau și alte chipuri ale aceluiași stăpânitor. Cf. *Istoria Românilor în chipuri și Icoane* (ed. a 2-a, Craiova), capitolul despre costum.

în Țara-Românească un mare boier anume Benga¹, un altul, fiul celui d'întăiu, poartă numele de Hamza; în Moldova, supt Ilie Rareș este un alt Hamza, care în documentele domnești apare ca martor și ca membru în Sfatul domnesc: Amza a ajuns apoi nume comun la noi (de unde și biserica Amzei în București), și numele de Țalapie (Celebi) se află în secolul al XVI-lea². Chiar în armata lui Mihai Viteazul se găsesc corpuri de armată cari sunt de origine sârbească — beșliii — și poartă nume turcești³.

¹ Țigănește e: *dracul*.

² Ilie Nicolescu, în *Literatura și arta română*, anul 1903, p. 665.

³ Iorga, *Documente relative la Petru Șchiopul și la Mihai Viteazul*, p. 37.

CAPITOLUL III.

Influența grecească.

Urmarea cea mai însemnată ce rezultă din noua situație politică a Principatelor față de Poartă e rolul din ce în ce mai mare pe care-l joacă de aici înainte Grecii în afacerile românești și în viața românească.

Până în veacul al XVI-lea Grecii așezați în Moldova și în Țara-Românească erau foarte puțini; ei erau sau prieteni personali ai Domnului și deținători ai slujbelor mai mari și mai mici de la Curte, sau negustori, mai ales în porturi; întâlnim totuși, cum am spus, numai foarte rar nume care sună grecește. Chiar și în această perioadă mai veche Grecii găsesc însă mai ușor un adăpost în Țara-Românească decât în Moldova.

În urma noului fel în care Domnul obișnuia să se urce pe unul din tronurile românești, el avea destulă vreme să facă multe cunoștinți cu Grecii; căci, în Constantinopol ca și în celelalte locuri de reședință de odinioară ale pretendenților, el întâlnea, peste tot unde se ducea, la biserică, în afaceri și în puținele adunări de societate pe Grecul de sânge curat sau pe Levantinul mai mult sau mai puțin elenizat. Acești Greci sau pe jumătate Greci se ridicaseră curând destoinici și îndrăzneți

din prima lor amorțeală și înjosire, în care căzuseră după luarea în stăpânire a Împărăției, a bunurilor și a țării lor de către Osmanlâi ; căci, foarte curând după marele triumf sângeros, Turcul simți că el, — tembel, desfrânat și nedestoinic să facă altceva decât să ridice chiuind sabia de-asupra capului dușmanilor sau supușilor —, are nevoie de spiritul grecesc și de hărnicia grecească. Cu încetul atunci se întoarseră îndărăt fugarii sau înălțara din sărăcicioasele condiții pline de griji în care trăiseră până în acea vreme micile lor capete mișcătoare, cu sireții ochi și cu limba în veșnic neastâmpăr : Grecul își oferi serviciile tiranului, barbarului și păgânului, pe care-l ură amarnic în adâncul sufletului. Spre a-și procura mijloace pentru toate pasiunile sau toate plăcerile sau mai ales pentru a câștiga bani, mulți bani și multe, frumoase lucruri rare de aur, mărgăritare și pietre scumpe, covoare, perdele, arme, mobile de tot felul și prin ele să-și înalțe persoana și casa înaintea tuturor celorlalți, pentru a jigni mândria tuturor rivalilor săi, cari în cea mai mare parte îi sunt prieteni buni sau rude apropiate, prin luxul său princiar, ba chiar regal, pentru a se înfățișa măreț înaintea lor și a-i putea ospăta la el, Grecul, care nu mai putea domni sau apărea la o Curte, risipește toate puterile mari ale spiritului său, uită toate scrupulele morale și înfruntă zilnic, ba chiar la fiecare ceas, cele mai mari primejdii. Vechile nume ale epocii creștine imperiale, care se cetiau înaintea numai pe mormintele celor uciși, în însemnările stratițiilor înrolați în străinătate sau în socotelile dărniciilor princiare pentru cerșitori iluștri, aceste nume mari — Paleologi, Cantacuzini, Ralli — ajung acum iar în gura tuturor și sunt neîncetat pomenite în numeroase scrisori comerciale ; pecețile

cu vulturul imperial împodobesc iarăși scrisori mândre. Când Sultanul turcesc are nevoie de un arendaș, adecă de un arendaș foarte bun platnic pentru veniturile sale împărătești, pentru minele de sare de la Anchial pe Mare, pentru vămile sale de vin și pește sau pentru alte venituri, atunci Grecul nu lipsește în calitate de compețitor lângă Evreul care stă și el ca mândru intrigant la picioarele stăpânului ce-l poate distruge după plac și, ca marele Don Jose, parvine să fie făcut chiar duce de Naxos. Când e vorba să se aducă în fiecare an din depărtata Împărăție moscovită blănuri scumpe, ca jder, răs, sau negre piei de vulpe și pe lângă acestea să mai procure «dinți de pește» și metale de tot felul din Polonia și din alte regiuni, atunci Grecul reclamă pentru dânsul cinstea și câștigul — primește 60.000 ducați anual! — să se numească „mare-negustor“, μέγας πραγματευτής, și, pentru că și alți Turci și alți oameni i se adresează lui în ce privește mărfurile nordice, acest «negotiator insignis» are un fel de monopol pe o întreagă ramură a comerțului de import în Turcia. Când un Mare-Vizir atotputernic, pe care-l urmează în toate ca un copil Sultanul «mai atotputernic», are nevoie, pentru ca să ajungă la un anumit scop, de un om șiret, care să cunoască toate căile piezișe, de un agent credincios, care în orice cas să-și ia răspunderea deplină asupra-și, atunci acest Mare-Vizir—un Mohammed Socoli de pildă —, adevăratul urmaș al Sultanului Soliman, are liberă alegere între Grecii din Constantinopol, cari se dau în vânt după o astfel de funcție secretă. El se lasă, ca Mihail Cantacuzino (1578), primul dintre acești Greci mari, să fie închis și chinuit de un rival al stăpânului său, cu convingerea că stăpânul tot îl va liberă și-i va răsplăti suferințele.

Un astfel de complice are însă și politica sa proprie și interesele sale speciale, pe care știe să le urmărească în chip măiestru: dacă un călugăr, oricare i-ar fi trecutul, dar care dispune de câteva pungii cu bani, vrea să urce tronul Patriarhiei, sau dacă un fost Patriarh vrea să-și recapete rangul după un exil mai scurt ori mai lung, dacă un principe moldovean sau muntean are nevoie de un sprijin sigur la Constantinopol, sau dacă un „fiu de Domn“ caută un protector ascuns, prin a cărui mijlocire să poată pătrunde nevăzut în audiență la Vizir, un astfel de împărțitor de coroane laice și bisericești nu se lasă mult așteptat. Grecul are bani, sau știe cel puțin unde poate găsi aspri, ducați sau giuvaeruri, căci se bucură de un credit nelimitat și stă în legături de rudenii cu multe familii. Voevozil sunt foarte veseli când se pot asigura pentru toată viața, printr'o căsătorie bine ticluită, de un astfel de «sprijinitor al creștinilor», care în același timp este «mâna dreaptă a Vizirului». În timpurile mai de demult se preferau încuscririle cu Ungaria și Polonia: Bogdan Orbul s'a luptat multă vreme pentru cinstea de a ajunge cumnatul regelui polon, Țepeș era prin soția sa un «collateralis» al marelui rege Mateiaș și mai multe din fiicele lui Alexandru Lăpușneanu se căsătoriră în Polonia¹. Prima soție a lui Petru Șchiopul (1559-1591) era din familia ungurească ardeleană Cherepovici, și Ioan Sigismund, «regele» de acolo, o socotia ca pe sora sa. Aceasta se schimbă acum: de acum încolo Domnii din Moldova și Țara-Românească au nu rare ori de soții femei din Orient, și domnițele, fiicele Voevozilor se căsătoresc nu rare ori

¹ V. Iorga, *Pretendenți domnești*, pp. 46-47; *Polonais et Roumains* București 1922.

cu Greci, cari făceau comerț cu mărfuri și tronuri. În toată această perioadă se poate urmări noul fenomen. Alexandru Mircea are de soție pe Ecaterina Salvaresso, așa că fiul său Mihnea e pe jumătate levantin; Mihnea se însoară, ce-i drept, într'o familie românească de boieri, dar fratele lui Alexandru, Petru, Domnul Moldovei, este soțul unei Maria Amirali din Rodos. O Paleologă din insule urcă împreună cu Iancu Salsul tronul moldovenesc, și una din fiicele ei, Chrysaphina, iea pe negustorul Anton Katakalos¹. Aron și Alexandru Iliăș, urmașii lui Petru și Mihnea, sunt probabil amândoi ginerii lui Andronic; purtătorul acestui nume împărătesc e fiul lui Mihail Cantacuzino, cel ucis în Martie 1578 la Anchiol. Acel Mihail, numit de Turci din pricina intrigilor sale, fiul Dracului, Șaitan-oglu, fusese căsătorit cu Maria, sora lui Petru al Chiajnei, dar răsfățata domniță nu voi să-l urmeze pe el, soțul mult mai bătrân, la Constantinopol și se lasă răpită de fratele său. Doi ani mai târziu, la 1568, Petru ispăși cu mazilirea această faptă îndrăzneată împotriva puternicului Grec. Mama eroului muntean Mihai Viteazul (1593-1601) se chema Teodora și era înrudită cu unul din «marii Greci», Banul Iani. O Arghira a fost soția lui Radu Mihnea, nepotul Ecaterinei Salvaresso, și fiul lor primi de soție în 1625 pe Roxandra, fiica foarte bogatului și puternicului grec Scarlati din Constantinopol, marele saigiu sau negustor de boi. Tutorul acestui tânăr Alexandru Coconul era Bartolomeo Minetti —, un cumnat al bătrânului Radu Mihnea. Alexandru Iliăș, care a fost pe rând Domn al Moldovei și apoi al Țării-Româ-

¹ V. Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, I.

nești, își făcuse educația în Orient și era ginerele Banului Ianachi Catergi, care Ban fu străbunul actualei familii Catargiu; Ianachi era un Grec cu poreclă turcească. Moise Movilă avu de soție pe sora lui Alexandru Coconul, care, cum s'a spus, era ginerele lui Scarlati. Marcu Cercel, fiul lui Petru Cercel și un cunoscut pretendent, se însură tot în Constantinopol cu o Greacă. A doua soție a puternicului Vasile Lupu (1634-1653) era o Cereșă, o rudă a Hanului tătarăsc. Acum urmă, mai ales în Țara-Românească, o lungă perioadă fericită, în care stătură pe Scaunul domnesc boieri de țară; apoi însă alți Domni, ca de pildă Radu Leon (pe la 1660-1670), au de soții iarăși Grecoice sau Levantine¹.

Astfel de oameni se simțiau, ce-i drept, moștenitorii unui Tron românesc, dar nu se simțiau Români. Mai toți fură învinuiți de ambasadori străini că partizanii lor ar fi jurat strâmb originea lor domnească, și pentru unii aceasta poate fi luat aproape ca un fapt stabilit; pentru alții obârșia domnească este mai mult decât îndoielnică. Astfel, din depărtatele regiuni apusene vine un bătrân care se dă drept fiul lui Ștefan (Tomșa) și chiar domnește în Moldova ca Ștefan Tomșevici, cu toate că în ultimele dispoziții ale celui dintâiu Ștefan, decapitatul, nu se pomenește nicio vorbă despre acest pretins fiu. Cutare sau cutare altul învârtește toată viața mici afaceri ca negustor sau meseriaș, «pellizari, ostregari» — așa ne informează ambasadorul venețian din Constantinopol, (bailul), care cunoaște minunat pe oamenii mari și mici din Stambul — și abia târziu, foarte târziu

¹ V. Iorga, *Români și Greci*, București 1921.

își amintește de domnescul său părinte. Încă în veacul al XVI-lea medicul lombard Bernardo Rosso găsește șase boieri cari întăresc prin jurământul lor că el e «un fiu al lui Basarab»: e trimes pe galere și se preface, pe cât se pare, în Bernardino Rosso, agentul împărătesc la Veneția și aiurea. În veacul al XVII-lea Valaho-Croatul Gașpar, care își spunea Gratiani, după ce ajunsese a căpăta ducatul de Paros și Naxos, ceru tronul Moldovei ca răsplată pentru trădătoarele-i servicii diplomatice și primi de fapt în 1619 această demnitate domnească. Un cunoscut negustor, Locadello, care până acum nu se gândia niciodată să se lepede de tatăl său, e apucat și el de-odată de grandomania princiară și pune totul în joc pentru ca să ajungă, ca «fiu al lui Aron-Vodă», urmașul acestuia. Chiar oamenilor cari ajutau de obicei pe acești noi «begi» să se ridice li erau cunoscuți cei mai mulți dintre dâșii ca aventurieri, ca înșelători nevrednici, și Andronic Cantacuzino îi zugrăvește în 1594 ca pe «niște bieți păcătoși cari nu arătau niciun semn, nici dela tată, nici dela mamă, niște sârmani mincinoși, neciopliți, păcătoși și nevrednici din toate punctele de vedere»¹. Astfel de parveniți, cari n'aveau nici măcar, ca favoriții căzacești de odinioară, îndrăzneala, desprețul morții, dragostea de luptă și frumuseța bărbătească, arătau talent pentru toate cele numai pentru a domni, pentru a-și câștiga simpatii, sau pentru a servi cumva sârmanei țări prin măsuri binefăcătoare, sau măcar cruțătoare, nu.

În familia Chiajnei, văduva Domnului muntean Mircea Ciobanul (până în 1559), se vorbea de sigur grecește, fiindcă aceasta era limba obișnuită

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 373-4.

a crudului Mircea, care venia din Răsarit, unde își petrecuse toată tinereța. Celalt Petru-Vodă se cobora din Mihnea-cel-Rău¹. Petru Șchiopul scria românește cu o stângacie chiar ridiculă; nicio dată n'a ajuns până acolo să poată reda exact în scris un cuvânt după sunet. Doamna Ecaterina, domneasca mamă a lui Mihnea, rămase totdeauna o Greacă, și corespondența ei, precum și aceia pe care o întreținea fiul ei cu sora Doamnei, care se făcuse călugăriță în insula Murano lângă Veneția², e scrisă grecește. O soră a Ecaterinei era căsătorită cu Grecul Constantin Frangopulos din Zante, după ce într'o primă casătorie fusese măritată cu un alt Grec anume Xenos, și acel Constantin fu numit Vistiernic în Țara-Românească. O fiică a lui, Lucreția, se mărită cu Ragusanul Ioan de' Marini Poli, care în țară era cunoscut ca Giva și-l introduse ca prea-cinstit boier și în Divanul lui Mihnea, unde acest negustor îmbrăcat în brocart de aur stârni admirația fratelui său mai sarrac, Pasquale. Acest Marini, care pierdu, ce-i drept, soția și slujba de sfetnic domnesc, dar nu părăsi și afacerile, ajunse mai târziu agent împărătesc în Principate și ne informează că în Moldova supt Aron (1591-1595) «cei mai înalți slujbași sunt străini și mai cu samă Greci perfizi»³. De fapt, pe Aron-Vodă, ca și pe Petru Cercel⁴, îl serviau și Francesi; un Ungur, Mihail Tolnay, avea comanda gardei domnești⁵, care trebuia să-l apere de supușii săi; Vistierul său se cheama Kalogeră și era un Grec din Creta. Numai în Marele Divan rămaseră supt dânsul boieri de țară, pentru a nu

¹ V. N. Bănescu, *Deux poèmes*, București 1911.

² V. Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția*, ed. a 2-a, 1926.

³ Hurmuzaki, III¹, p. 197.

⁴ V. socotelile ardelene din Hurmuzaki, XI.

⁵ V. *ibid.*, XV, tabla.

stârni prea multă nemulțămire. Dregătoria de Vistiernic o îndeplina de obicei un Grec, care era de cele mai multe ori agentul și creditorul cel mai mare: așa Andronic Cantacuzino a fost Vistiernic muntean până la moartea sa în București sau la Constantinopol. Iani, despre care a mai fost vorba, funcționa în Moldova ca Vistiernic, pe când în Țara-Românească stătu în fruntea Divanului ca Ban onorific. Chiar Mihai (1593-1601), Domnul care-și dato-a tronul lui Andronic — «m'am ispitit și eu», scrie acesta în anul 1594, «și am făcut pe Banul Mihai Domn al Țării-Românești» — avea, la începutul neobișnuitei sale Domnii, pe lângă dânsul pe Grecul Teodor Șaitan ca Ban, pe Grecul Dimitrachi ca Spătar, pe Grecul Pankratios ca Visternic, pe Grecul Manta ca Păharnic, pe Grecul Cocea, fără să mai pomenim de Grecii Cantacuzino, Mihalzi Caragea, *Mihalcea* la Români¹.

În luptele sale eroul întrebuița laolaltă Români și Greci, dar în împrejurările de atunci boierii pământeni câștigară foarte ușor întâietatea. Abia după ce Turcii recâștigară vechea situație la Dunăre (1611), veniră Radu Mihnea, Alexandru Iliăș și Moise Movilă — acesta din urmă, cu toate că familia lui se închina altor stăpâni² —, cu un alaiu de numeroși Greci, și, după moartea lui Radu, Catergi și marele saiglu erau de fapt adevărații stăpâni în ambele Principate. Boierii pământeni din Țara-Românească, cum se va arăta amănunțit mai târziu, proclamară în 1632 Domn pe Aga Mateiu; acesta domni apoi douăzeci de ani și înfrâia într-o câțva elementul grecesc în acest răstimp. Totuși se acordă o prea mare însemătate

¹ Cf. Hurmuzaki, XI, prefața, și Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (în „Convorbiri literare“).

² Un document grecesc al lui Moise se află în *Studii și documente*, IV, p. 18, de unde în Hurmuzaki, XV.

acestei prefaceri — cum se întâmplă de obicei și cu aceia care se petrecu în Moldova după punerea în Scaun a Albanesului, a Albanesului ele-nisat Vasile Lupu (1634), săvârșită printr'o miș-care a partidului național.

Boierii, cari mai târziu izgoniră pentru multă vreme de la Scaunul Țării-Românești pe Vodă-Leon și toată clica de aventurieri, alegându-și Ardealul ca loc sigur al întreprinderilor și pregătiri-lor lor războinice, ridicară sus glasul împotriva stăpânirii grecești, care ruinase țara și împinsese la exil pe cei mai credincioși filii ai ei, membri ai celor mai vechi familii boierești. Prin aceasta își îndreptățeau mișcarea, fiindcă știau foarte bine că Poarta nu putea îngădui unui Domn român în special două greșeli, care atingeau propriile ei interese: cea dintâiu era apăsarea raialei, ai cărui locuitori, de desnădejde, pribegiau, și a doua era stârnirea de nemulțămiri printre boierii pământeni; toți cei cari locuiau înăuntrul sau în afara hotarelor țării, stăteau în înțelegere unii cu alții și prin conspirații și războiu civil puteau să împiedece plata punctuală a haraciului, asigurat numai în timp de pace. Ei, filii pământului strămoșesc, cari, prin participarea la glorioasele războaie ale lui Mihai, își câștigaseră un nume mare, ei fură aceia cari, ca partid, sprijiniră în Țara-Românească pe protejatul german, «imperial-roman», Radu Șerban, împotriva lui Radu Mihnea și-i momiră acestuia din urmă toată oastea în 1611. Când Radu Mihnea se întoarse totuși îndărăt, el, al cărui tată murise în chip nevrednic ca Turc și lăsase copii musulmani din căsătorii de harem, atunci acei boieri se aratară în vorbă și în scris împotriva «Turcului», ba se retraseră chiar în munții Olteniei și făcură încercarea să pună în Scaun pe Mihai Cămărașul,

ca un al doilea Mihai războinicul (1612). Cătuși de puțin intimidat de execuțiile pe care Radu puse să le săvârșească, partidul lucră și mai departe în același sens și cu aceleași mijloace împotriva «Grecilor». Membrii lui de la Curtea Domnului muntean Alexandru Iliăș urziră o conspirație; conducătorul lor cel mai de samă, Lupu Mehedințeanul, până atunci Păharnic al Domnului străin, fugi în Ardeal și se întoarse de acolo în Iunie 1618 cu haiduci și Secui, din îndemnul lui Bethlen, principele de acolo, care voia mai bucuros să aibă ca vecin în Țara-Românească pe fiul lui Cercel decât pe Alexandru, care-i era nesuferit. Lașul guvernator turc fugi la Dunăre, și stăpânii lui nu-l mai trimiseră îndărăt, ci numiră în loc pe tânărul Gavril Movilă. După puține luni, Lupu fu numit Mare-Spătar; aceasta era răsplata acțiunii sale. La urmă e tras în șa de Schender-Pașa la Silistra, și de data aceasta tot ca răsplată. Cu toate acestea dorința țării de a înlocui pe Alexandru Iliăș se îndeplinise. Supt un alt Alexandru, fiul lui Radu-cel-Mare, se ridicară țărani-soldăți, *calărași*, cum și boieri olteni, și căutară printre ei și în mănăstiri un Domn pământean puternic. Acum partidul național, militar, care nu putea să uite pe strălucitorul «rege» Mihai, Voevodul Țării-Românești, Moldovei și Ardealului, se declară împotriva „Grecului” Leon, care în iscălitura sa cirilică avea trăsături grecești și care și în această privință lăsa să se recunoască vechea sa meserie de *ostrecario*, negustor de stridii, din Constantinopol.

Printr’o măiestrie politică Leon încercă să scape de intrigile îndreptate împotriva subredului său tron. Chemă toată țara la dânsul la București, la una din acele mari adunări care numai rare ori se țineau, luă un întreg șir de măsuri folositoare

pentru a împăca pe toți și începu cu izgonirea Grecilor. În actul de Stat solemn din 15-23 Iulie 1631 «Grecii străini» sunt învinuiți că ei pricinuesc dese schimbări de Domni¹ prin aceia că împrumută cu camete prea mari banii necesari pretențiilor la tron; că aduc moravuri rele în țară, cresc în mod nerușinat dările ca să poată pune mâna pe cametele lor și încă să se mai și îmbogățească, apoi că se fac grozavi, nesocotind pre niciun om de țară și sint dușmănoși în sufletul lor față de țara această, care-i hrănește². Așa caracterisă acest Domn, care trecea și el drept Grec, păcatele pe care încă din vremea lui Alexandru Iliăș le mai aruncase conaționalilor săi, la fel, și calugărul Matei al Mirelor, oploșit în Țara-Românească. «Nu supărați pe Români», scrie acela, „prin nesăturata voastră lăcomie; nu sugeți pre sărac, că Dumnezeu e în ceruri și ochiul său e deschis asupra voastră; nu vă bucurați la strânsurica Românilui, că Dumnezeu are ochi mulți, și nedreptatea nu poate scăpa nepedepsită de dânsul. Cred că tiranișiți pe bieții Români, și nesăturata voastră lăcomie-i face de au ură neîmpăcată pe Greci, și nu pot să-i vadă nici zugrăviți. Voi, boerilor greci, câți va aflați la Curte și câți va negustoriți, voi tratați pe Român ca pe un câne; de n'ar avea drept, n'ar striga; dar, fiindcă se plâng, au cuvânt, cum se vede. Încetați dară, părăsiți-vă de nedreptăți, ca să nu vă pedepseasca Dumnezeu cu pedeapsă de veci! Bieții Români ne nutresc și ne respectă; vrând, nevrând ni zic: jupine; caută dară să-i iubim și să-i cinstim ca pe niște frați ai noștri³».

¹ „Amestecă Domniile.”

² *Magazinul istoric*, I, pp. 122-5; *Arch. soc. științifice și literare din Iași*, V, p. 72 și urm.; *Buletinul fundației Urechia*, I, p. 27 și urm.

³ Ἰστορία τῆς Οὐγγροβλαχίας, împreună cu Stavrinou, Istoria lui Mihai

Dar boierii revoltați, sprijiniți de Rákóczy, Voevodul Ardealului, și de puternicul comandant de la Dunăre, Abaza, și așteptați cu dor de către țara, nu prea erau convinși de dreptatea ordinarului «Grec» Leon, devenit reformator.

În acest timp domnea în Moldova Alexandru Iliăș, și el credea că fiul sau Radu va fi recunoscut de Munteni, dacă va cumpăra steagul împărătesc pentru acest copil, după cum făcuse odinioară Radu Mihnea pentru «Coconul» său Alexandru. Dar Aga Matei, pe care partizanii îl numiră Domn, pătrunse în țară și alungă pe tânărul Radu-Vodă, care înainta încet din spre Moldova cu sangeacul și cu o armată însemnată. El îl bătut lângă București, trecu Dunărea, ca să se scuse în fața protectorului său Abaza de această faptă îndrăzneată și aparut apoi chiar în Constantinopol cu același strălucitor alaiu, în care erau reprezentate toate clasele, chiar episcopi și boieri mari; aceasta dovedea și mai mult curaj decât lupta împotriva lui Radu, numit chiar de Împărat. Aici învinse iar printr'o plângere în Divan, după ce aduse împotriva dușmanilor greci dovada că ei «au spart grădina Împăratului jahurile și cu toate răutățile, că ieau ce gălesc, până ce s'au pustiit țara¹».

În Moldova izgonirea Grecilor se făcu fără încercări de reformă și fără fuga boierilor. Încurajată de pilda pe care o dăduse Țara-Românească, plebea din Iași — temuții mahalagii — se răscoală; din satele marginase alergară într'acolo terani înarmați. Boierii pământeni lasară să se împrăștie

Viteazul, tipărită de multe ori; și în Papiu, *Tesaur*, I, pasagiul la pp. 336-7—și în Legrand, *Recueil*, IV.

¹ Cronica contemporană în Compilația oficială din 1688; *Magazin istoric*, IV, p. 319.

peste tot neliniștitoarea veste că Grecii de la Curte ar fi voit să-i ucidă, pentru că nu putuseră căpăta ajutorul lor la tot felul de nelegiuiri. Alexandru Iliăș declară capului răscoalei, Vornicul Lupu, că el face din chestia Grecilor chestia sa personală; se pregăti însă îndată de călătorie spre Constantinopol. Când represintantul grecismului părăsi capitala sa, îl însoțiră blăstăme și amenințări spuse tare. Abia îi fu cu putință să străbata, încunjurat de gardă, sălbateca mulțime agitată, și chiar supt ochii lui fu sfășiat în bucați favoritul său, Constantin Batiște Vevelli din Creta. Pe ploaie Grecului îi căzu mantia de pe umeri, și astfel, supt ocrotirea boierilor, ajunse la Galați, unde se urcă în corabie. Locul i-l luă Moise Movila, după ce Poarta-și făcuse cunoscută nemulțămirea de cele întâmplate prin executarea candidatului național, viteazul Miron Barnovschi, ginerele lui Radu Mihnea. Ceva mai târziu însă, după prima expediție polona, Abaza aduse pe Lupu la ținta dorințelor sale de mult hrănite¹.

Matei și Vasile Lupu, ambii Domni, cari se războiră mult unul cu altul și mai ales în anii 1637, 1639 și 1653, acești laudați luptători pentru naționalitatea românească în veacul al XVII-lea, apasara cu atât mai puțin decât înaintașii lor țara, cu cât domniră și mai mult decât zece din acești Domni de o zi. Supt ei înfloriră Țara-Românească și Moldova; ei puseră să se tipărească în mănăstirile lor — ca Govora și Câmpulungul — sau în Capitalele lor, Târgoviștea și Iașul, pe lângă cărți de rugăciune slavone și românești, opere bisericești și codice de legi. Matei, până ce muri la adânci

¹ Cf. cu povestirea din Miron Costin, p. 293 și urm.; Iorga, *Cei d'în-tăiu ani din Domnia lui Vasile Lupu* (București 1900) și *Studii și documente*, IV, Prefața.

bătrâneți (April 1654), fu foarte iubit de țară, adecă de boierii mari și mici și de fiii de boieri și fu încunjurat cu smerenie de ei, în războiu ca și în pace, ca un bun părinte bătrân.

Dar cu toate acestea își aveau și ei, ca și Grecii pe cari-i urau, agenții lor grecești în Constantinopol: Curt Celebi și Pavlachi aveau însărcinarea să țină departe pe toți pretendenții — și nu erau puțini. Acești Greci luau camătă ca toți de neamul lor, și pentru dânsii țara fu greu chinuită cu dări. În cei din urmă ani ai popularului Domn muntean Matei-Vodă, lefegiii lui uciseră pe un Grec atotputernic, Ghinea Tzukalas, Rumeliot, care avea în mâinile sau mai bine în ghiarele sale Vistieria țerii, supt ochii Voevodului, care, pentru siguranța sa, avea nevoie de dibăcia acestui străin și cu ajutorul acestuia lăsa urmașului său mulți bani¹. În cursul întregii Domnii a lui Matei, Constantin Cantacuzino, fiul lui Andronic, îi fu Postelnic și multă vreme primul său sfetnic. Vasile Lupu avea în jurul lui toate rubedeniile sale grecești: pe fratele său Gavril, care se iscălia grecește, ca Hatman; pe fratele său Gheorghe, tot ca Hatman; pe ginerii acestui din urmă, bogatul negustor și Vistier Ursachi și tânărul «celebi» constantinopolitan Alexandru Rosetti, al cărui tată, Antonie, domni mai târziu în Moldova. Pe lângă dânsul mai erau apoi și verii săi Știuca Jicnicerul, Iorga capuchehaia, represintantul la Poartă și Postelnicul de mai târziu, a cărui soție era fiica puternicului Grec muntean din vremea lui Radu, Trufandă Vistierul. Vameșul Necula un Grec, era și el un ginere al lui Gheorghe Hatmanul; Marga, sora Voevodului, era măritată cu

¹ *Magaz. istoric*, IV, pp. 328, 365.

Grecul Dimitrie Geralls, Iarall, care fu numit Mare-Clucer; în sfârșit Iorga Stolnicul e pomenit alături cu Postelnicul grec Iorga¹. Ca sprijinitori ai Domniei lui Vasile treceau cei doi frați ai lui Constantin Cantacuzino, cari trăiau în Moldova; cel mai mare, Iordachi, își câștigase acolo, încet, dar cu stăruință, o imensă stăpânire, care se poate compara cu aceea a sus-numitului Constantin. Fără sfatul acestui Iordachi și acela al mai tânărului Toma Cantacuzino nu se petrecea nimic aici².

Urmașii lui Matei și Vasile au urmat aceeași politică ca aceia a marilor lor înaintași. Constantin Cantacuzino și Gheorghe Carida din Tricala sunt Mare-Postelnic și Vistiernic ai Domnului muntean Constantin Basarab (1654-1658), care ca om cult putea vorbi și ceva grecește. Boierul pământean Gheorghe Ștefan, care înlocui pe Domnul său în anul 1653, poate că ar fi fost aplecat spre Greci mai puțin decât Vasile, dacă, sarac și tot odată amenințat, cum era, n'ar fi avut nevoie la Constantinopol de sprijinul moral al Grecilor, iar în țara lui de banul lor.

În socotelile lui³ apar gelepi și vameși ca niște creditori ai Domniei; marele Panaiotachi Nikusios, dragomanul Porții, plătia la Constantinopol pentru dușmanul Grecilor și-l avea cu totul în mâinile sale. Apoi la Scaunul domnesc vin numai Greci curați — excepție face numai Ștefan, fiul lui Lupu cu a doua sa soție, o Circasiană⁴ —: pe deplin grecisatul Mihnea al III lea, un pretins fiu al lui Radu Mihnea, care pe lângă toate mai fusese cres-

¹ Cf. *Studii și doc.*, III, pp. 31-3; IV, pp. 342-3; Tanoviceanu, în *An. Ac. Rom.* pe 1901.

² V. Iorga, cele trei volume apărute în București, 1902, asupra Cantacuzinilor români: *Despre Cantacuzini, Documentele Cantacuzinilor, Genealogia Cantacuzinilor.*

³ *Studii și documente*, IV, p. 263 și urm.

⁴ V. și *Mélanges de l'École roumaine en France*, III, Paris 1925, articolul d-lui C. C. Giurescu.

cut și în Seraiul turcesc; apoi cei doi Ghica, dintre cari tatăl era Albanes de origină, fiul, Grigore, însurat, ce-i drept cu Moldoveanca Maria Sturza, ajunsese însă un atât de înfocat prieten al Grecilor, că puse să-l zugrume pe bătrânul Constantin Cantacuzino, care era dușmanul acestora.

Până la bătrânul Cantemir (1685) și Moldova primește din Constantinopol numai Domni greci: Dimitrie Cantacuzino, al cărui tată, un văr al susnumitului Constantin, trăise în Constantinopol și murise acolo; Duca, originar din Rumelia, Antonie Ruset. Un Constantinopolitan, Iliăș Alexandru, fiul lui Alexandru Iliăș, dar mai desnaționalizat încă decât tatăl său. Cu toții sunt buni prieteni al mai sus pomenitului puternic dragoman sau tălmăciu al Porfii, Panoiotachi. Ștefan Petriceicu, Domnul Moldovei, 1672-1683, fu numai o rară excepție. Abia după ce Țara-Românească câștigă o din ce în ce mai puternică înrăurire asupra Moldovei, slăbită în mult mai mare măsură decât dânsa — pricina acestui fapt se va arăta mai târziu —, abia după acest moment însemnat, campe la 1680, acest diu urmă Principatului primii Domni români sau măcar pe jumătate români, până ce cu veacul următor începe așa-numita stăpânire fanariotă.

Întâmplările din Țara-Românească treziau acum un interes mai mare. După cei doi Ghica, capătă Domnia «Grecul» Radu (1665), fiul lui Leon-Voda, cel care fusese cunoscut ca un «Grec» rău. Dar boierii pământeni, în fruntea cărora stăteau fiii pe deplin romanizați ai lui Constantin Cantacuzino, mai ales Drăghici și ambițiosul lui frate Șerban, nu-l suferiau pe acesta, și, când ei izbutiră să capete mazilirea lui Grigore Ghica, candi-

datul lor fu un anume Dumitrașcu din Căpățineni, nu bătrân modest, dar fără energie și fără partizani, așa cum li trebuia lor. După cei trei ani petrecuți prin Turcia, veni însă pentru veselul Grec iubitor de vânători și petreceri cu vechiul nume românesc de Radu ceasul rechemării, acum metodice, la Constantinopol. Ca om sărac, care-și risipise tot avutul, dânsul căzu la picioarele bogăților Cantacuzini pentru ca să capete de la ei banii trebuitori. Și izbuti; dar trebui să se îndatorească la noi măsuri împotriva iubiților săi Greci, mai ales că în București se petrecuseră scene grozave de revoltă. Mai înainte, încă pe timpul «primei» Domnii, el pusese în mănăstiri călugări români; acum, în Decembre 1668, recunosc, plin de căință, că până acum «acordase unor oameni străini, Greci, boierille și slujbele», și că printr'înșii, cari se dovediseră nevrednici de mila domnească, se introduseseră «obiceiuri rele». De aceea Radu chemă la el toată țara, până la țaran, întocmai cum făcuse în 1631 răposatul său tată, și luă aceleași măsuri pe care într'o strămtorare identică le luase și Leon-Vodă spre mântuirea ei. El vrea să alunge din țară pe toți Grecii și încearcă să scape în special de cei mai intimi sfetnici ai lui: Nicolae din Sofia și Balasachi. Mănăstirile închinat marilor *lavre* din Orient trebuie să aibă de acum înainte stareți băștinași și chiar la paraclisul Curții călugării greci trebuie să cedeze în fața preoților români¹. Puțină vreme după aceea nemulțamiții, naționaliștii și doritorii de reforme din 1668 făcură același lucru pe care-l făcuseră cei din 1631; ei se duseră la Constantinopol și aici căpătară ca Domn pe un boier de

¹ Cf. *Despre Cantacuzini*, p. XCI și urm.; *Magazinul istoric*, I, pp. 131-4.

țară, pe blajinul bătrân Antonie-Vodă din Popești, care n'avea bani și nici prieteni personali, dar nici voință puternică și nici vre-o răutate în pașnicul sau suflet (1669). Supt dânsul boierii victorioși serbătoriră în ziua de Paști o mare serbare de înfrățire, dar o uitară răpede de tot, împinși fiind din nou la luptă de o ambiție neîmpăcată. Astfel se întoarse după scurtă vreme (1672) Grigore Ghica ca un tiranic și nemilos plâsmuitor de pace silnică. Cantacuzinii lucrau acum de zor să scape de acest dușman declarat al familiei lor, de acest ucigaș al tatălui lor; și, de fapt, în urma silinților lor patriotice, țara căpătă ca Domn în locul lui pe un alt Grec, care nici nu era măcar născut pe pământ românesc, pe Iacomul, une ori setosul de sânge, dar în totdeauna perfidul Duca (1674). Rusetestii, fiil bătrânului Cupariu sau Păharnic îl slugăriau, dar în același timp îl și conduceau; erau nu mai puțin de cinci frați, cari voiau să aibă totul pentru ei, și găsiseră în fratele lor mai mare, lordachi, un conducător prevăzător. O rudă a lor, Antonie, se urcă chiar pe tronul moldovenesc în 1675. Această camarilă constantinopolitană dispuse de veniturile principale ale țărilor române, lăsate pe mâna lor, până ce, după expediția din iarna lui 1678 contra cetății căzăcești Cehrin, Antonie fu mazilit, cu care prilej Duca trecu în Moldova, iar Șerban Cantacuzino capătă demnitatea de Domn al Țării-Românești.

El domni aproape zece ani în stil mare și începu să urmeze o nouă politică creștină. După ce-și supuse cu totul boierimea prin chinuri grozave și numeroase execuții, el muri în cei mai frumoși ani ai săi, și ca urmaș al lui fu ales de către țară Constantin Brâncoveanu, fiul Stancai, sora mortului, un boier încă tânăr, neobișnuit de

bogat, dar și priceput în toate intrigile. Poarta confirmă alegerea în schimbul a mari daruri, și noul Voevod se susținu cu dibăcie peste douăzeci și cinci de ani, așa că durata Domniei lui nu se poate asemăna decât cu acela a marelui Mircea-cel-Batrân. Țara-Românească câștigă o mare vază supt Șerban și Constantin, și, cu toate pătimășele și vrednicele de plâns lupte de partide din vremea din urmă, ea se bucură de o înflorire cum nu mai avuse de multă vreme. Amândoi trebuiesc serbătoriți ca Domni naționali și luptători împotriva grecismului, dar și ei utilizară la început ca reprezentanți la Constantinopol pe singurii specialiști existenți, Grecii de acolo, cărora li scriau scrisori lingușitoare și li făceau daruri mari, ca să li țină treaz interesul. Nu multă vreme statură frații Ruset, porecliți Cupărești, fără ocupație și ajunseră apoi adesea ajutoarele și agenții credincioși ai lui Brâncoveanu. Sprijinitor la Poarta al lui Șerban nu fu altul decât Ianachi Porphyrita, bine cunoscut în cursul ambasadurilor. Când însă urmașul neîntrecutului Panaiotachi, vestitul medic și talmaciu al Guvernului turcesc, Alexandru Mavrocordat, imitatorul «marilor Greci» din toate timpurile, își întări situația, Brâncoveanu, ca și Domnii contemporani din Moldova, mai mult protejați ai săi — ambii frați Cantemir, Dimitrie sau Dimitrașcu și Antioh, precum și răsfățatul și prostănacul Constantin, fiu al lui Duca, — trebuiră să lingușească în toate felurile pe Marele Terziman (dragoman). O fiică a lui Brâncoveanu se căsătorii cu «fiul de Grec» Radu, odrasla lui Illaș Alexandru, o Domniță mai în vârstă ajunsese soția lui «Celebl» Scarlat, care era fiul lui Mavrocordat, și acest tânăr Grec veni la București cu tutorele

său, preotul Nicolae din Sinope, ca boier al so-crului și ca spion părintesc.

Dar nu numai prin aceasta se arată biruința grecismului în creștere, în ciuda tuturor zăgazu-rilor ridicate cu osteneală, căci niciodată cultura grecească nu prosperă mai bine pe pământ ro-mânesc ca în timpul Domniei lui Șerban și Cons-tantin. Încă mai de mult veniseră în Țara-Româ-nească și Moldova, la Curtea Domnilor carturari și necărturari represintanți ai acestei mai înalte culturi a Răsăritului, clerici și laici, oameni învățați însa lihniți, grecoșori erudiți (*graeculi*). La începutul secolului al XVII-lea se găsește la Curtea bine crescutului Radu Mihnea un Patriarh Chiril de Alexandria și mai târziu de Constanti-nopol, vestitul, dornicul de reforme scriitor de latinește Chiril Lukaris, care se pricepea să pre-dice cu măestrie în fața Domnului muntean și a boierilor lui, apoi și piosul Mitropolit al Mirelor, Matei din Pogoniana, un bun patriot grec și to-tuși un prieten al neamului românesc care-l hrănia. Matei, care a scris în prosă și versuri cronici și opusculi religioase în stăreția sa de la mănăstirea Dealu, și chiar autorul unui Cronograf, Ieroteiu sau poate Doroteiu, Mitropolit de Monembasia, care în anul 1618 căzu în minile haiducilor. Mitropolit al Țerii era Luca, un bărbat învățat, din Cipru. Supt Domnii Matei și Vasile, pe cari i-am cunoscut chiar ca prigo-nitori de Greci, mișcarea culturală se continuă mai departe, dar în această nu trebuie să vedem o contradicție. În Moldova avu loc un mic sinod al Bisericii ortodoxe răsăritene. Eustratie Logo-fătul traduse din grecește la 1643 o parte din legile împărătești bizantine și ajută la tipărirea lor; el a dat și pe Herodot în românește. Mi-tropolitul lui Matei făcuse începutul cu o tra-

ducere a Canoanelor din slavonește (1640); un răspuns al Domnului muntean la publicația moldovenească e apoi marea *Pravilă*, apărută în 1652, care se bazează pe un manuscris al Grecului Karidas, Marele Vistiernic¹. La această din urmă lucrare luă parte și cunoscutul Pantelimon Ligaridi, care pe monahie se chema Paisie, dar care supt numele d'întăiu a fost predicator la Curtea Basarabilor. Mitrofan, urmașul lui Chiril în Alexandria, muri în Moldova la 1639; aici, Vasile întemeie o școală în strălucita sa mănăstire «Trei Ierarhi» și în această școală se învăța și limba grecească pe lângă cea slavonă, încă în us, și cea «moldovenească». Un școlar de la Trei Ierarhi trebuie să fi fost Nicolae Milescu, cel atât de cunosător în literatura bisericească, al cărui nume a pătruns și în străinătate prin „*Enchiridion-ul credinței ortodoxe*”².

Pe la 1660 exista acum o școală grecească și în mănăstirea locuită de Greci la Iași, Sf. Sava. Duca-Vodă, care-și aducea încă bine aminte de originea sa și voiă să apară bucuros ca promovator al culturii, primi cu cinste mare pe Patriarhul Dosoftei din Ierusalim, care ajunge de acum înainte un fel de «hipernitropolit», un șef suprem al clerului român și al dascălilor români de limbă grecească, în același timp însă un scut al ortodoxiei curate față de tendințele de unire ce veniau din Ardeal. În mănăstirea lui Duca, Cetățuia, pe o colină din aprepierca Capitalei moldovene, el întemeie pe propria-i socoteală o tipografie grecească, în care trebuiau să se publice scrieri religioase. Dar în curând el băgă de samă că în mai bogata Țară-Românească se putea face mai mult;

¹ V. Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească*, (București, 1899-1903).

² Legrand, *Bibliographie grecque du XVII-e siècle*, II, p. 248 și urm.; P. P. Panaitescu, în *Mélanges* citate.

de aici nu trebuie să se creadă că influența grecească ar fi scăzut în Moldova. După cum fiul lui Duca fusese crescut de Ioan Comnenul și de un Spandoni, tot așa fură crescuți și fiii simplului boier de țară și soldat Cantemir-Voda de Ieremia Cacavela. Dacă asupra lui Antioh învățătura avu foarte puțin efect, în schimb Dimitrie, care știa latinește, grecește, toate limbile Răsăritului păgân, rusește și chiar franțuzește, fu o lumină a științei în Orientul românesc, turcesc și rusec. El dăruie contimporanilor săi opere științifice neperitoare; ca filosof moralist el se manifestă prin *Divanul* său, o lucrare școlărească plină de erudiție ieftină, ca poet satiric și politic prin *Istoria ieroglifică*, care descrie ceva cam întunecat și rece în haină alegorică încurcăturile și intrigile epocii, ca musicant prin mica sa lucrare despre teoria muzicii orientale—care e în același timp cel mai vechiu compendiu asupra acestei chestiuni —, ca geograf în stil mare prin clasică-i — de și defectuoasă prin neprecizia datelor — *Descriptio Moldaviae*, ofrandă în cinstea Academiei din Berlin, al cărei membru străin fu ales. În special însă s'a ocupat el ca istoric cu dezvoltarea politică a propriei sale țări în *Hronicul Romîno-Moldovlachilor*—rămas de altfel neterminat—, iar în canaiva și deslânata *Istorie a Imperiului Otoman* povestește el întâmplări fericite și nenorocite ale Turcilor, de la înălțimea mândră pe care o atinseseră ei în evul mediu până la decăderea puterii lor; scrisă întâiu în latinește, ea a apărut numai în traducere francesă, germană, englesă și românească. Afară de acestea el a descris împrejurări și obiceiuri străine și teorii de credință străină; a fost genealogist, dar și comentator al Coranului și prezentator al vieții turcești, într'un cuvânt

traducătorul literar al Orientului pentru Apusul pe care-l cunoștea și-l prețuia mult.

În București Dosoftei întâlnește ca oaspeți satornici, sub Domnia lui Șerban Cantacuzino și a nepotului său Brâncoveanu, colegi de Patriarhie ca: Dionisie Seroglanul din Constantinopol, Gherasim din Alexandria, Atanasie din Antiochia, precum și Mitropoliți vecini din Sofia, Silistra și Niș; pe lângă aceștia se aflau acolo și foști slujbași ai Marii Biserici, ca Ioan Karyophilos, vestiți cărturari și pedagogi, ca Sebastos Kymenetul; apoi duhovnici ai Curții cu cunoștințele unui Ioan Abramios, unui Gheorghe Maiotta, ambii Greci italienizați, medicul Pylarino, cunoscut prin ideile sale asupra vaccinării și mulți alți boieri¹. Unul dintre aceștia era învățatul Constantin Cantacuzino Stolnicul, un scriitor care călătorise prin Europa și-și însușise la Padova cultura latină și spiritul umanist; apoi harnicii frați Greceanu și mulți alții aparțineau familiilor boierești. Noua școală grecească deschisă în București, operă a Stolnicului, de sigur, avea numeroși elevi și trecea drept una dintre cele mai bune din toată lumea grecească. Datorită silințelor lui Dosoftei și ale nepotului său Hrisant Notara, care cunoștea Apusul prin proprie intuiție și era un teolog desăvârșit, care se ocupă și de matematici și scrisese chiar o operă în acest domeniu, tipografia grecească de cetitorilor de grecește multe și frumoase tipăriri corecte, sub conducerea călugărului Antim, un Iber elenizat, care fu răsplătit mai târziu pentru meritele sale prin acordarea Mitropoliei țării. În prefețe pline de laudă și versuri entusiaste se cântă faima marelui avent

¹ V. și Eugene Schuyler, *Peter the Great*, I, Londra 1884, p. 238.

Constantin», care în acest ansamblu strălucit nu putea să apară decât ca o icoană ștearsă a vechiului Împărat bizantin.

Aceasta a fost influența grecească, împotriva căreia s'a dus, cu vorba și cu scrisul, o luptă pasionată atât de lumea contemporană, cât și de cea următoare. Această influență politică, culturală și până la un anumit grad și economică însă, pe care a încercat-o viața românească începând din a doua jumătate a veacului al XV-lea, se dovedește, la o liniștită considerare a faptelor și o informație mai de aproape, că nu a pătruns prea adânc; ea nu domină imediat și prin sine însăși, cum s'ar putea crede, românismul în toate direcțiunile. Dacă e să ni facem o idee dreaptă, trebuie să ne lămurim întâiu ce fel de Greci erau aceia cari s'au amestecat în viața românească.

Grecii, cari stăpâneau mezatul domnesc și bursa begilor la Constantinopol, erau în stare, când unul dintr'înșii întrecea necontestat în dibăcie pe ceilalți, sau când ei își întruniau silințele, să aducă pe tronul Moldovei sau al Țării-Românești pe Voevodul agreat de ei și să răstoarne pe orice dinast română, afară de casul, foarte rar, când acesta avea legături personale prietenești cu vre-un Turc foarte puternic. În țară însă totul atârna de voința Domnului și astfel Grecul constantinopolitan era de fapt izvorul oricărei activități politice și oricărei schimbări, totuși însă numai ultimul izvor, așa încât curentul care se revărsa putea foarte bine fi influențat în mersul său și de mulți alți factori. Împotriva acestor mândri străini, cari numai respectuos nu se purtau cu boierimea țării, aceasta trebuind de obicei să cedeze dorințelor și intereselor lor, s'au adus multe plângeri,

mai cu samă și din pricină că acești Greci atotputernici săvârșiau schimbarea Domnilor fără măcar să întrebe pe cineva, fiindcă, — precum se spune pe atunci — ei „*amestecau Domnii*“.

Afară de acești mari creditori, agenți imputerniciți și paznici neincoronati ai păpușii încoronate, pe care tocmai de aceia o și facuseră, țara mai suferia și de lăcomia, fanfaronada și aroganța insultătoare — caracteristică parvenților — a altor «Greci străini». Căci fiecare Domn avea și suita sa constantinopolitană, care venia cu dânsul, sta cu el și pleca iarăși cu dânsul; aceștia erau capitaliști mai mici, cari ajutaseră cu câteva pungi de bani pe ocrotitorul lor să-și ajungă scopul; ei nu veniau decât ca să-și poată încinci împrumutul lor bănesc. Apoi mai erau și fini diplomați de modă orientală, spioni șireți, cari știau să adumece totul și apoi să dea informațiuni, «sfetnici buni» pentru împrejurări încurcate și primejdioase; într'inșii stăpânul lor posedă oarecum o a doua forță sufletească, de pătrundere peste tot. Ca să se îngrijească de bunul ton la o Curte strălucită, mai mult risipitoare—totul trăia doar în Orientul turcesc pentru clipa prezentă, și «*carpe diem*» era pentru acești oameni o necesitate absolută—, apărură mulți funcționari inferiori, cari în lungul lor timp de serviciu supt alți «avtenți», își învățaseră bine meseria, ceremonialul împărătesc bizantin în ediția mai nouă turcească și puteau arăta unui fost *ostrecario* cum trebuie să se poarte în cutare sau cutare împrejurare. În sfârșit, nu trebuie să uităm pe adevărații prieteni credincioși din lungul, durerosul și nesigurul timp de așteptare, pe rudele de sânge grecești sau levantine, adesea foarte numeroase, din Capitală sau din locul de exil. Alături de un Skarlati, Catergi și

Panaïotachi stau un Minetti, Bartolomeiu Bruti, Bernardo Borisi și mulți alții. Dintre Grecii puternicii își alegeau bucuros Domnii greci pe Postelnicii lor, a căror slujbă era să întrețină relații tainice, ascunse cu îngrijire, de natură mai mult sau mai puțin trădătoare, cu Puterile străine vecine sau mai îndepărtate; apoi, tot din mijlocul lor se luau aproape exclusiv Vistiernicii, Tesaurarii. Toți ceilalți membri ai Divanului, cum rezultă din iscăliturile lor în josul oricărui act solemn, sunt din potrivă Români. Altfel, fiii Țării ar fi luat drumul spre Transilvania, spre Polonia, pentru ca prin pribegia lor să protesteze cu succes împotriva protectorului Grecilor; aceasta era însă un fapt primejdios, de care se feriau chiar cei mai cetezători dintre Domnii răi. Slujba de Postelnic ducea pe boier la mărire și cunoștinți folositoare pentru vremuri grele; ea aducea posesorului ei intimitatea Domnului și cea mai mare favoare a acestuia, chiar când era obținută prin constrângere. Și, iarăși, niciun iubitor de bogăție din clasele privilegiate nu pierdea din vedere Vistiernicia. Nu trebuie însă să credem cumva că Vistiernicul ar fi avut la îndemână pe vremea Grecilor și apoi a Fanarioșilor un întreg stol de harpii din neamul său, care să poată urmări peste tot rarii arginți ai țaranului. Vechiul și simplul sistem consta mai ales din aceia că fiecare dintre boierii cei mai cunoscuți căpăta prin licitație sau din mila Domnului un *județ* sau un *ținut*, cel puțin în Țara-Românească; ca arendași ai dărilor, ei aveau acum mâna absolut liberă în alegerea uneltelor lor, *birari* sau *feciori*. În definitiv era vorba numai ca la un timp hotărât, la jumătatea lui August — căci anul financiar începea la 1 Septembrie — să se predea Vistiernicului suma cuvenită. Pentru

boieri, strângerea banilor era totuși legată de un risc însemnat și de o mare primejdie, pe când Grecul, care stătea în frunte, n'avea altceva de făcut decât să primească banii și să dosească doar câteva pungi. Birnicii nu erau prea porniți contra Grecilor, căci ei nu veniau în atingere directă cu aceste lipitori străine, ci mai ales boierii, cari se concureau cu ei pentru slujbele înalte, pentru favoarea Domnului și pentru câștigul material ce decurgea de-acolo.

Un Mitropolit grec sau un episcop grec erau o rară excepție în veacul al XVI-lea sau al XVII-lea; Luca Cipriotul era, ce-i drept, Grec și a și rămas ca atare; dar bărbați ca Antim și Mitrofan din Niș petrecuseră acum prea multă vreme în societatea românească, așa că pierduseră cu totul caracterul de străini de neam. În Țara-Românească și Moldova se tipăreau cărți slavone și românești; cele d'întăiu erau cerute mai ales de cărturari, de cele d'în urmă se slujiau preoții de sat. Cărțile liturgice grecești sau scrierile dogmatice, care ieșiau din tiparnițele românești, nu erau întrebuițate în practică decât cel mult în bisericile domnești supt un Vasile Lupu sau un Radu Leon. În alte biserici nu erau întrebuițate, căci greceasca rămase numai limba de cultură, limba științii, a frumoasei, înzorzonatei retorice, a conversației spirituale și, în fine, în strâmtul cerc al societății de Curte, dar acesta era și singurul domeniu de influență al acelei limbi. Scrisori compuse retoriceste, pe care oameni în vârstă erau obișnuiți să le scrie ca un fel de examen de încercare, și scrisorile comerciale către Greci erau compuse în tot cazul într'o grecească slabă, șablonică, dar în corespondența familiară, în scrisorile către prieteni și alți străini decât Greci

domina limba românească, în ultimul caz chiar și latino-italiana, iar ca limbă de Stat întră în considerație după limba slavonească — aceasta mai nici n'are nevoie să fie spus — cea românească, și nu cea greacă.

Dar în mănăstiri — s'ar putea replica — Grecii posedau locuri sigure de refugiu pe pământul moldovenesc și muntenesc. De fapt, Domnii, de când trebuiau să plătească sume atât de însemnate Turcilor și Turco-Grecilor, nu mai aveau mijloace ca să dureze din piatră și marmură biserici și mănăstiri. Cum însă, din cauza răutății oamenilor sau a unei necesități fatale, păcatele se îngrămădiau totuși ca și mai nainte, trebuia să se găsească un mijloc ca să împace pe Dumnezeu prin daruri prețioase, fără să lea din Vistierie sume considerabile. Unii întemeietori de mănăstiri, ca să mai mărească valoarea pioasei lor ctitorii, le trecuseră câte uneia din a tot vestitele sfinte lavre ale Răsăritului printr'o *închinare*, ἀφιέρωσις. Așa a dăruit de pildă Miron Barnovschi mănăstirea sa «Barnovschi» din Iași Sf. Mormânt; același lucru îl făcu Șerban Cantacuzino cu Cotrocenii, care mai târziu era să aparțină unei mănăstiri de la Sfântul Munte Atos. Orice Domn care făcea ceva pentru vre-o biserică sau mănăstire își aroga tot odată și dreptul să dăruiască sfântul lăcaș, ca nou întemeietor ori ctitor renovator, unuia din Locurile Sfinte. Într'un astfel de caz era obiceiul ca un împuternicit al comunității călugărești dăruite, de la Athos, Ierusalim sau Muntele Sinai, să vină în țară ca să stabilească în înțelegere cu ctitorul regulele mănăstirii. Dacă mănăstirea exista de mai multă vreme, atunci vechii călugări români rămăneau, bine înțeles, într'însa și numai conducătorul comunității, egumenul, era tri-

mes de acum înainte de către biserica-mamă. În noile ctitorii însă egumenul, împreună cu toți frații, erau trimiși din lavra orientală, așa că, într'o astfel de mănăstire locuiau numai străini și se vorbea, se cetia și se cânta numai grecește. Ca stareț se alegea bucuros câte un călugăr care mai trăise și înainte în țară și care-i cunoștea «obiceiurile»: acest fapt singur însă nu dădea de loc *mănăstirii închinată* un caracter național. S'a accentuat și mai sus că în vremurile de neliniște boierii pământeni se ridicau și împotriva acestei datini rele și că ei cereau alungarea clerului grecesc de pe pământul românesc. Dar această cerere decurge înainte de toate din pricini pe care le vom cerceta mai târziu și anume numai în Țara-Românească, pe când în Moldova jugul pare că e îndurat mai cu răbdare; și conducătorul de odinioară al partidului național nu e oare același om care cere pentru Cotrocenii săi, de la Muntele Athos, Greci, adică slugi mai alese ale lui Dumnezeu¹? Chiar și Patriarhii, cari petreceau de o bucată de vreme în țara ca oaspeți ai «ighemonilor» de la Dunăre, se folosiau de toată trecerea lor ca să îngrijească de departatele lor biserici prin daruri din partea Românilor bogați. Pentru ca să fie pomenite în multele lavre mari, în rugăciunile numeroșilor, sfinților călugări greci, văduve fără copii faceau danii chiar și direct unui Sfânt Patriarhat, care li făgăduia toate mijlocirile posibile pe lângă Dumnezeu. În aceste condiții nu putem vorbi, ce-i drept, de o Biserică românească grecisată, cum a ajuns mai târziu cea

¹ Cf. Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 113 și urm. În *Buciumul*, revistă scoasă de Boliac, vol. I, p. 387 și urm., e tipărită și lista moșilor mănăstirii Cotroceni; câteva socoteli ale mănăstirii din timpul secularisării averilor mănăstirești din principatul României, se găsesc în C. Negri, *Mémoire avec pièces justificatives* (Constantinopol, 1865).

bulgărească, dar totuși bisericile și mănăstirile Orientului căpătară în felul acesta o avere enormă în Principate și foarte mulți preoți greci ajunseră locuitori pașnici ai bogat înzestratelor mănăstiri românești, fiecare din ele trăind pentru sine, dar și pentru stăpânii din depărtare.

Se pune acum întrebarea: era oare comerțul cu totul în mâna Grecilor; îndepărtaseră ei oare cu totul pe Români din această ramură de câștig? Izvoarele ni arată numa: că Greci, și anume mai ales cei de prin coloniile venețiene, represintau încă din veacul al XVI-lea pe mijlocitorii comerciali dintre Moldova și Polonia, cu care prilej se așezau în Iași, Suceava și Liov și ajungeau la mari bogății și la mare vază. Chiar principe-sele nu credeau că se înjosesc când își măritau fiicele cu astfel de bărbați stăruiți și energici. Un astfel de negustor, care exporta vin din Malvasia, sau un altul, care făcea comerț cu boi moldovenești în Polonia și chiar îi încarca pe unii în corăbii la Danzig, un Battista sau Constantin Vevelli, ajunsese în oarecare măsură un fel de prim-ministru secret a lui Radu Mihnea și Alexandru Iliăș — întâia jumătate a veacului al XVII-lea — și-și isprăvi la urmă lăcomia printr'o moarte greznică. În București se aciuseră mulți industriași și negustori orientali, și chiar și în alte țirguri românești, mai ales în Țara-Românească, se găsesc la ocazie în josul tratatelor iscalituri grecești. În Moldova însă, această concurența orientală nu era atât de puternică, și în genere se găsesc alături de străini de diferite neamuri și numeroși Români, cari, organizați în corporațiile lor — *bresle* —, primiră de la Domni privilegii și ajunseră la bogăție.

Nu Grecii ca represintanți ai naționalității lor

și nici incapacitatea Voevozilor lacomi de bani, nu greșelile și lipsurile lor au pricinuit ruina care făcu să dispară în curând orice deosebire între principatul muntean și Moldova. Nu prin astfel de factori au fost aduse tristele împrejurări care caracterizează viața românească în veacul al XVI-lea și mai mult încă în al XVII-lea, ci vinovată de aceasta este apăsarea neomenoasă a bietelor clase muncitoare, singurele care trăiau fără privilegiu și șerbirea lor, urmarea firească a acestei stări. Toate acestea decurg însă, la rândul lor, din noua situație pe care Sultanul o impusese cu sabia Principatelor dunărene: ele trebuiau să meargă la războiu pentru Sultan, să aprovizioneze capitala Împărăției cu mijloace de hrană și să umple Vistieria Statului (haznaua) cu bani și afară de acestea să satisfacă și poftele de îmbogățire oricât de imorale ale Domnilor. Cam de pe la 1550 niciun Domn român nu mai are vre-o relație politică externă recunoscută; tratate întâmplătoare între ambele Principate, precum și între acestea și Transilvania, se încheie numai în ascuns¹. Dreptul de a purta războiu nu-i mai este îngăduit de acum înainte Domnului: când Radu Mihnea pornește la luptă împotriva lui Alexandru Movilă, Radu Alexandrovici contra Agai Matei, Vasile Lupu de două ori contra aceluiași Matei, care a ajuns Domn, și nu se mai înfățișează numai ca rebel norocos, ei lucrează numai ca îndeplinitori ai poruncilor împărătești.

Urmărind planuri ambițioase, Vasile, care voia să câștige țara vecină pentru el sau pentru fiii și frații săi, își asigură întotdeauna bunăvoința Sultanului și purtă în fruntea oștirii sale sangeacul,

¹ V. Iorga, *Socotelile Brașovului și Studii și documente*, IV, unde se amintesc multe tratate de acestea, și unele sunt chiar publicate.

când, în 1639 — primul atac fusese întreprins în 1637 —, năvăli în Țara-Românească și apoi se retrase, cum a făcut după întâlnirea de la Nenișori, de data aceasta însă fără să dea lupta. Când, în 1653, oștile muntene se uniră cu cele ardelenale ale lui Rákóczy al II-lea ca să îndepărteze pe vecinul necredincios și neastâmpărat, adevărat pe acest Vasile, războiul avu un caracter care ilustrează în modul cel mai potrivit împrejurările de atunci. Matei nu vine în persoană în țara dușmanului și tot așa nici «regele» transilvănean: Muntenii sunt supt conducerea nepotului Domnului, Spătarul Diicul, Ardelenii supt aceia a încercatului general Kemény.

În Moldova stă ca pretendent Logofătul, aproape bătrân, Gheorghe Ștefan, om simplu, dar ambițios și răzbunător, în fruntea unei mici cete de boieri, cari la Poartă se dau drept majoritatea locuitorilor răsculați din pricina apăsărilor Domnului. După întoarcerea sa din Polonia, unde se refugiase, Vasile aduce cu sine ca ajutor și răzbunători pe Cazaci, conduși de însuși ginerele său, Timuș Bogdanovici Hmilnițchi, fiul Hatmanului. Față de acela care aduce trupe străine în țara Împăratului orice atac este în sine îndreptățit, dar Vasile se face și mai vinovat prin aceea că el însuși năvălește în Țara-Românească. După biruința lor de la Finta, aliații înaintează spre Suceava, unde se predă soția lui Vasile cu micul ei fiu, pe când domnescii soț, cu sufletul amărât, începe dureroasele sale rătăcirii printre Cazaci, Tătari și Turci. Aceștia din urmă, preocupați până acum și de afacerile persane, nu dau niciun ajutor și el nu mai ajunge niciodată Domn al Moldovei. După Vasile și Matei, după acel an fatal, 1653, căruia-i urmă anul morții lui

Matei, niciun Domn român nu mai avu curajul să pornească la lupta împotriva vre unuia din vecinii săi. Dacă Constantin Basarab și Gheorghe Ștefan, cărora Rákóczy li dăduse un ajutor atât de însemnat, îl sprijiniră în timpul campaniei sale din 1657 contra Poloniei, aceasta o făcură ei numai în ascuns, pe supt mână, iar oștile românești care serviau supt steagul ardelenesc nu erau comandate nici măcar de vre-un mare boier; la Poarta ei explicară că preținsele trupe de ajutor, moldovene și muntene, nu sunt decât cete fără căpătâiu, cu care Domnii n'au nimic a face. Cu toate acestea însă ambii vasali, precum și marele lor prieten și ocrotitor Rákóczy, fură maziliți. Pe când în Ardeal se dădea o luptă desperată pentru un principe potrivit, nebunul urmaș al lui Constantin, Mihnea, fiul lui Radu Mihnea, care luă numele, minunat prin amintirea trecutului, al viteazului Domn Mihai (1593-1601)¹, întreprinse cu slabele lui mijloace o nouă aventură. Ca aliat al lui Rákóczy, el puse în capitala sa să-i măcelărească pe Turci, cum făcuse mai înainte de două ori cu propriii săi boieri, ba chiar porni la luptă contra Turcilor dunăreni, li aduse la început pagube simțitoare, la urmă însă, în fața Pașei de Silistra, o luă în chip rușinos la fugă peste munți, fără să se fi apărat serios (1659). După acest desfrânat cu inclinări perverse, care apare ca om setos de sânge și se face de răs prin aceia că pune să i se bată monede cu efigia sa ca «arhiduce» încoronat și cu vulturul cu două capete, urmară numai trădători fricoși, cari săvârșiau mai întâiu cele mai mari crime împotriva Sultanului și apoi totuși găsiu drumul spre Constantinopol, pentru ca să

¹ V. asupra lui mai jos.

se întoarce de acolo ca legiuitor Domni vasali. Aşa făcu acel Grigore Ghica, care avea întotdeauna în gură cuvinte de lăguşire şi o privire piezişă; în 1664 el nu lăsa nimic neîncercat la Lewenz, pentru ca să aducă la peire oastea turcească în folosul celei creştine-imperiale; îşi conduse apoi liniştit trupele spre casă, dar trebui să se retragă în faţa atacului unui nou Domn pus în Scaun şi a cetelor de Tătari care-l însoţiau. După acela, la Curtea Împăratului Leopold făcu pe entusiastul creştin şi dete unuia din fiii săi numele Împăratului; la Roma apărură ca un catolic convertit până în adâncul sufletului său prefăcut, apoi însă se duse de-odată la Constantinopol şi căpătă din nou Ţara-Românească, datorită prieteniei lui Panaiotachi. El luă parte la noul războiu contra Poloniei, se lăsa prins de către oştile regale (1673), iar la urmă, în lagărul Marelui-Vizir, jură cu conştiinţa împăcată credinţa neştirbită. Nici măcar cetezătorul Şerban Cantacuzino, care se amesteca mereu în afacerile Moldovei şi punea Domni după placul său, cu cari însă în ziua următoare nu mai era mulţămît, nici el nu se încumeta să pornească la luptă oştiri înarmate împotriva duşmanilor săi. Pentru a-şi lua îndărăt tributul, trimise în regulă şi după datorinţă, el angaja haiduci bulgari în văgăunile Balcanilor, în mâna cărora regulat trimisul împăraţes.; pentru ca să ajungă apoi în capitală fără niciun ban. Dese ori Brâncoveanu stătuse în cele mai rele relaţii cu vecinii săi, Domnii din Iaşi, dar nu i-ar fi venit niciodată în gând să sune împotriva lor trâmbiţa de războiu; numai ca modest ajutor al Turcilor trecu el graniţa şi anume în 1690, când Tököly, de acum Emeric I-ii, fu ridicat ca rege al Ungariei împotriva Imperialilor.

CAPITOLUL IV.

Tribut, pocloane și alte poveri ale Țerii

Cu ce scop era pus în Scaun un Domn român, el știa cât se poate de bine această misiune: el avea pur și simplu datoria să administreze Țara spre folosul exclusiv al «Împăratului».

În primul rând, suzeranul cerea plata punctuală a tributului, a cărui întârziere era socotită ca un semn de răsvrătire și supunea pe vinovat la pedeapsa cu moarte. Pe la începutul lui April trebuiau predate regulat la Vistierie pungile cu aspri datorite. Vistiernicul se convingea personal dacă erau de fapt câte 500 bucăți în fiecare pungă și le pecetluia cu pecetea sa. Apoi *haraciul* împărătesc se încărca pe *care domnești* și, însoțit de un mare boier ales într'adins pentru aceasta, și supt o puternică escortă de soldați băștinași pornia prețiosul alaiu pe drumul spre Constantinopol, unde în ziua de Sf. Gheorghe, când totul mergea bine, slujbașii *hasnalei*, adică ai Vistieriei Statului, luau în primire încărcătura acestor *care* acoperite cu stofe prețioase și de asemeni pecetluite. Mai târziu, pe vremea primului războiu cu Polonia, se făcuse datina, să se aducă *haraciul* în vecina raia a Nistrului: „*era legat*“, scrie Miron Costin, «de cetățile Bender și Akerman», așa încât Seraschierul, gata totdeauna la lupte dincolo de râul de

hotar, dispunea încă din primăvară de banii necesari pentru ducerea războiului. Adesea ienicerii puternicelor cetăți nici nu mai așteptau la vecina graniță a Imperiului sosirea carelor, ci apăreau zgomotoși «amenințând cu hangerele» chiar la Curtea Domnului. Radu Mihnea, cel cu mare trecere, care cârmui în Moldova din 1616, și care aduse, ce-i drept, iarăși în us vechiul obicei, de a trimite tributul la Constantinopol; dar mai târziu, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, vin iarăși ofițeri turci să ia *haraciul*. În anul 1671, de pildă, când Moldova-de-jos se răsvrăti împotriva apăsătorului tiran Duca, fu închis la Iași «Turcul, ce au fost venit la bir¹»; o cronică îl numește *aga birului* — sau *haraciului* —, care era pe punctul să plece cu acest *bir* al Țerii². S'a mai spus că același obicei exista și în Țara-Românească supt Șerban Cantacuzino. Pe vremea aceasta nu se mai ținea în samă nici vechea regulă că banii trebuiau să fie la Constantinopole de Sf. Gheorghe; ba chiar, supt Duca, Aga apare abia în Decembrie. În aceasta însă nu trebuie să vedem de loc o neglijență a Domnului, ci dimpotrivă o pripire a Turcilor, la cari pătrunsese răul obicei de a cere *haraciul* înainte; vinovat de aceasta e, cum o arată chiar cronicarii oficiali, nesațul păgân, care nu ține samă de toate suferințele și rugămințile supușilor.

Pentru unul din cele două Principate, pentru Moldova cel puțin, se poate socoti de la început și mărirea de atunci a *haraciului*. Când Petru Aron trebui să se supună puterii turcești, trimisul lui, puternicul și bogatul logofăt Mișu, primi îm-

¹ N. Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. XXV, pp. 22-23.¹

² M. Costin, în *Letopisețe*, II, p. 7.

puternicirea să plătească cei 2.000 de florini ungurești sau «ughi» roșii ceruți¹. Aceasta nu era de loc mult, căci de la mica republică a Ragusei, care nu făcea, ce-i drept, un însemnat comerț, dispunea totuși numai de un foarte mic domeniu, se ceruse cu câțiva ani mai înainte nu mai puțin de 10.000 de ducați. Dar acei vecini ai Împărăției turcești se pricepuseră, ca încercați negustori ce erau, să reducă această enormă cerere până la un dar de 1000 bani de aur, și încă și aceștia «per honor, et non per carazo»². Ce plătia în acest timp Țara-Românească, care căzuse mai de vreme în atârnare, nu se poate stabili, căci preținsele tratate ale Sultanilor Baiezid I și Mohamed al II-lea cu Domnii munteni Mircea și Radu-cel-Frumos sunt falsificări apărute abia în secolul XVIII-lea, când boierii tratara cu consulii ruși asupra viitoarei situații a țării lor supt protectoratul rusesc. De altfel nici datarea și nici cuprinsul nu se potrivește cu împrejurările și obiceiurile contemporane; în locul bogatelor întorsături de frașă orientale și a formulilor străvechi, în locul tonului mândru, plin de protecție, de care Turcul se servește de pildă și în tratatele cu puternica republică a Veneției și tot așa în tratatul cu Ungaria din 1452³, întâmpinăm aici hotărâri clare, precise, de felul aceloră pe care le-a adoptat mai târziu Europa creștină⁴. În ce privește *haraciul*, în primul tratat se vorbește de «3.000 de bani roșii», ceia

¹ Cf. Hurmuzaki, II², pp. 670-671, no. DXIII.

² Cf. Iorga, *Notes et extraits*, III, p. 382 și Jireček, *Bedeutung von Ragusa*, p. 35.

³ Cf. *Notes et extraits*, I, III; *Studii și Documente*, III.

⁴ Pentru ultima oară aceste preținse tratate ale Țării-Românești cu Turcii au fost publicate de Ghenadie Petrescu, D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, I, p. 1 și urm.

ce ar corespunde la „300 taleri de argint din moneda noastră împărătească“, în al doilea de „10.000 de ducați, numiți sultanini, din moneda noastră“, pe când în realitate e știut că în veacul al XV-lea Turcii nu băteau decât aspri mici, iar ca monede mari se folosiau de acelea ale Italianilor, Ungurilor și Nemților; sultaninii aparțin veacului al XV-lea, iar în Țara-Românească nu exista ca, monedă națională decât hiperperii, cărora nu li se dădea în realitate decât o însemnătate politică, iar în străinătate nu erau căutați¹. Afară de aceasta în anul 1392 zece «hiperperi românești» prețuiau numai cu ceva mai mult decât trei hiperperi constantinopolitani². Pe de altă parte, pretinsul descoperitor al vechilor tratate, poetul și marele boier lenăchiță Văcărescu n'avea nicio idee despre astfel de hrisoave, cum o și dovedește Istoria Sultanilor scrisă de el mai târziu³. După toate acestea pare cu neputință să mai credem în autenticitatea acestor acte. Ele au fost născocite de patriotici boieri munteni, ca să dovedească prin ele deplina autonomie a țării, și forma în care ni s'au transmis, a fost ticluită ceva mai târziu de istoricul grec al ambelor Principate, Dionisie Fotinò.

Suma pe care Ștefan-cel-Mare trebuia s'o plătească Turcilor nu ni-o arată niciun izvor contemporan, iar rapoartele mai târzii se contrazic. Cunoaștem însă sigur pe cea privitoare la epoca nu cu mult mai târzie a lui Petru Rareș; acesta, ca să dovedească Polonilor cu cifre lipsa sa de bani, li face cunoscut în 1532 toate greutățile țării

¹ *Acte și fragm.*, III¹, p. 3.

² *Ibid.*

³ *V. Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 68-69, nota 3, p. 495 și urm.

sale¹. În ziua de Sf. Gheorghe el trimete «Împăratului» 120.000 aspri, adică după socoteala turcească 12 „iuci“, sau pe monedă europeană 10.000 de aur. Nouă ani mai târziu, când Domnia ajunsese din nou în mâna lui Petru, țara trebui să plătească datoria conducătorului său, și nou-numitul Domn se îndatori printre altele la plata unui tribut de 12.000 de «scudi» (*écus*); probabil însă că trebuie să înțelegem prin aceștia «ducați»². Dar suma aceasta păru Turcilor prea mică și după douăzeci de ani *tributum* însemna pentru Iacob Despotul o dare anuală de 30.000 de ducați. Creșterea de tribut de aceeași mărime se raportează și mai târziu; de pildă la 1574 și 1582, când Petru Șchiopul ajunsese întâia și a doua oară la Domnie. Cu toate aceste însemnări din rapoartele ambasadurilor străine, haraciul Moldovei păstră proporția cam de 30.000 de ducați sau 50.000 de taleri. Socotită în aspri, suma totală era cu mult mai mare, după ce această obișnuită monedă de socoteală a Turcilor suferise în epocile critice mai multe scaderi³.

Pe când același Petru Șchiopul domni în Țara-Românească, această țară trebuia să plătească îndoit cât Moldova, căci aici haraciul suferise mai multe schimbări. La suma principală de 60.000 d ducați se mai adăugau și alte dări, căci Turcii se foloseau de orice pretext ca să stoarcă mai mult raiaua. Astfel, de pildă, când pe la 1568 numeroși locuitori din ținutul Vidinului se refugiara în Muntenia, Poarta nu avu nimic împotriva, numai că urcă de odată tributul cu încă 400.000 de aspri,

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, pp. 66-67.

² *Ibid.*, *Supl.* I, vol. I, p. 3, no. V.

³ Cf. vol. I; Hurmuzaki, XI, p. LIII; Iorga, *Doc. priv. la Petru Șchiopu și Mihai Viteazul*, pp. 5-7.

cari trebuiau să corespundă sumei haraciului ce aveau să-l plătească noii locuitori ai Principatului¹. Dar nici aici la început nu se trecu cu mult peste cei 60.000 de ducați². Totuși după un veac, supt B.âncoveanu, Muntenii plăteau 125.000 de taleri, apoi 14.000 și în sfârșit încă alți 120.000. Tributul moldovenesc, a cărui urcare înceată nu se poate urmări exact, consta din nu mai puțin de 65.000 de taleri, și afara de aceasta peșcheșul de bairam costa în aur și blănuri de samur — darul obișnuit la marea serbătoare turcească a bairamului — suma de 70 80 000 de taleri, din cari însă Sultanul nu primia în realitate decât 15.000³. Acum, stăpânii decăzuți, aproape totdeauna nenorocoși în războiu, și pentru cari războiul nu mai însemna niciun izvor de venituri, nu se mai jenau de fel; cu cât țara părea că înflorește mai mult, cu atât mai mult trebuia să sângereze: stipulațiile trecutului fuseseră cu totul date uitării.

Oficial, cu tributul se încheiau toate dările cuvenite; în realitate însă era cu totul altfel, căci pe lângă *haraciu* trebuiau să se mai dea și amintitele *pescheșuri*, adecă daruri sau pocloane; cel d'întăiu, tributul, se trimitea în numele țării, acestea din urmă trebuiau să arăte supunerea, credința și zelul Voevođului. În timpul lui Rareș, se cere să se deie în luna lui April un peșcheș, care de asemeni era anume prescris și nu putea fi decât crescut, dar niciodată scăzut, 12.000 de ducați pentru Sultan, adecă o sumă mai mare decât chiar tributul. Însă și pentru Vizir se socotiau 600

¹ Iorga, *Doc. și cercetări*, p. 177.

² V. și Rapoartele principale venețiene în cunoscuta colecție a lui Albèri, *Relazioni al senato veneto: Turchia*.

³ D. Cantemir, *Descr. Mold.*, pp. 110-111.

de bani frumoși de aur, sau corespunzătorul lor în urși și mai puțin prețioși aspri de argint. Mai târziu ajunse o datină în Moldova ca și în Țara-Românească peșcheșul Bairamului la marea serbătoare a Islamului, și fiecare, Sultanul, femeile lui, Vizirul, marii dregători își primiau cu această ocazie partea lor.

Pe lângă bani apar și alte obiecte ca daruri. Cum s'a spus mai sus¹, Moldova dădea cai pentru grajdul Sultanului și șoimi pentru vânatoarea Maiestății Sale. Odată cu tributul veniau din Țara-Românească «după un vechiu obicei», un șoim și opt cai². Dar peșcheșului i se adăugiau și produse naturale în mare cantitate: în April pentru Sultan — cel puțin așa era supt Rareș — 12 soroace de piei de samur, 12 de piei de răs, 12 bucăți de *dos de vair* și 12 cai; pentru Vizir patru soroace de samur și aceiași cantitate din celelalte două feluri de daruri; tot atâta căpăta și al doilea Vizir. Când în țară se încheiau socotelile, porneau spre Constantinopol tot astfel de daruri, numai că acestea costau mai puțin și că nu se duceau cu ele pungi de aspri.

La acestea se adăugiau încă și datoriile personale ale fiecărui Voevod, așa încât fiecare trebuia să trimeată mereu bani spre Capitală, dacă nu voiă să aibă în imediata sa apropiere pe creditorii cari așteptau achitarea; dacă erau chiar Turci — găsim chiar și leniceri în acest rol —, atunci ei își arătau nerăbdarea într'o formă foarte zgomotoasă și jignitoare, cum de altfel erau obiș-

¹ V. vol. II.

² *Doc. priv. la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 55: o chitanță turcească din 1564. Cf. *Cronica venețiană a veacului al XV-lea în Acte și fragmente*, III¹, p. 12: „50 garzoni con altratanti cavalli“.

nuiți s'o facă și supt ferestrele celor mai mari din Stambul — o astfel de nedisciplină nu poate să ne mire în Sta'tul otoman, care mergea încet spre o soluție. Așa cetim în tristele condici de socoteli ale lui Petru Șchiopol: «am trimis 6 iuci aspri cu Stan iul Aga, 20 iuci cu Dimitrie Postelnicul, pentru Împăratul», etc. Numai puțini Domni aveau timpul să se plătească de toate datoriile lor: o excepție fac cel mult Domni, ca Matei și Vasile, cari au domnit ne bșnuit de mult timp, sau bogatul Brâncoveanu. Orice Domn însă care abdică, orice *mazil* sau destituit și orice fugar își lasă *datoria* sa, încă neplătită, urmașului, căci trecea ca un principiu juridic recunoscut că datoriile erau ale tronului și nu ale persoanei; *Turco-Grecii* nu trebuiau în niciun cas să piardă ceva.

La orice întâmplare neobișnuită, când se serbătoria cu solemnitate ziua circumcisiunii unui fiu al Sultanului, când i se năstrea Împăratului o odraslă de sex bărbătesc, când un nou stăpânitor intra în funcție sau când se alegea un nou Vizir, dar mai ales cu ocazia unui războiu se cereau pe neașteptate bani. În vremea mai veche era vorba numai de plăta mai din vreme a haraciului, mai târziu însă fu de-a dreptul o cerere deosebită. Ea se făcea destul de des, când oștile erau în marș, căci datoria vasalului era să îlesnească prin toate mijloacele biruința Sultauului. Domnul, la rândul-i, cerea de la rău chinuta-i țară o *ajutorință*, care se punea apoi pe județe; de aceea se și chema, cu o expresie turcească, *curamă*. În sfârșit, în veacul al XVII lea Sultanul binevoia să împrumute și bani din Principate.

Moldova și Țara-Românească trebuiau în sfârșit să dea toate cele necesare atât Capitalei, cât

și armatei împărătești, ba încă în ce privește oastea, fără nicio plată, fiindcă în Constantinopol se socotia aceasta ca o datorie sfântă a acestor State vasale. Oi, boi, cai, lemne, grâu, ovăs, făină, corăbii, în scurt: tot materialul de războiu imaginabil se trimitea în mari cătașimi, la un termen hotărât, la Bender, Acherman sau Belgrad. Rare ori numai, primiau și proprietarii cărora li se lua în grabă de către agenții domnești bunul lor, o răsplată și, chiar când se mergea așa de departe, li se arunca, acolo, câțiva aspri. De aceia „câblele“, și «chilele», adică dările în natură, sunt trecute printre sarcinile pe care avea să le suporte țare. Aceleași obiecte se trimeteau și la Constantinopol pentru imensul Seraiu și pentru nevoile casnice ale fiecărui puternic, și, afară de acestea, miere, ceară, sâu și unt. Cu strângerea acestor lucruri erau însărcinați negustori privilegiați, Greci, Armeni, Evrei și Turci, cari arătau un ordin al Cărmuirii turcești. Cei mai însemnați dintre aceștia erau mult cămătari și totodată creditori ai Domnului, erau negustorii cari mânau spre Dunăre turme de oi și cirezi de boi, așa-numiți *saigii* și *gealepi*, adică «păstori și negustori». Cum se purtau ei în țară, aceasta atârna de caracterul personal al fiecăruia și de autoritatea întâmplătoare a principelui domnitor, dar în genere se întâmpla dese ori că, supt pretextul negoțului lor cinstit, prădau, chinuiau și ucideau. Printr'o poruncă a Sultanului Soliman era anume oprit orice export de boi, oi, cai, și numai pe drumuri ascunse, de altfel cu totul nepăzite, se putea face comerțul aducător de câștig cu Ungaria și Polonia. Felul turcesc de a stapâni storcea astfel sângele țării și împiedeca în același timp procesul

natural, care l-ar fi putut produce din nou în mod firesc.

Acum știm ce avea de dat țara. În primul rând era «birul Împăratului», de care nimeni nu putea fi scutit, *birul haraciului*. Birul era împărțit pe districte, după o condica, și slujbașii domnești, în Țara-Românească chiar boieri de țară, erau ocupați cu strângerea sumelor. Slujbașii se chemau *birari* și aceștia nu erau oameni prea delicați, iar cei ce plăteau dările se chemau *birnici*. Fiecare sat era impus după puterea sa, și în fiecare sat *bătrânii* în unire cu *vătămanul* sau *pârcălabul* și cu ajutorul administratorului domnesc, *dregător*, *ureadnic*, a reprezentantului boierului sau starețului în satele nelibere, împărția din suma totală impusă satului partea cuvenită fiecărui țăran, și această împărțire se chema *cisla*. Așa se crează o mulțime de *liude*, adică niște unitați de bir abstract socotite, corespunzătoare câte unei gospodării normale: fiecare cap de familie plătia pentru sine, pentru fiii neînsurați și pentru slugile de casă și dela câmp, numai odată, un *bir*.

Bir, *birul poclonului* se chema și darea generală pe care o necesita *poclonul*, darul obișnuit sau neobișnuit; *poclonul steagului*, darul pentru «steagul» noului Domn întronat, era o numire foarte obișnuită. Un al treilea *bir* îl formau *curamalele* și *ajutorințele*. Clasele privilegiate: preoții, soldații, negustorii, precum și acele sate și județe care încheiaseră cu Vistieria o învoială, o *rumpatoare*, boierii și mănăstirile și în sfârșit străinii plăteau și ei un *bir*, dar nu *birul de țară*, ci un *bir preoțesc*, *bir slujitoresc*, *bir curtenesc*, etc., fiecare pe acela care se cuvenia clasei sale¹. Intre

¹ V. de ex. *Arhiva istorică*, I, p. 56.

bir și *dajde* exista de sigur de la început o deosebire, pe care însă noi n'o mai putem să abili. Darile extraordinare se înfățișau, cel puțin în Muntenia, cu numiri deosebite: *porunci*, *cereri*, *nevoi*, *nedreptăți*, *năpăști*, *supărări*, *mâncătorii*, etc. La sfârșitul veacului al XVII-lea situația se înrăutățise atât de mult, încât înt e *biruri*, *dăjdii*, *năpăști*, dări regulate, extraordinare și neîngaduite, orice deosebire dispăruse; din toate felurile cereri se facuse un haos de nedescurcat, și numai un om genial sau un nelegiuit era în stare să îndeplinească bine slujba de Vstiernic în Țara-Românească sau Moldova. Activitatea sa nu era altceva decât o crudă, să batecă vânătoare a omului sărac, care nu mai putea plăti, și care, ca să poată plăti, își vânduse și propria-i libertate personală.

Nicio socotea a nu mai era cu putință, căci totul atârna numai de moment, de ceasul rău, aducător de nenorocire, și *birurile* se dădeau pentru plata lui Ali-Pașa, pentru Han, pentru oastea împărătească, pentru Vizir, pentru împrumutul împărătesc, pentru seraschier, pentru regularea graniței, pentru cetatea Cămenitei și pentru toate cele ce le puteau trece prin gând. La început se deosebia socoteala principală de celelalte, *vel sama* de *sămile* mai mici, dar totul fu în zadar; în curând iarăși lucrurile se amestecă. Se putea face socoteala, dar nu se putea stabili niciun plan; se putea deplânge starea, dar nu se putea înlătura. Acum se trăia la noi, cel puțin pentru moment, în adevăratul Orient.

Și, ca să ni înfățișăm mai bine grozăvenia acestei situații, trebuie să ne gândim că și toate dările de mai înainte către Vistieria domânească, precum și toate drepturile vechi ale pro-

prietarilor mari sau mici rămăseseră în vigoare. Din fiecare izvor de câștig Domnul își lua partea sa: din oi, *oieritul*, din vite *văcăritul*, din sarea scoasă, *sarăritul*, din săpun, *săpunăritul*, din târgul cu boi, *oluc-hacul*, din pescării *măjăritul*, de la cizmari *ciohodăritul*, de la vieri, *vinăriciul*¹. Numai câteva dintr'insele curg în camera personală a Domnului, căruia îi aparține și venitul ocnelor de sare, al vămilor și al *dijmelor*, afară de *văcărit*, veniturile din târguri și din cele douăsprezece sate marginășe². Toate celelalte revin tesaurului, adică Turcilor. Dar în vremurile grele Domnul iea adesea din Vistieria țării ca să răspundă unei nevoi momentane, și apoi țara trebuie să răspundă din nou această sumă.

De aceia nu e de mirare că acelacare încă de mai înainte abia putea să poarte pe umerii săi osteniți sarcinile țării, țaranul, se prăbușește acum supt apăsarea unei mari Împărății, a unei Împărății putrede, luxoase. Acasă Turcii prăpădiseră totul, și aici, în străinătate, storceau Românilor din trup ultima rămășiță de putere.

¹ Numirile sunt date în Țara-Românească supt Brâncoveanu. Cf. socotelile publicate de Aricescu în *Revista istorică a Arhivelor* cu ale mele *Studii și doc.*, V.

² Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 107 și izvoarele citate.

Partea a cincea

**Decăderea clasei țărănești. Noua boierime
și activitatea ei politică. Partidul
național războinic.**

CAPITOLUL I.

Iobăgia țăranilor.

În Moldova ca și în Țara-Românească până pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, sârmanii săteni cari n'aveau bani și ale căror vite erau urmărite de *birari*, se îndreptau către cea mai apropiată mănăstire sau către un boier și li oferiau spre cumpărare moșioara lor, partea lor din proprietatea comună, *dealnița* lor, cum se spunea cu expresia juridică slavă. În Țara Românească erau boieri mari și mici în număr foarte mare, și de aceia, pe lângă fiecare sat primejduit, care-și dăduse ultimul său *aspru*, pândiau astfel de oameni puternici, lacomi, cu saci sau săculețe de bani; în Moldova dimpotrivă, datorită multelor lupte mistuitoare care urmau după moartea lui Petru Rareș, se aflau mai puține mărimi de acestea doritoare de cumpărare, și de aceia și sunt mai rari aici decât în Principatul vecin astfel de vânzări ale pământului țărănesc.

Dacă vrem să pricepem pe deplin deosebirea vădit existentă, trebuie să ținem samă că acapararea pământului de către puțini e mai veche în Moldova decât în Țara-Românească, că Domnii făcuseră dela început numeroase danii din țara „nelocuită“ și nestăpânită, că ei se bucurau de mai mare considerație decât vecinii lor și că erau mai iuți de mână decât ei când era vorba de confiscarea pământului moștenit și a celui cumpărat aparținând unui trădător, unui *hitlean*, ca astfel să-și răsplătească prin el favoriții. Pe când în Țara-Românească totul, până la cea din urma bucățică de pământ, e disputată cu aprindere, dincolo de Milcov femeia bogatului, învățatului și influentului logofăt Luca Stroici de pildă, când câțiva vecini îi cer îndărăt o moșie cumpărată, renunță bucuros la dânsa și spune: „căci că avăm destule ocine și fără de aceia“¹. Nu cu violență, sau prin vre-o mare crasă tragică s'au absorbit aici în puțini ani moșiile țărănești ale micilor proprietari, ci pe încetul, fără să putem spune în amănunt cum au câștigat puținii boieri mari cea mai mare parte a pământului strămoșesc. Trebuie să se țină samă că, pe când în Țara-Românească *moșnenii* de origine veche — cari se deosebesc bine de *moșnenii* militari mai noi — nu mai joacă niciun rol, *răzeșii* moldoveni sunt pomeniți și mai târziu, că unii dintr'înșii, locuitorii din ținutul Nistrului, *Orheienii*, *Lăpușnenii*, *Sorocenii*, sunt în ființă până pe vremea lui Duca, ba chiar până la ocupația polonă (sfârșitul veacului al XVII-lea) și apar ca un element totdeauna gata de răscoală și de luptă pentru libertățile lor și ale țării Cuvâ -

¹ Hurmuzaki, XI, p. 909.

tul *răzeș* trebuie derivat de la *rază*¹, și atunci ar avea aceeași însemnare cu *vecini*. Prin *vecini* însă se arăta încă pe la sfârșitul veacului al XVI-lea un altfel de locuitor de țară, auzme o clasă, care corespunde *Rumânilor* munteni, adică simplilor Români, cari n'au niciun fel de privilegii. Această identitate se dovedește încă anume și prin aceea, că în a doua jumătate a veacului al XVII-lea un Domn muntean îngădui unui boier moldovean care locuia la dânsul să poată urmări peste tot pe «Rumâni» de pe moșile sale din Moldova. E bine să se observe că, pe când în Țara-Românească șerbul e numit mereu pe românește *rumân*, expresia obișnuită slavă e tot rumîn².

Țăranul, după ce-și înstrăinase pământul și când trebuia să se ție ca muncitor cu ziua din munca brațelor sale pe bucata de pământ care-i aparținuse poate odată, sau și pe alta, nu era cu toate acestea pierdut pentru Vistierie. Un țaran cu stare plătia Domnului multe feluri de dări: o dare pe sămănături, una pe vin și una pe pescării; apoi mai da Împăratului *birul* proprietății sale, pentru că avea o *cislă* mai mare, dar și pentru persoana sa, pentru *numele* său, o dare pe cap: dar numele său, calitatea sa de persoană o păstra țăranul și după ce boierul îi luase moșia. Orice fel de *bir*, orice *năpastă*, orice sarcină a țerii, care apăsa pe țăranul proprietar, ajungea

¹ Se zice și *ogrădaș* vecinului de ogradă, de curte.

² *Arch. ist.*, III, p. 253. Documentul XXIX/334 din „Biblioteca Academiei române” din 1572, citat pe nedrept de Xenopol în *Domnia lui Cuza-Vodă*, I p. 417, no. 14, ca fiind cea mai veche pomenire a numelui și însușirii de *rumâni*, numește *vecin* moșia vândută a unui țaran: «ДНН ВЕЧИН ПО ИМЕ СТАН.. СІЮ ВНШРЕЧНА ВЧННА, ДЪЛАНЦА СТАНОВ; în traducere, „un *vecin*... anume Stan. . . . Această moșie mai sus pomenită, partea lui Stan”. Cel mai vechiu cas cunoscut de mine despre un țaran care se vinde, este din anul 1576. *Studii și doc.*, VII, p. 48-49, no. 3.

de aceia și pe cestălalt în modesta lui casă, sau în sârmana și întunecoasa sa ascunzătoare de supt pământ în nenorocitul lui *bordeiu*. Supt cei din urmă Domni munteni din veacul al XVI-lea se lua în loc de tributul anual un *bir* chiar lunar. Jertfa a împrejurărilor politice nenorocite ale țării sale, țaranul alerga desperat iar la boier, spre a-și mai vinde încă și trapul și sufletul pentru muncă și a primi în schimb cei câțiva aspri necesari. De acum încolo era el și fii săi, b. chiar toți urmașii sai până la stingerea neamului, proprietatea boierului, „rumânul“ lui; el își pierduse drepturile sale de om, *judecia* sa — cuvântul vine de la *jude*, căci la început acesta poruncia numai în satele libere¹.

Pentru *rumânii* săi boierul plătia tot ce cerea Statul; pentru dânsul, el era răspunzător fiscalului. Prin «cumpărare» omului, boierul luase asupra-și și birul acestuia (*a lua birul*). Chiar când țaranul vindea câmpul său sau partea sa dintr'un munte și la urmă pe sine însuși — o *moșie* fără fostul ei proprietar se chema *stearpă* sau *fără Rumâni* —, boierul trebuia să plătească Domnului darea pe pământ. Dar în acest caz Domnul avea totuși o paguba, căci boierii întocmai ca și clerul înalt și mănăstirile, care aveau cele mai mari privilegii, primiau acum de la țărani zeciuiala, *dijma*, *de-a zecea*, care înainte aparținuse Voevodului, și păstrau pentru dânsii acest *venit*. Fără îndoială, Statul putea cere boierilor un împrumut, care în Moldova fu de cele de mai multe ori plătit îndărăt din averea Domnului²; în tot cazul se aștepta din partea lor un ajutor la suirea pe tron a unui

¹ V. I. Bogdan, în *Analele Acad. Române*, 1903.

² *Studii și documente*, IV, p. 399.

nou Domn, dar de regulă stăpânul lua ca dare din «veniturile» lor numai anumite dijme : în Moldova o dijmă pe oi și porci — *goștină* — și pe albine, *desetină*¹, dar îndatorite la plată nu erau decât turmele și prisăcile țărănești. Restul era pierdut pentru țăran ca și pentru Domn, după ce un boier cumpăra moșia.

„Rumânul» — femeia sa se chema *rumână* — își avea casa și câmpul său, de unde nu putea fi izgonit; era sau fosta sa proprietate, sau bucată de pământ care i se hotărîse ca unui muncitor fără de adăpost. Pastra și dreptul de moștenire și nimeni nu era îndreptățit să se amestece în treburile gospodăriei sale. El își putea pastra și funcția de mai înainte, de pildă aceia de preot. Numai cu privire la condițiile de muncă, slujbașul boierului, *vătaful* sau *dregătorul*, avea să-și spună cuvântul. Pentru pedepse avea competență, ca și mai înainte, judecata Domnului, pentru neînțelegerile dintre cetățeni, bătrânii satului, de la care rămase valabil apelul către judecătorul suprem. Numai mănăstirile aveau dreptul să perceapă, pentru ele însele, amenzile de pe moșiile lor, *gloabe* și *deșugubine*. Dar «rumânul» ca și *servus* apusean și ca și *iobagul* ungar nu putea părăsi pământul; peste tot el putea fi urmărit și silit să se întoarcă. Stăpânul lui era îndreptățit să-l vândă și să-l împartă odată cu pământul. Cu toate acestea mulți „rumâni“, precum o făcuseră și mulți țărani liberi, fugiră în Ardeal, unde se așezară strâns laolaltă în satele de graniță, pe țărmul drept al Dunării sau în Dobrogea, unde se numărau cu miile și unde ca să-

¹ Cf. și Cantemir, *Descr. Mold.*, pp. 106-8.

puși turcești se împotriviră cu vitejie atacurilor foștilor lor Domni¹.

În hrisoave din întâia jumătate a veacului al XVII-lea e deseori vorba despre *legătura lui Mihai-Vodă*, despre o lege a lui Mihai Viteazul (1593-1601), prin care li se interzicea *rumânilor* stramutarea, așa încât ei rămaseră statornic legați de pământul pe care se aflau, când se dotea acea lege². Acum această măsură și-a găsit explicarea. Împotriva năvălirii pedepsitorului Vîzir Sinan în Țara-Românească (1593), Mihai căută să-și asigure ajutorul Ardealului. Sigismund Báthory, principele acelei țări, îl sili cu acest prilej la încheierea unui tratat prin care poziția Voevodului fu foarte înjosită și toată întocmirea principatului prefăcută după legile transilvănene — căci țara lui Mihai trecea doar drept «unită» cu Ardealul! Într'o clausă a acestui tratat din 20 Maiu 1595, se mai spune: „colonii și iobagii cari prin înșelăciune ar fi fugit de pe moșiile lor și s'ar fi așezat pe pământ străin, să fie aduși îndărăt la locul lor de obârșie»³. După câteva luni acest tratat, pe care Sigismund îl smulsese concurențului său la strâmtoare, fu anulat după dorința

¹ *Studii și doc.*, IV, p. 117.

² *Mag. istoric*, II, p. 278: „i-au fost apucat așezământul lui Mihail Voevod la acești boieri mai sus ziși“; Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 55: „zicând că sânt ai lui încă din legătura lui Mihai-Vodă“. — Pentru bibliografia mai nouă R. Rosetti, *Pământul și țaranii*, București 1907; Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor*, București 1910; C. Giurescu, *Despre Rumâni*, în „Analele Academiei Române“, XXV VIII; cf. *ibid.*, XXXVII; același, *Despre boieri*, București 1921; C. C. Giurescu în „Convorbiri Literare“ pe 1910 și *Despre boierie*, București 1925. Cu toată val area materialului documentar adus înainte n'am niciun motiv serios să-mi modific părerea de aci și din *Studii și doc.*, XXXVIII; cf. *ibid.*, XXXVII.

³ „Coloni et iobagiones, qui ex bonis et iuribus eorundem possessionariis in bona aliena clam se contulerint, ill'co restituntur“, Hurmuzaki, III, p. 475.

lui Mihai, acum învingător asupra Turcilor, dar, pentru boierii îmbogățiți pe socoteala țaranilor și cari dispuneau de toate, această «legătură» era prea puincioasă ca să fi putut ei renunța la un astfel de mijloc de putere.

Pentru a ni înfățișa cuprinsul acestui foarte însemnat act, care a fost, ce-i dreptul, citat, dar niciodată reproduș, fie și numai în resumat, e de ajuns să luăm ca termen de comparație numai hrisovul asămănător al Domnului moldovean Miron Barnovschi, care se dete drept reformator al moravurilor și al disciplinei clerului¹, și care voiă să se manifeste și pe alte tărâmurî. Prin acest hrisov, păstrat din fericire, Miron-Vodă, după ascultarea plângerilor aduse de episcopi, stareții tuturor mănăstirilor, mazilii — adecă boierii scoși din slujba, săraciți — și fiii boierilor pământeni, precum și «sărmaneले văduve», cu sfatul clerului, al boierilor de orice rang, până la al treilea, și al mai sus pomenitelor clase inferioare de privilegiați, hotărăște următoarele: *vecinii* fugiți înainte de expediția Sultanului în Moldova (1621) nu mai pot fi aduși îndărat; dar toți ceilalți trebuie să slujească din nou cu *cisla* și cu *birul* lor fostului lor stăpân, pe *moșia* parășită pe nedrept; vitele *vecinului* neascultător trebuie de asemeni să fie aduse îndărat². Barnovschi era însă ginerele, Domnului muntean de pe atunci, mai târziu și moldovean, Radu Mihnea, și trebuie să admitem că avea cunoștința de măsurile lui Mihai și că într'o oarecare masura voiă să le imite.

Bine înțeles, nu toți țeranii fură atinși prin

¹ Urechă, în *An. Acad. Rom.*, X, p. 251 și urm.

² *Arh. ist.*, I, pp. 175-76. Se confirmă și privilegiile mănăstirilor cu privire la pedepsele juridice.

aceste *așezăminte*, căci existau încă în Moldova în număr îndestulător vecini liberi ai boierilor, *răzeși*, cari erau destul de tari ca să se mențină și să facă cunoscută și altora existența lor; și în Țara-Românească existau încă, în ținuturi pe care norocul le slujise, *megieși*, neștirbiți.

Dar în acest principat însemnătatea boierimii crescuse încă și mai mult, mai ales după măcelurile de supt Mircea Ciobanul, căci acum erau mai puțini concurenți pentru pământ, bogăție și putere, iar casele boierești rămase aveau mână liberă ca să ajungă la o deplinătate de putere nebănuită. După boierii din vremea veche, cari, mulți la număr, dar săraci, îndrăzneți, nerăbdători și totdeauna neliniștiți, vărsau sânge străin și pe al lor propriu — aceasta li era singura distracție —, urmară acum altfel de represintanți ai boierimii; oricare din ei stăpânește acum asupra a nenumărate sate de munte și din câmpie, care stau răsfirate dincoace și dincolo de Olt, poruncește unei întregi oștiri de țerani, cari la ocazie se puteau prezenta chiar înarmați supt steagul Voevodului. Pe lângă aceasta sunt și represintanți ai unei culturi superioare și posedă astfel tot ce e necesar ca să conducă Statul după placul lor, măcar atâta vreme cât pe Scaunul domnesc se găsea un om mediocru. Când câte odată întâmplarea pune sceptra în mâna unui om extraordinar, atunci un astfel de om putea să-și apropie cu folos această nouă generație, care, deprinsă din copilărie cu războiul și plină de admirație pentru faptele vitejești ale Cazacilor, își dădea prea bine samă de slăbiciunea în care căzuse Împărăția otomană după stingerea lui Soliman-cel-Mareș. Noii boieri puteau totdeauna fi câștigați,

când era vorba de faimă, de cucerire sau pradă. Bani aveau în de ajuns pentru ca în ceasul de primejdie să ajute prin împrumuturi pe Domn în campania sa; erau plini de îndrăzneală, fiindcă se simțiau tari în toate privințele, se luptau minunat și puteau conduce la biruința oștiri proprii, dar mai ales străine — Ungurii și Cazacii li stăteau totdeauna la îndemână, mergeau bine și costau puțin. Minunata cavalerie a *Roșilor de țară* — «pulcherrimus Rosonum exercitus», spune unul care văzuse cu ochii lui marile lor isprăvi¹ — putea să întâmpine fără teamă pe orice dușman.

¹ Hurmuzaki, III¹, p. 431 : anul 1599.

CAPITOLUL II.

Mihai Viteazul și luptele sale.

Și toate acestea se întâmplau într'o vreme când la toate granițele exista posibilitatea unui atac străin cu sorți de izbândă și când nicăiri nu se vedea un zăgaz puternic care ar fi putut ținea piept acestui val de putere omenească ce se legăna încoace și încolo. Puterea turcească intrase în decădere; numai pe personalitatea Sultanului care regula totul în mod absolut și pe câteva vechi dispoziții sănătoase din epoca de mărire se sprijinea taina norocului turcesc. Acum însă, în palatul împărătesc al marelui cuceritor al lunii, Soliman, porunciau firi omenești decăzute, bețivi ca Selim, mișei desfrânați ca Murad, veșnici copii ca Mohammed al III-lea. Ienicerii nu mai erau copii de creștini, cărora li se răpise odată cu credința orice amintire de patrie și familie; acum ei erau Turci, Turci din Capitală, oaspeți veșnici ai cafenelelor —cahveneh—, unde trăiau din politică și plăceri. Ca și spahiii, ale căror moșii militarești erau acum foarte des daruite femeilor din harem și favoriților nevrednici, ei nu mai aveau poftă să plece la luptă împotriva dușmanului. Energicul și crudul Vizir Sinan-Pașa dăruise, ce-i drept, oștirilor turcești în 1593, după lungul războiu persan dus fără energie,

o nouă strălucire printr'un războiu glorios împotriva desprețuitului Împărat creștin, Bécs-Király, dar și această întreprindere se lungi la infinit; de o parte ca și de cealaltă se însemnau numai mici succese, așa încât biruința rămase nehotărâtă. În Ardeal Ștefan Báthory fu întotdeauna numai o umbră a marelui rege polon. Fiul lui Cristofor, Sigismund, era un Báthory numai în ce privește ambiția și pofta de titluri și cuceriri; încolo, numai un ridicol slăbănog, care avuse parte de o bună educație iesuită, vorbea și scria latinește și italienește, compunea, strălucia în jocuri de salon și pe calul de paradă făcea pe noul Achile, dar nu era un principe, un războinic, un om politic și, ceia ce-i pecetlui nenorocul, nici măcar un bărbat. Mulți din nemeșii ardeleni, ca Baltazar Báthory, vărul său, ori Ștefan Josika, Român de origine, năzuiau ei înșiși la puterea princiară, și, când Sigismund, îndemnat de predica preoților și favoriților săi, se declară pentru creștini și împotriva păgânilor, ca foștii mari regi de odinioară ai Ungariei, atunci se alcătui un puternic partid ca să-l răstoarne din Scaun. El fugi, se întoarse însă îndărăt și în sfârșit în toamna lui 1594 își dete dușmanii pe mâna calăului. Astfel își atrase ura multor magnați, dar chiar orașele săsești, care gemeau supt poverile războiului, doriau o cârmuire germană mai bună, pe când Românii, apăsați ca iobagi, cereau lui Dumnezeu un mântuitor din sângele lor. Sigismund își asigurase prin două tratate formale, din Maiu și Iunie 1595, ajutorul vecinilor săi „transalpini“, dar el nu gustă multă vreme norocul de a fi numit „principe al Ardealului, Țării-Românești și Moldovei“, căci, îndată după ce se aflară rapoartele sale de biruință despre

campania din Țara-Românească și micile lupte împotriva cetăților turcești din Banat, el își trăda slăbiciunea atât față de adversarii săi, cât și de ușuratecii admiratori de odinioara ai măririi sale.

Moldova era de două veacuri Principatul românesc cel mai puternic: încă supt Rareș și supt Lăpușneanu ea apărea ca atare față de Țara-Românească a unui Mircea Ciobanul și a fiilor sai. Petru Șchiopul și Iancu Sasul însă scoborâra Moldova pe aceeași treaptă cu țara vecină: țărani saraciră și uitară să lupte, Cazacii pustiira câmpiile, și țara trebui să adune sume enorme ca să le trimeata la Constantinopol. În sfârșit—și aceasta e pricina de căpetenie a decăderii Moldovei—vechea boierime pământeană dispăru de la Curte și din slujbe și dregătorii încă din zilele lui Petru Rareș; oameni până acum cu trecere mare se retraseră amărâți pe la moșiile lor și căzură aproape pe treapta țărănimii. Noii boieri erau Levantini, Greci sau parveniți, cari nu se distingeau prin nicio virtute. Puținii membri ai vechilor familii cari se mai găsiu, erau prea neliniștiți și prea inclinați spre necredință ca să mai poată îi lăsați mai multă vreme în slujba țării. De aceia ei pribegiau cu duiumul, când din Constantinopol venia vre-un Domn neplăcut sau când un stăpânitor acum cunoscut pornia pe cararea nenorocita a stoarcerii și usurpării.

Noia patrie pe care o căutau era Polonia. Aici se deprindeau cu un lux dăunător, adoptau moravuri străine și batjocoriau „barbaria“ de acasă, în loc să contribuie la îndreptarea acestor împrejurări. Erau mai ales întotdeauna gatade rascoale, și, când, după sfârșitul lui Ieremia Movilă, al fratelui său Simion și al fiului acestuia Constantin, Movileștii fură izgoniți de

către Turci (1616), cari se smulseseră în sfârșit odată din nepăsarea lor de până atunci, și când din Capitală apărură slugidestoinice ale Împăratului, atunci Ștefan Tomșa, un soldat de carieră și tot odată un bătrâncuț de piatră, avu mult de furcă cu uneltirile și conjurațiile lor urzite din Polonia¹. Ca să-și aducă servicii șie și Împăratului, dar, dacă socotim ultimele urmări, nu și țării, Ștefan urmă exemplul încercat a lui Mircea Ciobanul și prin ucideri fără milă puse capăt vechilor familii boierești. De acum înainte administrarea Moldovei rămâne pe mâna boierilor noi sau a străinilor; ba Iordachi Cantacuzino păru că vrea să cumpere țara întreagă!

Încă din timpul lui Aron, vecinul și contemporanul mult înzestratului, energicului și nebun de cutezătorului Domn muntean Mihai, care nutria planuri politice de cucerire și căruia i s'a convenit cu drept porecla de *Viteazul*, Moldova nu se mai putea asemăna de loc cu Țara-Românească, unde măcar clasele de sus erau în floare. Dincolo de Nistru, vechiul și cinstitul regat al Poloniei, față de care Moldova fusese înaintea sa vasală, nu mai era de loc conștient de trecutul său. Regele, un străin, care nu-și uitase patria, acel blajin Suedes Sigismund al III-lea, călătoria prea mult acasă, unde avea să se îngrijească de moștenirea sa, nobilimea era împărțită în două partide, după cum luă poziție pentru sau contra marelui Hatman și Cancelariu Ioan Zamoyski și părea că trăiește numai pentru certurile launtrice. Despre «drepturile» pe care regatul le poate reclama dincolo de granița răsăriteană, nici nu mai era vorba, căci prin aceasta ar fi jignit pe Turc, bunul prieten și Dumnezeuul

¹ V. Motogna, în *Revista Istorică* pe 1924. N. Băjenaru, *Ștefan Tomșa*, Iași, 1925.

ocrotitor. Și în sfârșit și teama de Tatars opri pe Poloni de la orice politică energică.

De aceea Mihai al Țerii-Românești, fiul lui Pătrașcu cel-Bun și fratele elegantului Petru Cercel, datorită situației dimprejur, avu prilejul să-și scrie cu sabia în mână strălucitoarea sa epopee. Ea ținu șapte ani și e strâns legată cu iubirea Românilor pentru neamul lor. Multă măreție și mult avânt sunt cupriuse într'însa, de sigur mai mult decât în oricare alte întâmplări din istoria Românilor, căci această adâncă tragedie omenească trezește mândrie și durere, mâhnire și nădejde în inima aceluia care o ascultă. Dar, dacă privim urmările, ele nu corespund totuși marilor cause. Cariera lui Mihai nu-i nici mai mult nici mai puțin decât strălucitorul intermezzo al unui singur erou, cercul de acțiune al unei cete de paladini, a căror origine abia de se mai recunoaște în fii, dar cu siguranță nu în nepoți. Astfel deci și acela care descrie dezvoltarea neamului românesc trebuie, în ciuda sentimentelor sale, să măsoare cu o modestă unitate de măsură faptele care în sine ar fi putut pretinde o mai mare însemnătate.

În Septembrie 1593 Mihai primi Domnia din mâinile prietenilor săi, represintantul engles și cel transilvănean la Poartă, cum și din ale lui Andronie Cantacuzino. Cea dintâiu datorie a lui a fost să facă tot posibilul sau mai degrabă imposibilul în timpul războiului împărătesc în Ungaria. El își alege un Sfat din boierii cumpătați mai bătrâni și puse darile extraordinare: *birul* pentru Împărat, pentru poclon, pentru cererile Marelui-Vizir și pentru zahereaua oștirii împărătești. El avu parte de un alaiu de Turci tari în înjurături, batjocuritori, hârțagoși, cari cereau poruncitor plata

datoriilor noi și vechi. Împotriva-li însă mândria lui se revoltă; el văzu că la urmă îl va aștepta tot mazilirea sau fuga și se simția chemat pentru ceva mai bun. Cu toate că Nemții nu voiau să aibă nimic a face cu dânsul și agentul lui Rudolf al II lea, care încheiase în August 1594 cu Aron un tratat în care e vorba de ajutor reciproc, de acordare de refugiu pentru Domnul moldovean la vreme de nevoie și de încorporare a țării sale în Împărăția romană, nu trecu și pe la dânsul, bănuitul, el trimise pe credincioșii săi, îndrăznetii frați Buzescu, Radu și Stroe, în Ardeal și în Moldova; ba chiar luă hotărârea să declare împreună cu ceilalți creștini războiu Necredincioșilor. Ceva mai curând încă de cât vecinul său Aron, cu care chibzuise planul, dete el pradă săbiei și flăcărilor pe oaspeții turci, plagă zilnică. Aceasta se petrecu în Novembre 1594.

Acum avea la îndemână, afară de trupele ridicate din țară, un mic corp de ajutor ardelean și câteva mii de Cazaci. Aceștia din urmă porniseră contra Turcilor, oferiseră serviciile lor lui Aron, îl prădaseră apoi și-l ajutaseră în sfârșit cu adevărat abia după baia de sânge din Iași. Din Moldova și din Țara-Românească se atacară cetățile turcești de granița de la Nistru și Dunăre, energetic și vitejește, dar fără artileria necesară.

Răsculații se ivesc la Giargiu, Floci, Hârșova, Siliștra, Siștov și Rahova, sfarmă împotrivirea micilor garnisoane turcești, dar nu se pot ținea temeinic nicăiri: dau foc la tot ceia ce ocupă, dar atacul oricăreia din cetățile întărite e zadarnic,

Sultanul numi atunci doi Domni noi: pe Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, pentru Țara-Românească și pe Ștefan Surdul pentru Moldova. Chiar în Ianua-

rie 1595 un Pașă asiatic și Aga ienicerilor, venit în grabă din Ungaria, erau împreună cu tânărul Bogdan-Vodă la Rusciuc, gata să năvălească în Țara-Românească, și tot din Ungaria, unde își așezaseră lagărul de iarnă, se apropiară pe caii lor iuți, Tatarii, ca să pedepsească cu pustiire răzvrătitul Stat vasal al Împărăției. Împotriva acestor nepoștiți, Mihai porni oștile sale românești, care apoi împrăștiară în două lupte pe fiii deșertului. La a treia întâlnire se ivi Mihai în persoană, bătut cu totul pe Han și ajutoarele lui turcești, trecu Dunărea pe ghiață și înspăimântă pe Turcii din lagăr, așa încât ei luară drumul spre Constantinopol. Țara era acum mântuită de primejdia amenințătoare; «Ungurii» lui Mihai oferiră ajutor lui Aron, așa că acesta puțu scăpa de Ștefan-Vodă. Pe lângă acestea oștile muntene ocupară și bogatul târg comercial Brăila și făcură acolo o pradă bogată. Domnul Moldovei lasase Cazacilor Benderul, el însuși înainta, dar fără izbândă, asupra Akkermanului. După întoarcere Hatmanul sau Răzvan, pe jumătate Țigan, izbuti să capete în mâinile sale Ismailul. Sigismund Báthory, care se supusese pe sine și Statul său Împăratului și voiă să formeze la Dunăre un regat vasal — tocmai în timpul când aducea acasă ca mireasă pe arhiducesa Maria-Cristina — puse să prindă pe nevrednicul Aron și dete Moldova lui Răzvan, care de acum încolo își zice Ștefan-Vodă.

Cu Mihai și Ștefan încheie el tratate în care Domnii, amenințați acum de Turci, trebuiau să se supună la tot: de-acum înainte ei trebuiau să fie numai «căpitanii» suzeranului lor ardelean, să piardă toate drepturile și toate veniturile și să facă numai pe administratorii unui Ținut, care — se

spune anume — fu «unit» cu Statul lui Báthory.

Dar ajutorul făgăduit nu veni, și Marele-Vizir apucă în loc de largul drum obișnuit al Belgradului spre Ungaria, pe acel al Rusciucului, de multă vreme neumbat. Constantinopolul putea să moară de foame, lagărul turcesc din Ungaria era amenințat de lipsă, molime, revoltă și înfrângere: scurt, Țerile dunărene trebuiau din nou cucerite.

Vreme de câteva săptămâni — în acest timp noul Mare-Vizir Ferhad fu înlocuit cu bătrânul Sinan — Turcii rămaseră în foarte întinsele lor lagăre de pană atunci. Apoi, supt conducerea bătrânului erou, trecură peste podul care lega Rusciucul cu insula dunăreană din față și aceasta cu cetatea turcească Giurgiu. Mihai însă ocupă îngustul vad al Călugărenilor, care e așezat pe malul unui râu puțin adânc, în mijlocul unui ținut mlăștinos, căci pe aici trebuia să treacă Sinan, dacă voia să meargă spre București. La 23 August se și începu aici într'adevăr o luptă vie; de trei ori creștinii fură răspinși de Turci, cari se aflau în număr mult mai mare; în sfârșit Mihai, ca să arăte alor sai drumul, pătrunse el însuși, cu sabia unui soldat în mână, printre dușmani, cari în fața lui se retraseră. Pe erou îl urmau mulți tovarași, pe când ghiulelele tunurilor care țintiau bine făcură o spatură în grămada Turcilor. La urmă aceștia trebuiră să rămână dincolo de vad, căci nu putură să-l iea. Lăsară netulburată și mult slăbita oaste a lui Mihai la retragerea ei în munți, înaintară încet și întăriră noua și vechea Capitală, Bucureștii și Târgoviștea, organizând în același timp țara în felul turcesc. Totuși Tatarii nu apărură, așa cum se așteptase Marele-Vizir. Omul cel mai înțelept și mai puternic din Polonia, Za-

moyski, se folosi însă de apropierea lor pentru a face Domn al Moldovei, în locul lui Ștefan, care alergase spre câmpul de luptă, pe mlădiosul Ieremia Movilă, care până acum trăise ca s'raîn în Polonia. Aceasta se petrecu în August 1595. Când Tatarii pătrunseră cu adevărat în țară și aduseră cu dânșii și un Sultan tătaresc, care mai târziu era să ajungă Domn al Moldovei, pe câmpia Țuțorei, în jos de Iași, Cancelariul îl sili să se întoarcă înapoi. Sinan crezu acum că nu mai trebuie să aștepte sosirea Ardeleanului, și, când acesta scoborî într'adevăr de la munte lângă Mihai și Ștefan fugarul, întâmpină la Târgoviște numai o slabă împotrivire, care în curând fu sfărâmată. În Giurgiu aliații ajunseră pe Turci, cari nu trecuseră încă podul, și mulți dintr'inșii plătiră cu viața neizbutita întreprindere a lui Sinan; cetatea Giurgului fu luată cu asalt și apoi sfărâmată¹.

Abia prin aceasta Mihai căpătă iarăși mână liberă, și acum se și smulse el din lanțurile tratatului pe care jurase de puțină vreme. Cu toate acestea poziția lui era foarte primejdută, căci țara era cu desăvârșire pustiită, iar în Moldova, unde un atac a lui Ștefan cu ajutor ardelean nu izbuti de loc, așa că el însuși sfârși în țepă, stăpâniă, cu toate vaietele pe care le scotea diplomația ardeleană și cea imperială, Polonia; umbra de Domn, Ieremia, era numai o unealtă a lor. Sigismund se arătă în curând cu totul nedestoinic să ducă mai departe cele începute; mai ales de când, în 1596, împreună cu Austriacii, fusese bătut

¹ V. și Angelo Pernice în *Rivista storica italiana* pe 1925 (traducere în bibliotecă „Astra”) și Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul de el însuși* în „Analele Academiei Române”, pe același an. pe lângă Andrei Veress în „Analele Academiei Române” pe 1925.

hotărâtor de către Turci la Keresztes și de când căsătoria îi pricinuia griji amare, era hotărât, cu orice preț, să încheie tragicomedia carierei sale nerăzboinice; de aceia renunță la Ardeal, ca la o posesiune zădarnică, primejdioasă. Eroul de la Calugăreni avea de-acum înainte destul de muncă dacă voia să țină în frâu țara de la Dunăre, să descopere uneltirile boierilor, îndreptate împotriva lui, domnescul pricinuitor de tulburări, și să curățe provincia de cetele de Tatars. În sfârșit, în anul 1598, Sigismund cedă Împăratului moștenirea în schimbul a două ducate silesiene. Cu aceasta însă începea pentru Mihai o nouă epocă.

Creștinii slavi din Balcani, cari plătiseră de mai multe ori faima liberatorului român cu prefacerea în cenușă a satelor lor, i se plecau totuși cu credință, mai ales membrii clerului elenizat și haiduții dornici de luptă, cari intrară în serviciul său¹. În înjosirea și strâmtoarea lor, acești bieți oameni nădăjduiau că vor putea înălța din nou la ei crucea, supt ocrotirea puternicului sau braț; ba se vorbea chiar despre o cucerire a Constantinopolei! Astfel de planuri nutria chiar și Mihai, dar el n'avea totuși puterea ca să hotărască locul unde era să dea lupta. Dacă Imperialii, cărora el li jură solemn și din toată inima credință la 9 Iunie în Târgoviște, ar fi rămas în Ardeal, dacă i-ar fi plătit punctual banii de ajutor și i-ar fi dat soldați «grei», cu siguranță el ar fi întreprins un atac asupra peninsulei balcanice. Dar, chiar atunci ar fi continuat să existe pentru dânsul primejdia polonă în Moldova, și de aceia voia el cu orice preț să scape de Ieremia, care sprijinia tot felul de uneltiri împotriva sa.

¹ Cf. N. Mileff, *Propagande catholique en Bulgarie au XVII-e siècle*, Sofia 1914.

Imperialii își făcură în Ardeal o situație nesigură: Rudolf al II-lea voia să pună ca guvernator pe fratele său, Maximilian; totuși, pentru ca să introducă în chip cuviincios pe acest rege polon ales, trebuiau bani, și la Praga erau tot atât de puțini bani ca și la Viena. În acest răstimp guverna arhiducesa Maria-Cristina cu trei *comisari*; aceștia erau: fostul internunțiu din Constantinopol, Pezzen, un episcop și humanistul Nicolai Istvánffy. Războiul cu Turcii amenința granițele. Sigismund, care nu găsisse în Silesia așteptata satisfacere a îngâmfării sale bolnă vicioase, apăru de-odată în față zidurilor Clujului, fu primit de garnisoană și de oraș, pe când încerca în zădar să liniștească pe Împărat, începu serioase tratative de supunere cu Turcii, cari la un semn al lui apărură chiar în față Orăzii-Mari, pentru ca să li predea această cetate, până atunci imperială. Totuși, această încercare de a recăștiga granița apusană dete greș. Curții din Pilsen, unde rezida Rudolf, Sigismund îi oferi încă odată cedarea țării sale de moștenire, pe care acum o ținea ca usurpator, și nu întâmpină un refuz categoric. Ba împuterniciții lui erau chiar foarte aproape de regularea definitivă a spinoasei afaceri, când Sigismund, care nu se putea lăsa de firea sa nebărbătescă, cuprins de un nou capriciu, chemă din Polonia pe vărul său, cardinalul Andrei, un protejat al lui Zamoyiski, și în primăvara lui 1599 îl lasă ca urmaș al său.

Mihai fu de la început furios de întoarcerea nevrednicului vecin care izbutise să pună la cale predarea lui la Turci, ca preț al împăcării. Afară de acestea, de la Curtea imperială și de la reședința din Ungaria de Miazănoapte a arhiducelui Maximilian i se dete, cu vorbe mai mult sau mai

puțin lămurite, a înțelege că un atac românesc ar contribui mai bine decât toate tratativele la deslegarea nodului ardelean. De acela el angajă Cazaci Iefegii, dar, în așteptarea unui moment priincios, ocupă pentru moment oastea cu o expediție pe celălalt mal al Dunării în contra Pașilor cari voiau să-l alunge. Astfel Mihai zădărnici asediul Orăzii Mari ; tot odată însă el provoacă pe suzeranul său la o intervenție energetică, hotărâtoare.

Andrei «Polonul», care până acum nu făcuse politică creștină și căruiă, cu toată tinereța sa, nu i se dăduse rangul decât numai din considerație față de regele Ștefan, se arată aproape pe față prieten al Turcilor și tocmai în aceste zile se purtă foarte mândru cu Țara-Românească, pe care o considera ca «țara sa». Mihai, care se pricepea și el într'o măsură oarecare la șireclhuri orientale — doar Marele Ban Iani era o rudă a mamei sale —, nu ținu în aparență socoteala de toate acestea și în anul 1599 jură chiar cu fățarnicie credința râului «popă» ; el făcea însă mereu să ajungă la urechea Împăratului dorința de a câștiga Ardealul pentru «Maiestatea Sa». Mulți dăria un atac combinat asupra lui Andrei, și prin Mihai și prin generalul imperial Gheorghe Basta, care comandă oștile în Cașovia ; dar începutul unor noi tratative cu Turcii, precum și sosirea nunțului papal, care apărură la Curtea lui Andrei ca împăciuitoare, zădărniciară planul. În Septembrie, Mihai încercă în zădar să pună în mișcare pe Basta prin falșul zvon al întrării sale în Ardeal.

Dar să aștepte mai mult îi era cu neputință, căci Andrei, Moldoveanul Ieremia și nu mai puțin Turcii erau gata să l alunșe. El trebui să le ieă înainte, porni cu 30.000 de oameni, trecu munții și întâlni pe Cardinal în apropierea Sibiiului.

Cu îndrăzneală se încumetă el la luptă, restabili din nou ordine în şirurile care se clătinaseră odată şi decise lupta printr'o ultimă sforţare a Cazacilor săi şi a călărilor poloni. Câteva mici detaşamente din Ungaria, supt conducerea lui Ştefan Bocskai, şi Nemţi supt a lui Basta îi veniră într'un târziu în ajutor, dar el nu le mai putu întrebuiţa pentru că toată ţara îi sta deschisă, iar oraşele săseşti îi se supuseră de bună voie lui, „sfetnicului împărătesc, reprezentant în Ardeal şi general suprem dincolo de Ardeal şi în părţile care ţin de dânsul“, căci acesta fu titlul pe care Mihai îl luă din prima clipă. După puţine zile i se aduse în Alba-Iulia, unde îşi stabilii reşedinţa, capul cardinalului, ucis în fuga sa de către Secui.

Pentru Mihai nu era acum decât o singură politică şi tot aşa şi pentru Imperiali, şi trebuie să recunoaştem că „barbarul“ îşi pricepea mai bine datoria decât «finii», savanţii oameni de la Curte şi din cancelariile din Praga şi Viena, şi a şi încercat să o îplinească cu energie.

Saşi erau în sufletul lor imperiali, pentru că erau Germani; Secui urau pe Báthoreşti, cari li smulseseră vechile privilegii, şi erau şi obişnuiţi cu faptul, de a deschide marşul de biruinţă al «Voevozilor» români. Ţăranii români formau majoritatea locuitorilor ţării, şi încă o majoritate zdrobitoare; după noţiunile noastre actuale, clare, ei erau pentru Mihai fraţi, el însă avea numai un sentiment vag despre o astfel de legătură. Când aceşti sărmani iobagi auziră că un Domn din neamul lor a răsurnat biruitor steagul stapânirii ungureşti într'o luptă sângeroasă, atunci ei se răzvrătiră peste tot şi cerură sălbate: şi cu desnaţejde dreptate Cerului şi Domnului lor, pe care Cerul miostiv li l

trimesese. Ei arseră până în temelie castelele nedreptății și alungară pe stăpânii năpăstuitori de ieri. Dar cuceritorul, chiar dacă ar fi premers epocii sale prin cutezanța ideilor sale politice, nu putea să dea ascultare acestui sălbatec strigăt de durere, care ieșia din adâncul unei nenorociri nemeritate.

De fapt, aceste sute de mii de harnici săteni n'aveau nici cea mai mică putere politică înăuntrul principatului Ardealului, căci, împreună cu pământul pe care-l lucrau, ei aparțineau stăpânilor lor unguri și sași. În starea lor de iobăgie ei încetașera de a mai avea o istorie, fie ea oricât de modestă. Tot ce se poate spune despre dânșii de la decaderea organizației lor militare și după zilele vitejilor lui Hunyadi, nu a răsărit din mijlocul lor, ci trebuie arătat ca o înraurire străină, nerodnică. Astfel se tipăriră pentru preoții lor — cheltuielile le purtară Sașii și Ungurii, cari nădăjduiau bani și pe lângă aceasta caștigarea sufletelor rătăcite la reforma bisericească, la creștinismul pur—, de către diaconul român Coresi și alți tipăritori multe cărți românești, de la Catehismul din Sibiu din 1544 până la Vechiul Testament din 1582. Astfel acești sarmani preoți incuți, acești popi¹ desprețuiți, cari erau îndatorați împreună cu păstoriții lor la o muncă aspră pe pământ străin, primiră tot ce li trebuia pentru ca din turma lor spirituală să facă protestanți români, fie în sens sasesc luteran, fie în cel ungaro-calvin; ei căpătară Evanghelia, Tâlcul ei, cărțile Apostolilor, *Molitvenicul* și *Psaltirea*². Pe lângă acestea Ioan Sigismund Zápolya puse pe la 1650 pe convertitul preot

¹ V. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, București 1925.

² Vezi și ultimele pagini din vol. II.

Gheorghe din Sângiorz ca întâiu episcop statornic recunoscut pentru toți «Valahii» ardeleni; lui îi urma, schimbând aproape zilnic sărăcicioasa lor reședință, cei doi episcopi Tordași, și după dânsii, poate chiar de-odată cu cel din urmă din acești doi, păstorii episcopul Spiridon¹. Toți aceștia încurajară tipărirea de cărți religioase, pe care ei însiși le supraveghiau, ținură sinoade, predicară și inspectară, dar totul fără folos. «Proștii» de popi români nu voiau să priceapă că stăpânii lor trebuie să li poruncească și în această direcție; ei rămaseră la vechea tradiție, cetiră, așa rău cum puteau, în cărți slavone pe care nu le pricepeau și rămaseră «drept-credincioși» ca și părinții lor, adormiți după o grea muncă.

Numai din aceasta constă istoria Românilor ardeleni. Mihai nu-i lăsa de sigur cu totul nebăgați în samă, pe ei și soarta lor, ci, cum dovedesc hotărârile dietelor ținute supt dânsul, se ocupă într'o oarecare măsură și de smeriții popi țărănești. Afară de aceasta el purta de grijă ca ierarhia bisericească română să cuprindă într'insa și pe Românii din Ardeal.

În vremurile de demult fiecare mănăstioară de lemn își avuse starețul ei; astfel de șefi de mănăstire erau numiți de către populația împrejmuitoare *Vlădici*, pentru a nu mai vorbi de *episcopii* străini, cari se ascundeau în câte vre-un sat și lăsau moștenitorilor lor și titlul. Prin pietatea Voevozilor români vecini, ca a lui Ștefan-cel-Mare, a lui Radu de la Afumați, a lui Ștefănița, a lui Petru Rareș și a fiilor lui și a Zamfirei, fiica lui Moise-Vodă, se durară, se întreținură sau se res-

¹ V. Iorga, *Istoria Bisericii*, I. Cf. Ursăcescu în „Analele Academiei Române“ pe 1925 și Iorga, în „Anuarul Grafică“, I.

taurară mănăstirile mai mari de la Vad, în ținutul Bistriței, de la Geoagiu, nu departe de Alba-Iulia, și de la Prislop în valea Hațegului. Într'însele se găsesc episcopi până pe la 1560. De când însă propaganda reformistă a Cuiții numi episcopi români pentru tot Ardealul, se iviră, și aproape încă de supt Ștefan Báthory, și Vlădici ortodocși pentru același ținut: Cristofor, Eftimie și Ghenadie. Lor li urmă, pe vremea lui Mihai, Ioan, fostul stareț din Prislop. Încă înainte de anul de biruință, 1599, Domnul muntean dura pentru acest drept-credincios Ioan o mănăstire chiar în Alba-Iulia, pe un deal unde s'a făcut apoi cetățuia Karlsburg, numită după împăratul Carol. În tratatul din 1595 el introdusese de altfel clauza că Biserica românească ardeleană trebuie să atârne ca și în vechime de Scaunul episcopal din Târgoviște. După cucerirea Ardealului, Ioan fu recunoscut ca episcop de Balgrad, Vad, Silvaș, Făgăraș, Maramuraș și «părțile ungurești», și păstori de aici înainte pe fața ca Mitropolit. Pentru Maramuraș însă, el căpătă un sufragan în persoana învățatului egumen de până acuin al Tismanei, anume Sârghie¹. Aceste însemnate așezăminte pentru formarea unei unități spirituale și culturale a neamului românesc — unul prin limbă și obiceiuri — au fost însă și tot ce Mihai putu face pentru neamul său iobăgit din Ardeal. Impotriva *jacqueriei* el luă îndată măsuri represive, și încă prin Novembre Banul său, Mihalcea, proclamă în public că astfel de «hoți»,

¹ V. Iorga, *Sate și preoți și Bunea, Vechile episcopii*, Blaj, 1911; apoi același, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria* (Blaj, 1904); Iorga, *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *An. Acad. Române* (București, 1904). Discuțiile următoare au scos la lumină un text din Veress, *Possevino*, care arată și mai înainte o casă a Vlădicăi românesc în B'lgard. Cf. Istoriile Bisericii ardeleni de Șt. Meteș și de I. Lupaș.

cari gonesc pe nobili din Țară, nu puteau fi îngăduiți ¹.

Acești nobili îl urau și ca guvernator imperial, dar cu atât mai mult ca Român, rudă de sânge cu desprețuiții lor iobagi. Și tocmai de aceia Mihai trebui să se ferească de tot ce li putea da prilej de nemulțămire; de aceia el împărți moșiile trădătorilor, cari nu se supuseră nici după ziua din Sibiu, între ceilalți nobili, îi chemă la Curte și li dete și misiuni de încredere, chiar transmiterea de porunci însemnate în Țara-Românească, unde lăsase pe fiul său, Nicolae-Vodă (Petrașcu). Pe lângă boierii săi, el avea în sfatul pentru Ardeal pe necredinciosul episcop Nápragy, *episcopul latin* al Ardealului, drept cancelariu, pe ambițiosul fiu de țaran Moise Székely ca mare general, precum și pe Gaspar Kornis ². Când el părăsi pentru câteva săptămâni țara, ca să se îndrepte spre Moldova, ramară în urmă ca locțiitori Românul Mihalcea și Ungurul Wolfgang (Farkás) Kornis. În oștile lui, Ungurii erau în număr mare, și el credea că se poate pune temeiul pe jurământul lor.

În ceia ce privește politica externă, Mihai doria de sigur să păstreze Ardealul pentru dânsul. Când în sfârșit, pe la începutul lui Novembre, după ce de mult totul era în ordine, veni și Basta, el îl trimise îndărăt cu vorbe aspre, jignitoare, și-i spuse că venise ceva cam prea târziu. Când tot acest general puse garnisoane imperiale în cetățile de margine, «Valahul» murmură tare și spuse că doar el vrea «să dea înapoi Împăratului toată Țara». Pe un archiduce l-ar fi privit de sigur

¹ Hurmuzaki XI, p. 501, no. DCCC.

² *Doc. privit. la Petru Șchiopul și la Mihai Viteazul*, p. 57; Bogdan, în *Prinos Sturdza*, pp. 160, 164.

foarte bucuros și, pe lângă un atare, care probabil n'ar fi venit în Ardeal decât din când în când, el nu s'ar fi simțit înjosit. În tot cazul, era gata să recunoască suzeranitatea imperială; voiă bucuros să depună jurământ de credință „Împăratului și să guverneze în numele lui țara, care încă mai înainte recunoscuse ca stăpân pe acest împărat roman. Era gata să se socoată totdeauna ca locțiitorul Împăratului, să represinte interesele austriace față de Turci, pe care, în schimbul darurilor primite, îi hrănia minunat cu vorbe dulci, nu mai puțin și față de Moldoveni, cari aveau în Sigismund un nou candidat pentru domnia ardeleană; ba chiar față de Poloni, după a căror coroană se ostentia «regele ales» Maximilian și printre cari el întreținea vechi legături de prietenie cu puternicul Voevod Kiowski¹. Totul voiă el să îngăduie, numai în schimb să aibă pentru el și pentru fiul său siguranța că vor putea rămânea în Ardeal, că li se vor lăsa în Făgăraș, în Maramurăș sau aiurea câteva cetăți ca loc de refugiu, că reprezentantul împărătesc nu i se va pune în cale și Curtea imperială-l va sprijini cu bani și oști.

Miniștrii din Praga ar fi primit cu bucurie astfel de condiții din partea necredinciosului cardinal, cu toate că acesta nu făcuse nici cel mai mic lucru în folosul Austriei. Față de «Valah» însă, ei credeau că-și pot permite totul. La început ei îi transmiseră prin directorul poștelor, Carol Magno, un tratat favorabil, la care Mihai consimți bucuros în primele zile ale anului 1600 și pe care jura în prezența arhiepiscopului Rall din Târnova, capelanul său de Curte, care sta la dânsul. Apoi însă apărură la dânsul ca negociatori și ca spioni vi-

¹ V. articolul d-lui Kazimierz Tyszkowski, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1926.

cleni : David Ungnad, care mai nainte nădăjduise să poată face pe stăpânul în Alba-Iulia și acum voiă să se răzbune cu cruzime pentru desamăgirea sa, și asprul, dar cinstitul oștean Mihail Székely. Ei aveau numai însărcinarea să iea pe seama lor conducerea țării, dar nu și pe aceia de a trata cu «Valahul» în această privință. Pentru această din urmă misiune mai înaltă fu ales dr. Pezzen, fostul ambasador la Constantinopol, un diplomat foarte mândru, care trebuia să aducă și bani: patru luni se lăsă el așteptat și expuse pe sârmanul «Vaida» strâmtorat la toate chinurile așteptării.

Fără să poată aștepta un viitor asigurat cu privire la tratativele cu Împăratul, Mihai trebui totuși să pornească în Maiu 1600 împotriva Moldovei; căci, atât timp cât Sigismund locuia în țara vecină, era cu neputință să se facă liniște în Ardeal. Ieremia, nu-i vorba, încercă să-i închidă trecătorile, dar trebui el însuși să fugă și se duse la Hotin, pentru ca și de acolo să plece răpede. Mihai puse atunci stăpânire pe Țară, lăsă o garnisoana la Suceava, sili pe boieri să-i jure credință în Iași, alergă apoi pe neașteptate și nechibzuit iarăși îndărăt, ca să negocieze cu Pezzen, prea-savantul doctor, ajuns în sfârșit la graniță.

Cu toate că acesta venise plin de bănuiele rele, Mihai se înțelese curând cu dânsul. Era gata să primească titlul de «gubernator», punea doar câteva condiții privitoare la stăpânirea ereditară a cetăților, păstrarea vechilor hotare, etc. Cu tratatul iscălit, împuternicitul împărătesc se duse la Praga, și aici la 12 Septembre se pregătiră actele. Mihai era recunoscut ca guvernator pe viață al Ardealului și nici fiul său nu era uitat; un *commissarius* trebuie să rezideze într'una lângă Voe-

vozi ; aceștia primesc 100.000 taleri anual pentru serviciul lor, în schimb însă trebuie să renunțe la posesiunea comitatelor ungurești până la Tisa și la cele mai însemnate castele din Banat¹.

Cu acestea Mihai ar fi fost de sigur foarte mulțumit, dar vestea cea bună nu l-a ajuns poate niciodată. Zamoyski și nobilii cari țineau cu Sigismund puseră tocmai la cale un atac comun și, pe când Cancelariul polon se puse în mișcare din Trembowla, pentru a duce îndărăt la Scaunele lor domnești pe Ieremia și Báthory, oastea ardeleană, care stă la Turda, adunată împotriva lui Sigismund, se răsvrăti. Mihail ceru grabnic ajutor de la comisar i împărătești și de la Basta. Ei veniră în sfârșit, dar numai pentru a primi de la Statele revoltate jurământul de credință și pentru a uni cu ele oștile imperiale, fără să aibă pentru aceasta poruncă de la Curte. Pe Murăș, nu departe de Aiud, la satul Mirăslău, Mihai, care în zădar își adună toată puterea ca să câștige timp, fu învins de tactica superioară a protivnicului său Basta, care nu l iertase niciodată ; aceasta se întâmplă la 18 Septembrie 1600 st. n.

El fugi la Făgăraș, chemă din Țara-Românească vie-o 10.000 de soldați aleși, dar, în așteptarea răspunsului împărătesc, nu mai avea dor să înceapă o nouă luptă. Aici află el că Zamoyski străbătuse triumfător Moldova și că, de oare ce socotia lucrurile în Ardeal ca orânduite, pătrunsese în Țara-Românească cu un candidat la tron, și anume cu Simion, fratele lui Ieremia. La această veste învinsul de la Mirăslău cedă biruitorilor săi tot ce-i cereau ; își lasă fiul iubit și restul familiei ca os-

¹ *Monumenta Comitatus Transsylvaniae*, IV, p. 539 și urm. Cf. Hurmuzaki, XII, p. 1033, nota 1. *Istoria lui Mihai* de I. Sârbu, de o amănunțită critică, nu ajunge până la această epocă.

tateci în mâinile lor și zbură peste trecătorile de hotar ca să-și mântuie Țara-Românească. Lipsit de orice ajutor imperial, el se văzu în fața unui comandant ca Zamoyski, desăvârșitul elev al regelui Ștefan și care comandă o oaste superioară, proaspătă, aleasă. Bătut între Buzău și Ploești, la poalele munților, fu urmărit de Simion, și acest slăbănog avu norocul să învingă pe erou la Argeș, în munți. Marele, dar nenorocitul bărbat își alese singura cale ce-i sta deschisă, și aceasta ducea spre Împarat. Peste câteva săptămâni pătrunse și aici vestea că Statele care se adunaseră în dietă, mulțămind foarte politicoșii lui Basta, întronaseră pentru a treia oară pe Sigismund ca principe al lor.

Împreună cu acest Basta, care-l lovise în inimă, primi acum Mihai frumoasa însărcinare să gonească iarăși pe nenorocitul Bá hory la prietenii săi poloni. În curând stete supt comanda încercatului general o armată destul de mare, în care se găsea adunătură de tot felul. Basta și Mihai câștigară, prin atacul setos de răzbunare al acestui din urmă, care se năpusti în vânatoarea sălbatecă, ziua de la Gorăslau, în Iulie 1601. Dar, când fu vorba de continuarea operațiilor și vrajba izbucni din nou, atunci Basta, cu de la sine putere, dădu lovitura după exemplul spaniol cunoscut bine de dânsul din Țările-de jos. El voia să-l prindă pe Mihai ca rebel și, atunci, în învalmășeală, puse să-l ucidă (19 August). Curtea din Praga descaliică această nelegiuire, dar nu pedepsi pe faptuitor. Încă înainte de sfârșitul anului, Sigismund era principe al Ardealului—acum pentru a patra oară. „Mihály-Vaida“, cel urât de către Unguri, se odihnia acum în sfârșit de greaua sa muncă; leșul, lipsit de cap,

zăcea undeva, pe vre-o uitată bucată de glie ardeleană, în tot casul în pământ ardelenesc, în acel pământ al Ardealului udat cu sânge de neamul său și pe care și el îl iubise. Mândrul său cap însă, pe care mâni pioase îl furaseră, fu ascuns în gropnița domnească de la Dealu, acolo unde Domnul român jurase odinioară Impăratului creștin, credința păstrată neclintit.

În timpul acestor războaie și în urma împrejurărilor rezultate din ele, se ivise în Țara-Românească, dar și în Moldova, un partid, care în cel d'întăiu Principat se sprijinia pe oastea națională și pe boierimea ajunsă bogată, și ca țel năzuia la domnia oligarhică, la împărțirea puterii politice printre familiile boierești—aceștia posedau și cea mai mare parte din pământul țării—, dar afară de acestea pretindeau și o nouă poziție politică pentru țara lor: despărțire de fapt, dacă nu și formală, de Turcia și subordonare vasală supt creștinii vecini. Pentru Țara-Românească intrau în considerare Imperialii, pentru Moldova Polonii, pentru amândouă nou-stabilitul principat liber al Ardealului. În Muntenia partidul era mai puternic, și direcția represintată de dânsul se poate urmări până încă foarte târziu; în Moldova, același curent era de o însemnătate mai mică, și dură și mai scurtă vreme.

Când Mihai fu ucis în lagărul de la Turda, în Moldova domniă Ieremia ca locțiitor al Cancelariului polon. Boierii munteni din partida războinică însă, la vestea că falnicul lor comandant se împăcase iar cu Impăratul și că apăruse dincoace de Tisa, alungaseră pe Simion, și acesta nu se putuse mântui nici prin omoruri. Dar, după moartea

protivnicului său, el se întoarse îndărăt, și Moldovenii și Polonii lui izbutiră să țină departe; nu numai pe trimisul Porții, Radu Mihnea, ci și pe alesul pribegilor, fostul sfetnic al lui Mihai, Șerban, care după mamă aparținea vechii dinastii și care acum fusese chemat Domn ca un nou „Radu”. Protejatul turcesc nu se putu menține, dar cel de-al doilea Radu, un bărbat ceva mai bătrân și un bun și curajos soldat, avu mai mult noroc, căci el avea puterea internă necesară pentru aceasta.

Domni aproape zece ani în ciuda Turcilor, pe cari-i vizită pe propriul lor teritoriu, după ce neliniști Silistra, Brăila și Dobrogea, și de la cari, după oarecare șovăire, primi totuși cu fațarnicie steagul de investire, oferit tot cu fațarnicie; în ciuda Tatarilor, cari, în frunte cu Hanul lor, apărură în număr neobișnuit de mare în 1602, fără să poată lua însă cu asalt tabăra bine apărată de întăritele șanțuri, în dosul cărora se afla și un puternic corp de ajutor imperial de Germani și Valoni; în sfârșit, în ciuda lui Simion, care, după atacul său neizbutit, nu se mai înfățișă ca pretendent la tron. Când, în 1603, după retragerea lui Sigismund, viteazul Moise Székely se ridică principe al Ardealului, Radu făcu Imperialilor un serviciu însemnat; anume, pătrunse cu o armată impunătoare de boieri și lefegii în Ardeal, și, în Iulie, aproape de Brașov, învinse cu totul pe usurpator, care-și pierdu și viața. Împăratul îi trimise după aceea un steag ca semn de investire și o frumoasă diplomă, îi făgădui și un sprijin bănesc anual, dar Radu îi cunoștea prea bine gândurile adevărate și renunța a face pe Don Quixotul. Pe când era încă amenințat de Simion, el iscălise în 1605 un tratat cinstit cu bătrânul și înțeleptul

Ștefan Bocskai, care ajunsese rege al Ungariei și tot odată principe al Ardealului. Când apoi un alt bătrân, fostul lui tovarăș în tulburările ardeleno din vremea lui Mihai, urmă lui Bocskai, mort prea de timpuriu pentru nația sa, Radu încheie și cu acest nou principe, Sigismund Rákóczy, o legătură prietenească (1607).

După ce Ieremia, în Moldova, murise și Simion se urcase pe un alt tron decât al Țării-Românești, relațiile cu Moldovenii se făcuseră cu mult mai bune. De altfel noul Domn moldovean muri în curând, otrăvit de văduva fratelui său, și o aprigă luptă pentru succesiune se deslănțui între cele două principese și fiii lor, în timpul căreia Țara Românească se bucură de liniște. Pe biruitorul Constantin, fiul lui Ieremia și Domn «din mila lui Dumnezeu cum și a Maiestății sale Împăratului turcesc și cu bunăvoința Maiestății Sale milostivului Rege al Poloniei», Radu îl socotia ca pe fiul său. Cu tânărul urmaș al lui Sigismund Rákóczy, cu nebunul Gavril Báthory, care nu cunoștea nicio margine poștei sale de cucerire, încheiară în 1608 amândoi Domnii tratate după vechiul model. Constantin, care, ca și tatăl său, dădea Regelui polon un dar anual, merse așa de departe, că făgădui și Ardeleanului un «munus», dar fără ca la urmă să-l plătească. Faptul acesta nemulțami pe Gavril, și, când avu dovezi că Românul din Târgoviște sta în înțelegere tainică cu Împăratul și cu magnații nemulțamiți, se hotărî să-l alunge și chiar și în Moldova să pună un nou Voevod, pe falsul Ștefan Bogdan. În fața atacului de iarnă al «Ungurilor», Radu fugi, ce-i drept, în Moldova, dar Gavril nu-și putu realiza visul de a stăpâni și în Țara-Românească. El trebui să

se retragă din fața lui Radu Mihnea, numit de Turci, și păstră numai titlul gol al țării odată cucerite. În curând însă Radu Șerban, care izgonise pe arendașul turcesc, veni ca răzbunător în Ardeal. În lagărul din Roman el și cu Constantin încheiasera împreună un tratat cu Împăratul, care urmăria o comună îndepărtare a lui Báthory. Încă odată birui el pe gloriosul câmp de luptă de la Brașov, aproape opt ani încheiați după întâia sa biruință. Dar Gavril se refugiă în Sibiiul întărit, smuls Sașilor, și haiducii, pe cari-i comanda generalul imperial Forgách, se puseră în căutarea vechiului lor stăpân și Domn. Campania ardeleană se termină foarte nenorocos, și, cu toate că Domnul muntean nu fusese învins, el trebui să renunțe totuși la cucerirea sa. Abia după multe jalnice rățâciri, Radu, urmărit de Tătari, scăpă în Moldova și de acolo în țările imperiale, de unde nu s'a mai întors niciodată. Înainte de sfârșitul anului și tânărul Movilă fu înlocuit cu Ștefan Tomșa și, când în 1612, el trecu Nistrul ca să-și recucerească tronul — tot atunci Muntenii așteptau pe Radu cel viteaz —, el fu învins și dispăru prin fugă; amănunte asupra morții lui nu se cunosc¹.

¹ V. și Motogna, în „Analele Academiei Române“ pe 1926 și în Anuarul Liceului din Dej.

CAPITOLUL III.

Cele din urmă lupte politice ale partidei naționale. Produsele ei literare.

Radu Mihnea și Ștefan Tomșa, uneltele oarbe ale Turcilor, purtară numai în taină o politică proprie. Astfel cel dintâi privia cu ochi buni vecinătatea lui Gavril; trebui, cu toate acestea, să contribuie personal, împreună cu tovarășul său de suferințe Tomșa, la izgonirea lui și la moartea care-i urmă. Cu urmașul acestui ultim Báthory, cu șiretul Gavril Bethlen (Bethlen Gábor), vrednicul imitator a lui Bocskay, amândoi Domnii se legară printr'un jurământ de înfrățire în timpul acestei campanii. În curând însă Radu și acest al doilea Gavril se potrivoră în dorința de a scăpa de Moldoveanul setos de sânge. Partida creștină a boierilor tineri adusesese în țară în iarna anului 1615 pe văduva lui Ieremia cu fiul ei încă fraged, Alexandru, și acest băiat părea un vecin mai potrivit decât bătrânul tiran. Dar, după voința lui Skender-Pașa și a Caimacamului, nestâmpărații Movilești fură aduși la liniște; toată familia căzu în mâinile Turcilor, cari facură pe copii renegați. În Radu, acum Domn al Moldovei, Bethlen, care se pare că nutria marele plan să ajungă

«regele Daciei» și Poloniei, vedea un prea pătrunzător spion și de aceea se plânse amarnic împotriva-i. Pe Alexandru Iliăș pusese să-l îndepărteze neoficial, în 1618, un detașament de haiduci. Cu Gratiani și Miron Barnovschi — cel d'întăiu era un prieten al Polonilor și Germanilor, care năzuia la o mijlocire pașnică între acești creștini și Turci, cel de-al doilea, un energic și hotărât bărbat și de asemenea un prieten al Polonilor — trăi el în relații și mai încordate. Numai Gavril Movilă, cu care încheie în 1619 un tratat, îi era pe plac, dar acest tânăr Domn trebui să schimbe încă din 1620 Țara Românească cu Ardealul, se căsători aici și rămase. Ceva mai târziu, tot în același an, când Gratiani se răsvrăti împotriva Turcilor, Polonii încercară să câștige Moldova, dar această întreprindere se sfârși cu o groaznică catastrofă, în care și Marele-Hatman Żolkiewski își pierdu viața. În anul 1629 muri, încă destul de tânăr, Béthlen, cel stimat de Turci.

Gheorghe Rákóczy ajută acum cu bani, petiții îndreptate către Pași și trimeri de trupe în ascuns pe Aga Matei, care repută b'ruința ca reprezentant al partidului creștin, militar, dar înainte de toate ca „restaurator al libertății și înoinitor al puterii boierilor“. Acestei Domnii naționale îi corespunde Domnia nu mai puțin națională a lui Rákóczy. Încă din 1633 încheiară ambii un tratat, și, când Vasile Lupu, care și vedea numai de propriile-i interese și care din cauza vărsării de sânge a lui Tomșa avea în jurul tronului său numai puțini boieri pământeni, capătă Moldova, cei doi vecini ajunseră în Aprilie 1634 la o înfrățire. Supt pretextul unei compensații pentru darea plătită de mocanii români în Muntenia, Matei resti-

tui această sumă Ardeleanului, care într'o astfel de plată anuală de 6.000 de florini putea să vadă o legătură de vasalitate, și pe de-asupra îi trimese și doi cai frumoși în dar. Domnul muntean se dovedî bun prieten și aliat, și silinților sale îi datorî Rákóczy în mare parte înlăturarea primejdiei turcești în anul 1636, când îl atacă Pașa de Buda. Cu toate acestea, în anul următor, când Matei fu atacat de Moldoveni, el primi numai un ajutor neîndestulător, iar generalul ardelean apăru mai mult ca mijlocitor decât ca ajutor. Când, în sfârșit, Munteanul nu vol să se îndestuleze cu cele d'întâiu condiții de pace, Rákóczy merse în necredința sa atât de departe, încât în 1639 pregăti în unire cu Lupu izgonirea lui Matei.

Cu anul 1643 ambițiosul Rákóczy începu să se amestece în afacerile europene ale Războiului de treizeci de ani, dar pe această nouă cale înțeleptul bătrân din Târgoviște nu-l urmă decât în măsura în care acesta putea să-i arăte „porunci împărătești“ pentru trimetere de trupe. El preferi să între în legătură cu Germanii și-și permise chiar să ponegrească la Poartă pe fostul său aliat. Aventuroasele planuri ale lui Rákóczy aflară o mult mai bună prețuire la Curtea moldovenească, și Vasile care de o bucată de vreme își făcea mult de lucru în Polonia, unde își măritase fiica, Maria, cu Ianus Radziwill, și care alesese ca soț pentru sora Mariei pe fiul lui Rákóczy, Sigismund, încuviința intențiile destăinuite ale puternicului vecin asupra Coroanei polone. Când, de-odată, bătrânul visător muri în anul 1648.

Un tânăr visător, Gheorghe Rákóczy al doilea, îi urmă : el încheie un nou tratat cu Domnul muntean, socotî însă pe Lupu ca o piedecă pentru

planurile părintești moștenite. Numai după multă împotrivire Vasile, plin de durere, consimțise (1652) la căsătoria frumoasei sale fiice Ruxandra, bogat înzestrată, cu fiul Hatmanului Cazacilor, tânărul Hmilnițchi, care-și facuse pețirea cu foc și pârjol, și acum singurul său scop era să împace pe ginerele cazac Timuș cu ginerele polon Radziwill și astfel să aducă liniște în familia și sârmana lui țară. Rákóczy însă avea, din potrivă, nevoie de zizanie, de războiu, de strâmtoare în Polonia, dacă voia să fie chemat ca mântuitor și rege. De aceea în 1653 el alunga pe Vasile și puse în locul lui pe grasul și iubitorul de desfătări Gheorghe Ștefan, care datoră principelui ardelean mulți bani și mulțămire.

Moldova era acum la ordinele lui. În Țara-Românească însă mai era ceva de lucru, dacă voia să sfârșească puterea partidului razboinic.

Boierii dăduseră la Nănișori și Finta dovada că nu uitaseră încă să biruiască pentru un Domn iubit, din mijlocul lor. Roșii decăzuseră însă puțin, și, de și erau totuși ceva mai mult decât țărani — întocmai ca răzeșii din Moldova —, nu mai erau însă boieri. Massa principală a oștirii consta din săteni liberi, cari se aflau față de fisc într'o poziție privilegiată și cari nu rare ori își primiseră *moșia* lor de la Domn pentru credincioase servicii militare; la porunca Domnului ei apăreau cu caii și armele lor la locul indicat, cu comandanții lor, *iuzbași* (turcește = *centenarii*), *ceauși* (turcești), *vătavi*, *cetași*, mici boieri sau țărani mai înstăriți. Ei erau așezați în anumite ținuturi, ca Teleormanul și Buzăul și se chemau în genere *slujitori*. Se împărțeau în *călărași* și *dorobași*, *drăbași*, *trabași*; unii erau puși în slujba diferitelor dregătorii și

se chemau, corespunzător acestora, *comișei, păhărniceii, postelniceii*, etc. Afară de dâșii mai era în sfârșit și o gardă permanentă a Domnului, o oaste plătită, care consta din *Sârbi*, adecă Bulgari și Sârbi, și purta numele turcesc de *seimeni*.

Constantin Basarab, urmașii lui Matei, se asigurase în Ianuar 1655 printr'un tratat cu Rákóczy și crezu că se poate lipsi acum de acești paznici străini, cari ținuseră pe bătrâna sa rudă supt o tutelă chiar jignitoare, îi închiseseră poarta reședinței și-i mânjiseră palatul cu sângele boierilor uciși. La început, trupele băștinașe consimțiră pe deplin la aceste măsuri, dar în curând, exploatate de mâni dibace¹, toate clasele de războinici se unesc și înoiră laolaltă scenele de cruzime din 1653, și un număr încă și mai mare de dregători bănuși căzură jertfă lor. Domnul trebui să se facă a încuviința această, de voie sau de nevoie, ceru însă neîncetat sprijinul lui Rákóczy. Acesta avea, de altfel, și el un candidat la tron, totuși încheie în scris cu boierii pribegiți la dânsul un tratat, în virtutea căruia ei luau pe sama lor răspunderea amestecului său, și apoi în Iunie 1655 veni în Țara-Românească. Constantin părăsi oastea sa necredincioasă, care ridică la Domnie pe tânărul și foarte iubitul Hrizea. La Șoplea însă oștirile permanente muntene fură măcelărite de călărimea ardeleană — boierii luptau în tabăra străinului. Ca și Moldova, nici Țara-Românească nu mai avea acum oștire proprie.

Nenorocitul războiu cu Polonia aduse depărtarea lui Constantin și a lui Gheorghe Ștefan. Urmașul celui d'întăiu, Mihnea al III-lea, purcese de două ori

¹ V. memoriul meu în *Analele Academiei Române* XXXIII, p. 39 ș urm.

la executare de boieri, și, când apoi se înțelese cu Rákóczy, strâmtorat rău de Turci, nu-i putu oferi ca ajutor decât oștiri străine și comandanți străini. Tot astfel se întâmplă cu fugarul Constantin, care pătrunse, de două ori, însă degeaba, în Moldova și odată în Țara-Românească, cu haiduci sau Cazaci.

Țara aparținea acum Domnului, Grecilor lui și boierilor lui de Curte, cari uitaseră lupta. Numai soldații de strajă, bine îmbrăcați în postav vârgat de Brașov, cari purtau, ce-i drept, multe nume vechi, dar fără însemnătatea de altă dată, reprezentau acum oștirea. Partidul creștin se arăta numai atunci, când străinii veniau în țară în calitate de cuceritori. Așa găsiră Polonii, după ce în 1672 izbucnise din nou războiul cu Poarta, un Domn ca Ștefan Petriceicu, care în 1673 la Hotin se dovedi trădător și apoi se presintă ca pretendent la tron împotriva lui Duca; apoi un boier ca Miron Costin și mulți alții, mai ales din șirul mazililor, nicio dată mulțamiți pe deplin cu cărmuirea turcească și cari locuiau la poalele muntelui, în Bucovina sau la Nistru. Când, de altă parte, Imperialii, după ridicarea silită a asediului turcesc al Vienei, se apropiară de Țara-Românească, Șerban Cantacuzino începu să viseze cucerirea Constantinopolului pentru neamul său împărătesc, și nu-și pierdu iubirea de Imperiali decât din pricina prea marilor cereri de provisii ale generalului Veterani. Când, în 1689, oștirile germane veniră în țară, boierul Constantin Bălăceanu stăruie să capete de la ei tronul și căzu în 1691 în lupta de la Zărnești, ca ultim luptător întârziat pentru idealurile care însuflețiseră odinioară pe Mihai Viteazul¹

¹ V. și lucrarea d-lui Virgil Zaborovschi despre politica țărilor noastre în acest timp.

Curentul înviorător, plin de viață, de care fură lipsite de aici înainte faptele boierilor pământeni, trecu însă în scrierile lor și aici el apare într'o formă mai bună, mai înaltă, cel puțin la aceia dintre dâșii cari nu descriau fapte contimporane, cu pasiunea părtașului, ci tratau cu sufletul curat marile chestii de care atârna viitorul neamului lor.

Cultura slavonă decăzu încă de pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, odată cu decăderea monahismului, cu sfârșitul întemeierii de mănăstiri și cu încetarea perioadei luptelor biruitoare. Limba românească ajunsese obișnuită încă mai înainte în însemnările zilnice, care nu presintau nicio valoare juridică și fu întrebuițată și la notițe, care trebuiau să găsească aplicare într'un hrisov savant, solemn, ba încă din vremea lui Neagoe (1521) s'a păstrat o scrisoare românească¹. Pe încetul ea se strecură acum chiar în tratate, ba chiar și în hrisoave, care erau iscălite de mâni domnești. Avem un act românesc de la Mihai Viteazul însuși, atunci în Ardeal, fără logofăt slavonesc lângă el, în timpul scurtei, mereu nesigurei și neliniștitei sale Domnii în Țara-Românească, Simion-Vodă Movilă puse să se facă multe hrisoave de danie și întărire în limba populară; dela Radu Șe.ban avem numai puține atare, dar plângerile politice și admonestările, precum și inscripțiile de pe morminte poartă și supt dânsul singura formă pricepută de toți. Radu Mihnea încheie chiar tratate în limba românească, după cum nici înaintașul său, Mihai Viteazul, nu îmbrăcase într'o

¹ Hurmuzaki, XI, p. 843, nota 7.

zădarnică haină slavonă tratatul secret pe care-l transmise Împăratului printr'o solie solemnă¹.

În Moldova, care era mai înaintată în cultură, vechea direcție se menține ceva mai mult, dar după moartea *diacilor*, cari învățaseră încă la școala Mitropolitului Teofan, întâmpină și aici multe greutăți găsirea unui bun cunoscător a fostei limbi de Stat și Biserică; de aceea limba slavonă se mărgeni adesea numai la formulele de început și de sfârșit, precum și la expresiile juridice, ba în titulatura Domnilor se păstră până în epoca Fanarioților. Matei și Vasile erau stăpânitori în stil mare, și, ca restauratori ai unui trecut mai bun și în privința spirituală, ei își dădura multe silinți la restabilirea culturii slavone. Matei puse sa se lucreze în tipografia sa câteva cărți slavone, pe când Vasile aduse din Rusia, dela Chiev, pentru școala sa dela Trei Ierarhi din Iași dascăli de uitată știință slavonă. Marele Mitropolit de acolo, Petru, un furtunos apărător pentru ortodoxie, care se lăsa târât până la nesupunere față de regele polon, era un Movilă, un frate al lui Gavril, al lui Moise și al celorlalte vârstare ale ambițiosului și nedestoinicului Simion². Printre dâșii și printre urmașii lor direcți existau încă cel puțin copiiști de documente slavone, dar după 1660 astfel de

¹ Cf. Lewicki, *Codex epistolaris sec. XV*, unde e vorba de o ciornă „românească“ a tratatului cu Polonia, care apoi a fost redactat pe „rute-nește“ adică slovenește — și latinește; *Convorbiri literare*, 1900, p. 332: comentariu românesc pe un hrisov din 1540; *Inscripții în Papiu*, *Tesaur*, I, pp. 394-396; *Columna lui Traian*, II, No. 33; Acte de la Simion, în Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I; Acte supt Petru Șchiopul — răvașe particulare — în Hurmuzaki XI și Iorga, *Doc. privitoare la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, unde se găsesc și instrucțiunile soliei lui Mihai. Cf. și Papiu, I, pp. 389-350 și Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 106 și urm. sau *Ist. Lit. românești*, I.

² N. Iorga, l. c., și mai ales P. P. Panaitescu, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, an. 1926, p. 1 și urm.

acte sunt o raritate. Numai în Biserică, unde se credea sincer în dogma limbilor sfinte și unde se presupunea o preferință divină pentru rugăciunile slavonești, se ceti și mai departe, aproape peste tot fără niciun înțeles, textul slavon. Pentru a cinsti acest fetișism, și Brâncoveanu puse să se facă vre-o câteva tipărituri slavone în tipografia sa.

Tipăriturile ardelene din veacul al XVI-lea nu-și atinseră niciodată scopul lor de convertire și, chiar dacă ambii Rákóczy reînnoiră propaganda prin cărți «românești» — dintre acestea fac parte Catehismul din 1640, care trezi revoltă în țările de dincoace de munți, Tâlcul Evangheliei din 1641, noile Catehisme din 1648 și 1656, în sfârșit și Noul Testament din 1648 și Psaltirea din 1651—, cu toate acestea nu se ajunse nici la cel mai neînsemnat efect asupra îndărătnicilor Români, ai căror episcopi reformați cultivau în țara principilor calvini, măcar în taină, «vechea credință». Dar prin aceasta se produse cu totul alt efect, la care nu se gândiseră câtuși de puțin străinii ocrotitori ai desprețuitei limbi vulgare, socotită de ei ca barbară: prin aceste cărți eretice, care fură consacrate tuturor Românilor, viitori luterani și calvini, se născu o limbă românească literară pe înțelesul tuturor. Unele din lucrările mai vechi ale lui Coresi îndeplineau și cele mai strașnice prescripții ale ortodoxiei, și de aceia puteau fi folosite în Moldova și Țara Românească, și pe acestea le cumpărau și preoții amânduror Mitropoliților transalpini: aceasta se întâmplă mai ales cu cartea de predici asupra textului Evangheliei, *Cazania* din 1581, a cărei tipăritură nu se făcuse decât în vederea câștigului de librărie. În toate aceste tipărituri ale «superintendentelor» oficiali pentru proștii de «Valahi»,

întâmpinăm o frumoasă limbă energică, care se ridică mult de-asupra particularităților dialectale și din care se desface pentru cunoscător un curat și patriarhal trecut cinstit. «Cuvintele», astfel scrie adevărat, ca înțeles, deși într'o formă cam poetică, Mitropolitul român d'n Alba-Iulia, Ștefan—, «cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni, cari umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune, pe cari le înțeleg toți.»

Pe de altă parte scrierile de propagandă produsă în epoca unui Vasile și Matei răspunsuri polemice, și pentru redactarea acelor *răspunsuri* la primul Catehism calvin intrară în legătură unii cu alții cei mai buni teologi ai Principatelor dunărene de pe vremea aceia: anume Mitropolitul Moldovei Varlaam, care scoase la urmă cartea, și cumnatul Voevodului muntean, Uriil sau Udriste Năsturel, întemeietor de școală cu «spudei», studenți, și scriitor de hrisoave, care stăpâniă două limbi de cultură destul de bine pentru a traduce din latinește pe slavonește *Imitatio Christi*, tipărită în 1647 la mănăstirea Dealului, și din slavonește în românește pe *Vaarlam* și *Ioasaf* și care po te a veșnicit în câteva rânduri bine scrise marile fapte ale rudei și stăpânului său¹. Pentru a dărui poporul românesc cu cărțile trebuitoare slujbei bisericesti, episcopul de Roman și mai târziu Mitropolit al Moldovei, Dosoftei, luă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea folositoarea sarcină să prelucreze astfel de traduceri în graiu curat popular, pe care el, cu toate că străin de origine, îl stăpâniă desavârșit. Harnicul păstor, care era destul de familiarisat și cu literatura polonă, și iubia pe Poloni și mai

¹ V. Panaitescu, l. c. și *Buletinul comisiei istorice* pe 1926, *Documente Urlățene*, la an. 1634.

mult decât pe Turcii «Împăratului», așa încât la urmă părăsi țara împreună cu regele Sobieski, după o campanie ca de obicei neizbutită împotriva Moldovei, și muri în exil la Zolkiew¹ —, acest harnic Dosoftei făcu să apară răpede, una după alta, *Psaltirea*, după modelul lui Kochanowski, în versuri plăcute și, în prosă, *Liturghia*, un *Molitvenic*, *Pari-miile* (Proverbele lui Solomon), *Viețile Sfinților* și un *Acatisteriu*. În Țara-Românească, în tot veacul, până la marele predicator și neobositul tipograf Antim Ivireanul, care fu pus de Brâncoveanu, nu se găsește niciun Mitropolit care să se poată asemăna cu Dosoftei din Moldova. Dar și fostul egumen din Bistrița, care ajunsese apoi episcopul Râmnicului, și mai târziu Mitropolitul țerii, Teofil, arată o deosebită dragoste pentru cultură și pentru promotorii ei. Astfel el îndemnă pe fugarul grec Matei al Mirelor să compună o poemă despre Sfântul Grigore Decapolitul, ale cărui rămășițe pământești odihneau în această mănăstire oltenească. Incurajat de dânsul, un oarecare Mihail Moxa, mai bine Moxalie, traduse din slavonește un «cronograf», după cunoscutul șablon, adică o istorie universală de la Adam până în epoca bizantină și apoi cea turcească; ca Mitropolit însărcina pe același Moxalie cu traducerea unei culegeri de canoane, care apărură și tipărită, cu toate că n'avea niciun folos practic. Teodosie, care era de loc din Apusul Ardealului, din apropierea Sibiiului, un prelat nestămpărat, până când vrâsta îl țintui în chilia sa, un bărbat care se amestecase cu vioiciune în luptele dintre partidele boierești, se arată și ca ocrotitor al culturii și fu conducătorul Bisericii muntene

¹ V. Șt. Ciobanu, *Mitropolitul Dosoftei*, Chișinău, 1900 și I. Bogdan, *An. Ac. Rom.* 1911, p. și urm.; cf. N. Iorga, în aceleași *Anale* pe 1926.

când Antim tipări, cu cele mai frumoase slove ce avea, vestita Biblie din 1688. La această operă monumentală contribuiseră cei mai însemnați cărturari ai țerii, ca frații Greceanu, înțeleptul Constantin Cantacuzino și alții. Varlaam, Mitropolitul «Grecilor», protejatul lui Grigore Ghica, care trimise pe Teodosie în surghiun la Tismana, se folosi și el de scurta sa stăpânire spirituală, ca să publice cărți. Astfel, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea sta la îndemâna clericilor și laicilor români o bogată literatură religioasă.

Prin cele d'întăiu tipăriri bisericești se stabili și ortografia, și aceasta ajută iarăși folosirea temeinică a limbii naționale. Încă supt Mihai Viteazul, ale cărui fapte eroice le cântară Grecul Stavrinou, vistiernicul său și Gheorghe Palamed din Creta, se găsiră doi oameni cari povestiră strălucitoarea lui carieră în graiul poporului, înțeles de toți: unul fu Marele-Logofăt Teodosie Rudeanu, cronicarul Curții, a cărui narațiune, care ajunge până la 1597, e cunoscută numai într'o prelucrare latină a unei traduceri polone¹; celalt era un secretar de casă al puternicilor boieri Buzești. Afara de aceștia Grecul Matei scrise acum istoria Domnilor, cari ni sînt înfățișați mai mult ca Greci, și, într'o neunoscută mănăstire din Moldova, un oarecare călugăr continuă pe scurt Analele slavone ale trecutului până la Vasile Lupu, dar însemnările lui s'au pierdut. Pe când Domnia lui Matei fu slăvită într'o cronică din acel timp, fostul Mare-Vornic de Țara-de-jos² din Moldova, Grigore Ureche, luă hotărârea sa scrie o istorie completă a țării sale pe basa vechilor izvoare slavone și a singurului

¹ Walter, *Res gestae Michaelis*; și în Papiu I.

² Erau încă în veacul al XVI-lea doi Vornici, cari-și împărțeau țara.

povestitor străin cunoscut de dânsul, Polonul Ioachim Bielski. În predoslovia acestei opere scrise pe scurt, dar cu miez, Ureche, un discipol al școalelor polone, exprimă, pentru întâia oară printre pământeni, părerea, familiară străinilor încă din veacul al XV-lea, de la Aeneas Sylvius, că Românii sunt urmașii vechilor, glorioșilor Romani. Moartea îl împiedecă să continue cronica peste sfârșitul veacului al XVI-lea¹. Un *dascăl*, care predă probabil la Trei Ierarhi, Simion, vru să întreprindă aceasta, dar el începu cu compilarea expunerii lui Ureche și nu trecu peste dânsa.

Luptele lăuntrice din Țara Românească, unde fiii romanizați ai lui Constantin Cantacuzino cel bătrân, *Postelnicul* după dregătoria ce ocupa, a căror mamă era fiică a lui Radu Șerban, Doamna Elina, trecuseră în fruntea partidului național, puseră să se facă o scriere istorică parțenitoare, pe care o scrisese în 1688, într-o limbă pioasă, imitată după scrierile sfinte, modestul logofat de casă Stoica Ludescu. În favoarea protivnicilor Cantacuzinilor, mai ales în a familiei Băleanu, răspunse, într-o formă pasionată, dar foarte atrăgătoare, învățatul Constantin Filipescu, *Căpitănelul*, un nepot al lui Șerban Cantacuzino: el utiliza afară de Phrantzes și izvoare latine și, de altfel, ca soldat și agent politic, întreprinsese și călătorii în străinătate². Constantin Brâncoveanu dispuse în sfârșit, ca un boier al curții, cel mai mic din frații Greceni, să continue povestirea lui Ludescu ca Anale oficiale — mai cu samă dușmani Domnului nu fură cruțați într'însa. Aceasta s'a petrecut până în anul 1713.

¹ V. P. P. Panaitescu, *Cronicarii poloni*, București 1925.

² Paternitatea asupra cronicei i-o deneagă C. Giurescu, în *Cronicarii murteni*, București 1910.

Miron Costin, fiul unui boier de-ai lui Radu Mihnea, urmasa în timpul lungului exil al tatălui său școli polone; ca mare boier se urcă până la rangul de logofăt, ca hotărât pârtaș al Polonilor căzu jertfă ambiției fratelui său și după decapitarea acestuia pierdu și el capul. Acest bărbat, și tot astfel Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, cari ni sunt acum cunoscuți, merită să fie prețuiți de noi ca ilustrații culturale ale acestei epoci, ca bărbați cari, în aceste vremuri grele, nădăjduiau timpuri mai bune, ca vestitori ai viitorului.

Miron scrise o urmare a Cronicei moldovene existente; descrie însă istoria Românilor și în două mici opere polone, dedicate unui nobil polon și regelui Sobieski—cea din urmă e în destul de bune versuri. În opera sa de maturitate, „Carte pentru descălecatul d'întăiu a țerii Moldovei și neamului moldovenesc“, pe care o compuse abia după 1687, presintă el cu multe exemple și într'un frumos stil patriarhal faptul înălțător al originii romane.

O țintă mult mai înaltă își pusese Cantacuzino, dar mult mai mari îi erau și mijloacele. Fără să cunoască pe Costin, el începu în 1694 redactarea unei însemnate istorii a *neamului românesc*: în tâmplătoarele granițe politice nu erau să-l constrângă; el voiă să se folosească de toate izvoarele interne și străine, cronici, hrisoave, inscripții, poezii populare și tradiții. Din nenorocire însă el sta, de fapt, în fruntea Statului, supt Brâncoveanu, apoi urcă pe fiul său Ștefan pe Scaunul domnesc și în sfârșit fu găduit împreună cu dânsul la Constantinopol. Marea lucrare plănuită rămâne numai un însemnat fragment.

În «Cronica Româno-Moldo-Vlahilor», care ia-

răși trebuia să cuprindă întreaga istorie a Românilor, dar n'a ajuns decât până în veacul al XIII-lea, pe când din partea modernă nu există decât câteva fragmente, ca Viața lui Constantin Cantemir și altele, Dimitrie Cantemir, un spirit universal, urmăria în sfârșit să spună ultimul cuvânt asupra tuturor chestiilor pe care contemporanii și le puteau pune despre istoria Românilor. Mândrul lui spirit se făcu și mai cutezător în interesul neamului său: el voiă să dovedească, ba credea chiar că a și dovedit, că Români nu și-au părăsit vre-odată, nici măcar în cete mai mici, țara lor, că, organizați politicește, ei s'au apărat învingător împotriva oricărui dușman și că au rămas neclintit pe pământul cucerit de Traian, ba și că au păstrat cu demnitate în Răsăritul european moștenirea Romei. Pentru un popor robit, tocmai acestea sunt mijloacele potrivite ca să-l aducă pe o cale nouă și să-i deschidă un nou viitor.

Partea a șasea.

Epoca Fanarioților.— Administrația europeană
sub suzeranitate turcească și ruso-turcă¹.

CAPITOLUL I.

Relațiile ultimilor Domni pământeni cu Puterile
creștine, numirea lor la Constantinopol. Caracterul
Domnilor „fanarioți“ în timpul primei jumă-
tăți a veacului al XVIII-lea.

În timpul războaielor cu Poarta, care arătară
Europei dușmănoase decăderea mării Împărății,
boierii români și Domnii lor, când aceștia se coborau
din nobilimea țării sau erau măcar în legături de
familie cu dânsa, jucară un rol foarte îndoielnic și
foarte primejdios pentru Turci. Încă înainte de ju-

¹ Izvoarele narative pentru Moldova sunt Cronicele lui *I. Canta* și „*Ienachi Cogałniceanu*“ (Kogałniceanu, *Letopiseșe* III); Cronicele grecești în Erbiceanu, *Cronicarii greci* (București 1868). Cronica munteană a timpului cuprinde *Genealogia Cantacuzinilor* (ed. Iorga, 1902). Cronica mai târzie a lui *Zilot Românul* a publicat-o Hasdeu în *Columna lui Traian*, aceia a lui Dionisie Eclesiarhul se află în Papiu, *Tesauru*, II; aceia a Stolnicului Dumitrachi a tipărit-o Urechia, în *Analele Academiei*, X. Cele mai multe acte sunt publicate în *Archiva româneasca* a lui Kogałniceanu, în *Uricariul* lui Codrescu și mai ales în numeroasele volume de *Istoria Românilor* de Urechia; socotelile în Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice*, I, 1902.

Ca monografia intră în considerație următoarele:

1. V. L. Colescu, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens* (disertație, München 1896), utilizabilă.

mătatea veacului al XVII lea în numeroase rânduri se dete dovadă că trupele românești de ajutor nu alcătuiă un element de încredere în oastea turcească; ba, din potrivă, soldații unui Moise Movilă, ai unui Matei Basarab trebuiau împinși cu sabia la luptă împotriva Polonilor, «frații și vecinil lor» — așa scrie un contimporan vrednic de crezare. În ultimii săi ani Matei sprijini cu hotărâre încercările de răscoală ivite printre creștinii din Balcani; Bulgarii vedeau în acest urmaș și fost tovarăș de luptă al marelui Mihai pe viitorul lor liberator, și el era de asemenea foarte bucuros să fie astfel socotit. Ațâța une ori în scris și prin solii pe împăratul creștin împotriva puterii Osmanlâilor în decadență, și pretendenții aventurieri, cari năzuiau la demnitatea imperială a stăpânitorului Turcilor aflau sfat și sprijin ia dânsul, care năzuia să joace rolul unui Mircea. Când Republica Veneției se uni cu Regele polon contra Turcilor, pe care numai atitudinea negativă a Imperiului îl zădărnici, Matei și Vasile primiseră și ei roluri hotărâte ca tovarăși de luptă, ba cel din urmă merse așa de departe ca amână plata tributului. Unul trebuia să aducă cu sine 20.000 de luptători contra Turcilor, celalt 30.000 (1646)¹. După ce Cazacii căzură în atâr-

2. Th. Blancard, *Les Mavroyéni* (Paris, fără an: c. 1890); un studiu foarte întins asupra Domnului grec Nicolae Mavrogheni.

3. Xenopol, *Istoria și genealogia Casei Callimachi* (București 1899): se ocupă de cei patru principii din această Casă cari au domnit în Moldova. Cf. (Al. Callimachi), *Istoria familiei Callimachi*.

4. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea* (București, 1901): cuprinde și istoria culturală și acolo e însemnată și bibliografia; reluată în *Ist. lit. române*, II-III.

5. Iorga, *Documente relative la familia Callimachi*, I-II (București 1902-1904: prefata la vol. I cuprinde aproape toată istoria epocii fanariote).

¹. Îndelungele tratative ale lui Vasile cu Moscoviții nu urmăreau altceva, decât retrocedarea portului Azov dela Marea Neagră, ocupat de Cazacii „moscoviți”, către Turci.

narea Moscoviților, Țarul ortodox din Moscova, care printr'o depărtată străbună avea sânge bizantin în vine și de aceia introdusese în armele stăpânitorului «tuturor Rusiilor» vulturul imperial al Răsăritului căzut în robia turcească, după aparență veșnică, se folosi pentru întâia oară de această împrejurare favorabilă, ca să se înfațișeze drept liberator al creștinilor subjugăți. Agenții lui apărură încă din 1654 în Moldova, și tot așa în Țara Românească, cu foarte frumoase făgăduieli. Matei, care era pe moarte, nu dete, firește, nicio ascultare unor astfel de insinuări viclene, dar Gheorghe Ștefan încheie supt pecetea celor mai mari taine un tratat cu trimișii Țarului, în care nu se prevedea niciun tribut către noul ocrotitor și totuși se făgăduia ajutor împotriva oricui, chiar și a Sultanului, restituirea Bugeacului cu cetățile sale, care însă trebuiau întâiu să fie cucerite, comerț liber, etc.¹. În socotelile Domnului Moldovei se înseamnă o mare cumpărătura de blăni de jder pentru „călugărul rus“, și în 1656 apar în Moscova Mitropolitul Ghedeon și un funcționar subaltern, ca să iea în primire un privilegiu comercial².

Pe timpul războiului cu Casa de Austria, care izbucni curând după aceia, Grigore Ghica din Țara-Românească, Grec pe jumătate romanizat, merse, ce-i drept, de două ori cu oștile turcești în Ungaria, dar în 1663 la Neuhäusel și în 1664 la Lewenz oferi creștinilor ajutoarele sale și fu mai mult sau mai puțin părtaș la înfrângerea «păgănilor». După ce se încheie pace cu Împăratul la

¹ Cf. citata Călătorie a lui Macarie din Antiohia și Hurmuzaki, IX, p. 217-218, unde e vorba de destăinuirile mai târzii ale detronatului Gheorghe Ștefan asupra acestui tratat.

² *Studii și doc.*, IV, pp. 244-245, No. 80; p. 265.

Vasvár, Marele Vizir Ahmed Chiupruli, care înțelegea ce însemna războiul fără întrerupere pentru susținerea Imperiului, îndreptă armele otomane împotriva Poloniei, de și acolo era puțin de câștigat, dar mult de pierdut. Când apoi, după luarea Cameniței (1672), se întreprinse o nouă expediție, Ștefan Petriceicu, Domnul Moldovei, care visa recucerirea Bugeacului și o ridicare generală a creștinilor ¹ din Balcani, ba chiar și o luare cu asalt a Constantinopolului de către o armată creștină, trecu la dușmani, pe când Ghica-Vodă, care-și trăda pentru a treia oară Împăratul, se lasă prins.

Printre oștile Marelui Vizir, care asediè Viena, se aflau, ca de obicei, și trupe românești de ajutor, și din pricina însemnătății acestei mari întreprinderi, care trebuia să restabilească temutul nume al Osmanliilor, aceste detașamente fură comandate personal de Domni. Șerban Cantacuzino, al Țării-Românești, puse să se ridice în lagărul său o cruce, fără ca prin aceasta să facă profesiunea credinții sale creștine. Câțiva ani mai târziu, când el credea și mai tare în norocul statornic al creștinilor, începu să trateze cu Imperialii, ca să li închine în condiții anumite țara. Prin călugări catoici ca Antide Dunod, Dumont, Antonio Stefani, episcopul de Nicopole, precum și prin aventurierul ungar Ladislau Csáki, el oferì Împăratului proviant și adăpost, ba-i făgădui și oști din principatul său și-i ceru în schimb numai păstrarea vechiului obicei al țării, recunoașterea dinastiei Cantacuzino în Țara-Românească, precum și în Moldova, unde bătrânul Constantin Cantemir, o creatură a lui Șerban, nu voiă să urmeze

¹ *Arch. ist.*, I, pp. 25-26; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 236; *Studii și doc.*, IX, cap. III.

pe propria-i socoteală marile planuri ale acestuia din urmă, acordarea de apanagii familiei sale în Banat și în Ardeal, și anume fosta feudă a Amlaşului, pe care și Grigore Ghica o ceruse îndărăt¹. Mai ales nu trebuia să fie urcat tributul peste 50.000 de taleri—î se ceruse pe jumătate mai mult—și nu voia să facă declarații care să-l lege, mai înainte ca oștile imperiale să se aple în țara sa. După câteva luni, Viena își pierdu răbdarea și astfel încă în vara anului 1688 Germanii pătrunseră în Țara-Românească, fără ca mai nainte să se fi încheiat un tratat. Aceasta provocă nemulțămirea lui Șerban, care și acum obținuu, după câteva săptămâni, prin daruri și făgăduieli, depărtarea oaspeților rău văzuți și întoarcerea lor în Ardeal. O nouă solie solemnă, constând din do Cantacuz no și alți doi boieri, dintre cari unul, Balăceanu, era ginerele Domnului, trecuseră chiar granița, când Șerban, după o boală mai îndelungată, a cărei cauză mulți boieri munteni o atribuiră unei crime din partea fraților învrăjbiți, muri la 29 Octon bre 1688. Un trimis al lui se găsea pe vremea aceasta la Moscova, unde în Decembre primi de la cei doi frați, cari domniau în comun, Țarii Ivan și Petru, asigurarea în scris, de acum însă cu totul zădarnică, că trupele moscovite, după cererea lui Șerban, se vor îndrepta în primăva a lui 1689 împotriva Tatarilor din Crimeia și Bugeac, și că Domnului muntean i se va trimete ajutorul ce i se cuvine din pricina «uneia și aceleiași credințe»².

Urmașul lui, Brâncoveanu, făcu mulți ani politica recomandată de unchiul său Constantin Can-

² *Török-Magyarköri Allam-Okmánytár*, V, pp. 158-159.

¹ *Polnoe sobranie zakonov*, IV, pp. 591-594; tipărit în Sturdza, *Acte și doc.*, I.

tacuzino, politică de cumpătare, dar practică, puțin strălucitoare, dar foarte folositoare. Când Imperialii vizitară și pe acest nou Domn în țara lui stoarsă, căreia îi impuseră cheltuieli uriașe, ba chiar aduseră cu dânsii și pe pizmașul Bălăceanu, Brâncoveanu, cu toate că era confirmat și de Împăratul creștin și de cel turcesc, se retrase din fața lor și chemă pe Tătari. Apoi puse în cunoștință de această primejdie pe generalul Heissler și cu obișnuitele daruri trimise să îl însoțească pe creștini până la o graniță și pe primejdioșii păgâni până la cealaltă.

În anul următor, Domnul muntean trebui să pătrundă cu oștile sale în Ardeal, pentru ca să deschidă calea Turcilor, cari voiau să realizeze întronarea vanitosului, mândrului, dar nenorocitului „rege al Ungariei“ Emeric Tököly. Acesta și izbuti, cel puțin în aparență, după biruința de la Zărnești, în care Brâncoveanu avu mulțămirea să vadă căzând pe neimpăcatul său dușman Bălăceanu; prin aceasta situația lui se întări. Dar nu mult după Zărnești, „regele“ gonit de Imperiali veni în țară și voi să-și așeze hrăpărețul și costisitorul său lagăr aici, la hotarul doritului regat. Brâncoveanu făcu tot ce i fu cu putință ca să scape de oaspele nepfit, și de aceia se apropiă zilnic tot mai mult de Germanii cari înaintau biruitori, pentru ca să învieze din nou față de ei politica lui Șerban. Împăratul răsplăti făgăduielile, tainicele felicitări și răscumpărarea prizonierilor creștini prin aceia că, în schimbul unei sume însemnate, oferă în 1692 Scaunul Țării-Românești tânărului fiu al acestui Șerban, Gheorghe, ceia ce mai târziu află și amenințatul stăpânitor al acestui tron. Dar și după aceia, cu toate că lingușia

și dăruia mereu pe Turci, el întreținu bune relații cu Germanii; totuși până la un tratat care să-l lege nu se lăsă el ademenit și trimese îndărăt pe agenții acestora cu vorbe goale. De altminteri nu numai cu Imperialii duse el această politică prevăzătoare, în fundul căreia licăria totuși o dragoste curată pentru creștinătate; pe el îl însuflețea dorința să se libereze prin armele acelora, dar totuși el personal nu voia să risce nimic și nici să piardă ceva din privilegiile țării. Încă din anul 1698, Brâncoveanu trimise pe un negustor grec la Curtea Țarului Petru, în care el, ca mulți alți supuși turcești, vedea o „rudă de credință ortodoxă“, (grichischen Glaubens-Verwanten), cu toate că era „foarte departe și un stăpân de o disciplină prea aspră“ (weidt endtlegen und ein Herr von allzu scharfer Disciplin) ¹.

Negustorul, pe care-l pândia la întoarcere Domnul vrăjmaș al Moldovei, nu-și mântui numai persoana, scăpând astfel de neplăcuta perspectivă de a fi trimis la Constantinopole, ci și scrisorile sale, printre care și răspunsul depărtatului, puternicului potentat, care scrisori însă nu ni s'au păstrat. „N'ar fi pe placul acesteia (Curții Austriace)“, se scria în Germania încă din anul 1695, „dacă Rușii ar rămânea pentru totdeauna la hotarul Moldovei și al Țării-Românești“. În Muntenia veniau și alți negustori, cari nu erau în serviciul Domnului și povestiau de uriașele pregătiri ale stăpânitorului moscovit, care-și adunase atâtea corăbii, soldați și tunuri, „de acum sînt să se por-

¹ Rapoartele misiunii saxono-polone în Țara-Românească din 1698, în Iorga *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu* (București 1901), p. 6. Cf. prefața din Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul* (București 1901) și același, *Constantin Brâncoveanu*, 1914.

nească pre mare la Țarigrad“¹. Brâncoveanu puse să i se traducă în 1698 *Prognosticonul* lui o Acxtelmeier, în care se profetă că se va întemeia nouă Împărăție a Răsăritului de nație rusească².

Când, împreună cu un Levantin și un Albanes, apăru în Țara-Românească un trimis al noului rege polon, de origine saxonă — înca de mult Constantin Stolnicul era în corespondență cu Iablo-nowski și alte personaje din Polonia —, el fu primit foarte prietenește și avu ocazia să audă tot felul de dorinți și iluzii ale Domnului însuși și ale celor doi unchi și sfetnici ai săi, «graful» german Constantin și Mihail Cantacuzino, dintre cari cel din urmă sta în fruntea micii oștiri a principatului în calitate de Mare-Spătar. Aceștia erau de părere, că Polonii ar trebui să atace Cămința și să se apropie de Moldova, și-i dădeau asigurarea că, în acest cas, adecă atunci când trupele polone se vor zări—se adaugia că aceste trupe ar fi germane, și nu polone—, Muntenii vor primi cu bucurie pe noul lor suzeran creștin. Dar și acum, ca pe timpul lui Șerban, totul atârna de pătrunderea oștirii creștine în țară și aceasta, cu toată bunăvoința, era greu de realizat. Înainte cât și după marea victorie de la Zenta, Imperialii găsiră alt câmp de bătaie. Polonii însă, în același an în care Wackerbarth se ducea spre Țara-Românească, cereau ambele Principate și Bugeacul, dar erau gata să se mulțamească și cu Moldova sau, dacă nu s'ar putea altfel, și numai cu cetățile pe care oastea regală le ținea ocupate. Astfel se ajunse în 1698 și 1699 la pacea de la Carlovaț, prin care Casa de Austria câștiga foarte însemnata cetate de

¹ Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, V, p. 164.

² Iorga, *Manuscripte din bibl. străine*, I, pp. 25-26.

munți a Ardealului, o țară cu țărani români, târgoveți sași și brutali magnați unguri. Polonii, cari-și întinseseră așa de mult arcul pretențiilor lor, erau acum buni-bucuroși cu recăștigarea Cameniței.

Moldova își avuse în timpul războiului partea ei de suferințe, mai mare decât principatul vecin. Din cele paisprezece județe din vremea veche, i se spunea lui Wackerbarth, numai patru mai sunt în stăpânirea nevrednicului Domn. Aceasta era firește o exagerare, dar totuși Polonii aveau în Moldova mult mai mult pământ decât Germanii în Țara Românească, fără ca pentru aceasta să fi trebuit a se face mai mari eforturi. Victoriosul rege Ioan Sobieski mântuise în 1683 Viena de primejdia turcească; încă înainte de sfârșitul acestui mare an apărură peste Nistru un detașament de soldați regali pe lângă boierii pribeg și candidatul lor la tron, Ștefan Pe ricei u, trădătorul de la Hotin, care până acum trăise în Polonia și probabil se căsătorise cu o Polonă. «Grecul» Duca, încunjurat de sfetnicii săi, se întorsese tocmai atunci din expediția neizbutită împotriva Vienei și se afla într'un sat la poalele muntelui, ca să petreacă sărbătorile Crăciunului. Aici îl descoperiră dușmanii; ei luară prins pe slab apăratură tiran și-l duseră la Liov, unde muri. Însă față de Tatarii cari aveau însărcinarea să ridice pe Scaunul domnesc, ca reprezentant imperial-turcesc în Moldova, pe nesățiosul Dumitrașcu Cantacuzino, un alt Grec, cavalerescul dar slabul și nechibzuitul Ștefan-Vodă nu-și putu păstra situația. El o pierdu aproape tot atât de răpede, pe cât de ușor o câștigase; Tatarii se încarniră în țară și jăfuiră groaznic. De și Cazacii poloni, cu toată cam-

pania norocoasă pe care o întreprinseră împreună cu tovarășii moldoveni, nu se putură face stăpâni pe cetățile Basarabiei sudice (1683), Polonii izbutiră să pună mâna pe cetățile nord-vestice ale Moldovei, Suceava, Cernăuți și Neamț, la care fu adăugită și puternica cetate de pe Nistru, Soroca. În câteva mănăstiri și curți boierești se găsiu de asemeni Cazacii lor, pe lângă lefegii germani și *joimiri* doritori de pradă. În zădar însă încercă Sobieski să ocupe tot principatul, pentru ca să-l poată păstra la încheierea păcii. În anul 1684 el veni numai până la graniță, unde se ciocni cu trupe de călări turco-tatari, dar în 1686 regele își putu face intrarea triumfală în Iași, unde mulți îi așteptau sosirea. «Hospodarul», bătrânul Constantin Cantemir, care nu se aprindea prea tare pentru o politică creștină, se strecură de acolo la Tatari, și, când Polonii îi visitară pe aceștia acasă la ei, nu găsiră decât o țară pustiită, fără mijloace de hrană și fără apă. Urmărit de dușmani, liberatorul Moldovei se întoarse toamna îndărăt, fără să fi făcut ceva de ispravă. În anul 1691 totuși, el fu mai norocos și de data aceasta pomenita parte de țară ajunse într'adevăr în puterea sa: la atâta se mărgenia însă ținutul ocupat de creștini. De aici încolo se întreprindeau temerile *podghiazuri*, adică expediții de pradă, pe care le comandau oameni îndrăzneți și prin care celelalte ținuturi erau mereu neliniștite. Prin expediția împotriva Sorocăi, Constantin Cantemir, care cu toate acestea pricepea binișor procedurile politice cu două fețe, încercă în 1692 în zădar să se libereze. Supt steagurile șefilor de bande și ale căpitanilor poloni, se îmbulziră toate puterile tinere, dornice de luptă, ale țării, din pădurile Bu-

covinei, ca și din văi, și nu mai puțin urmașii te-
muților Orheieni, Lăpușneni și Soroceni, cari dă-
duseră și lui Duca destul de furcă. Chiar din
Țara-Românească veniră viteji fii de boieri, ca
să iea parte la războiul de harță, promițator de
pradă. Ca și Miron Costin, mulți, chiar boierii
mari, doriau condiții nouă de viață supt suzeran-
itatea creștină, și probabil în cursul exilului său
în Polonia, acesta redactase petiția către rege,
prin care¹ se cerea un guvern oligarhic, cu pă-
strarea vechilor privilegii boierești, complecta scu-
tire a claselor privilegiate — de la Mitropolit și
Mare-Logofăt până la cel din urmă *mazil* — și
șerbirea țăranilor.

După moartea lui Can'emir cel bătrân, Con-
stantin Duca se sluji de *joimirii* comandați de
căpetenii pământene, ca să scape prin omor de
Turcii supărători, ce-i apăreau ca spioni. Antioh
Cantemir, fiul mai mare al răposatului Domn,
merse și mai departe decât acesta. Când, în 1698
regele August se apropiè cu o puternică oaste de
granița moldovenească, el îi trimise soli și-i oferì
supunerea Moldovei, îndată ce se va ocupa Bu-
geacul tătarăsc, de care era stăpânit; totodată
își rezervă în acest cas, pentru țară, o viitoare
situație asemănătoare aceleia pe care o avusese
fostul stat litvan.² Aceste condiții fură primite de
rege, după mărturia unui cronicar moldovean,
care în astfel de lucruri e vrednic de crezare,
Neculceă. Încheierea păcii din anul următor ză-
dărnici și aici toate aceste planuri mari, și Po-
lonii părăsiră, în sfârșit, fără nicio ispravă.³ Mol-

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II^o; pp. 151-153.

² *Letopiseșe*, II, p. 260.

dova sărăcită, care n'a mai atins niciodată vechea ei înflorire.

Dnpă pacea de la Carlovăț, Domnii moldoveni și nu mai puțin Munteanul Brâncoveanu, care se amestecase mai mult decât oricare altul în deasa schimbare de Domni din țara vecină, ajunseră la o mare neînsemnătate politică, ocupați fiind cu îngrijorare numai cu adunarea de bani pentru urâtul Împărat păgân. Nădejdea de a scăpa de acest jug, din ce în ce mai apăsător, ei totuși nu o pierduseră încă, și la mulți dintre boieri aplecarea spre creștini era mai tare decât la Domnul însuși. Austria era ocupată pentru câțiva ani cu asimilarea marii provincii răsăritene câștigate, unde magnații unguri ridicaseră fără șovăire armele, și din această parte nu se petrecu pentru moment altceva nimic, decât că se continuă vechea corespondență trădatoare a Domnului muntean și a unchiului său Constantin. Dar Rusia, noua Rusie moscovită se amestecase numai puțin în ultimul războiu, învățând cu acest prilej să cunoască prea bine slăbiciunile Împărăției turcești. Carol al XII-lea, învinsul erou suedez, care nu voiă să se întoarcă nerăzbunat acasă, stăruia cu înfocare în miserabila sa reședință moldoveană de la Varnița, în apropierea Tighinei (Bender), pe pârântul raielei, pentru un nou războiu ruso-turc, care trebuia să împiedece răpedea desvoltare în toate direcțiile a Imperiului Țarilor.

Domnii români își luaseră deja hotărârile cu privire la purtarea lor în războiul ce amenința. Așa, Constantin Duca puse pe consulul rus, care se afla în drum spre Constantinopol, pe cneazul Dimitrie Galițin, să-i boteze unul din fii¹. Mihai

¹ *Letopisețe*, II, p. 275.

Racovița, ce-i drept, un simplu boier de țară, dar care după mamă era înrudit cu Cantacuzinii din Moldova și care în urma banilor și a trecerii lui Brâncoveanu căpătase de la Turci principatul, trimise la sfârșitul celei de-a doua Domnii a sa, în anul 1709, o ambasadă tainică la învingătorul Țar Petru, în Chiev, pentru ca să-și asigure la orice întâmplare un loc de adăpost¹. Încă din 1707 trăia la Curtea din Moscova David Corbea, un om de încredere al Cantacuzinilor munteni, ca trimis al prevăzătorului Brâncoveanu; au ajuns chiar până la noi scrisori de ale ministrului rus Golovehin către Mihail Cantacuzino și nepotul său Toma, care îi urmă în slujba de comandant superior al oștirilor de țară, de Spătar². Turcii aveau încă deplină încredere în Domnul muntean; pe M hai-Vodă îl mazăriră pentru ca să dea Moldova lui Nicolae, fiul mai mare al dragomanului Alexandru Mavrocordat. Tânărul Grec era totuși evident prea slab și prea străin ca să poată apăra o provincie de graniță. Acest gând și amestecul Hanului duseră de fapt la numirea lui Dimitrie Cantemir, care era acum bine pătruns de taptul că viitorul va aparține creștinilor, puterii, culturii și muncii europene. El și Brâncoveanul primiră atunci porunca de a se afla în ziua de Sf. Gheorghe a anului 1711 cu cetele lor armate în fața Tîghinei, pentru ca să iea parte la pedepsirea încrezutului Moscovit.

Dar degeaba îi așteptară. Domnul muntean răspunse la insistențele Țarului, că i-ar da bucuros 30 000 de oameni și proviant îndestulător, dar numai

¹ *Ibid.*, p. 291.

² A. Sturdza, *Documents Brancovan*, corespondența rusească (nepusă în comerț; exemplar de la d. C. Brîncoveanu).

cu condiția acum cunoscută, adecă abia atunci când liberatorii vor sta ca învingători pe pământ muntenesc. De fapt el adună o armată, ce-i drept cu mult mai mică, dar totuși destul de însemnată; însă nu se mișcă decât până în valea Urlaților, de unde se putea îndrepta tot atât de bine sau îndărăt spre Capitală, sau pe câmpul de luptă, sau chiar spre Ardealul mântuitor, după cum ar cere-o împrejurările. Turcilor li trimise bani, și astfel încetineala lui nu se năi făcu observată; carele de zaherea însă stăteau gata pentru acela care ar fi ieșit mai tare din lupta hotărâtoare. Pentru ca să împăce pe „Împăratul” rusc, el trimise la Iași pe un bătrân boier grec încercat, pe Gheorghe Castriotul, cu scrisori și scuze orale. Dar, fără invoirea vărului și stăpânului său, Toma Cantacuzino fugi pe la sfârșitul lui Iunie cu mulți tovarăși, de lângă Domn și apără în capitala Moldovei, ca să întregească spusele Castriotului. Toma conduse atunci un corp de oaste rusească la Brăila, unde se aflau depozitele turcești, pe când Castriotul, care prin mijlocirea nepotului Patriarhului de Ierusalim, Hrisant Notaras, primise o însărcinare tainică și de la Turci, pentru a-și scăpa stăpânul, sta de capul Țarului cu propuneri de pace, pe care Petru, după catastrofa de la Prut, trebui să le primească de voie sau de nevoie. Când Brâncoveanu primi vestea acestui jalnic sfârșit al marilor planuri creștine, ar fi spus glumind cu amărăciune, că Osmanlâii trebuie să fie învinși cu altceva de cât «cu pâhare și vutcă», și e bine dovedită observația puternicului Stolnic Cantacuzino: «și în haine nemțești rămân Muscalii tot Muscali».

În ce privește pe foarte învățatul «Demetrius»

Cantemir, el nu împlini niciuna din multele însărcinări confidentiale ce i se încredințaseră; nu adună provisiile, nu dăde nicio știre adevărată despre mișcările inamicului și nu se îngriji de pașa și prinderea întâmplătoare a lui Brâncoveanu, cu toate că de altfel de multă vreme îl socotia ca dușmanul familiei sale. Din potrivă, în cursul iernii el trimise pe un Pricopie Căpitanul la Împăratul ortodox cu propuneri de-ale sale. Mai târziu însărcină tot cu o astfel de misiune pe Ștefan Luca, care întreprinse această călătorie de trădare, supt pretext că se duce în Polonia pentru ca să transmită unui funcționar al regelui o dorință a Înaltei Porți. Luca porni la 23-24 Aprilie, și încă de la 13 Petru încheiase cu Pricopie un prim tratat, în care mai că nu e vorba de altceva decât de proprietatea dinastiei Cantemir; aceasta să stăpânească veșnic Moldova, să guverneze chiar și pe boieri după plac și să exercite darea dreptății fără control străin; pentru cazul când principatul va fi să rămâie în mâna Turcilor, Țarul se îndatorește să acorde sprijinul său Moldovei și stăpânitorului ei de până acum. În timp acest Luca transmitea cu totul alte condiții, care ieșiseră din consfătuirea cu boierii; ba aceștia din urmă trimiseră viitorului protector o delegație specială compusă, din semenii de-ai lor, bătrâni și tineri, îmbrăcați militărește. În luna lui Mai, monarhul rusesc iscăli tratatul definitiv, care consta din paragrafe utopice, ce sunau plăcut oricărui Moldovean: Rusia va purta cheltuielile de administrație ale Statului, va plăti o pensie Domnului și va da o soldă pentru oaste; clerul și toți actualii sau foștii dregători boieri nu vor mai plăti nicio dare către Stat, dar vor lua

goștina și *desetina* de pe moșiile lor; boierii trebuiau să rămână pe viață în stăpânirea dregătoriilor odată încredințate. O pedeapsă cu moartea împotriva lor nu se poate pronunța decât cu consimțirea Divanului și cu învoirea Mitropolitului; țaranii nu-și mai capătă îndărăt libertatea, dar nu mai plătesc Statului dări; Domnul capătă numai venitul ocnelor de sare și al târgurilor, dar va domni până la Dunăre și va fi în sfârșit scăpat de Tataři; în ținutul său nu se vor așeza Moscoviți și nicio garnisoana moscovită nu va rămânea în cetățile lui; titlul lui va suna «singur stăpântor», și el nu va fi vasal, ci «prieten» al Marei Rusii¹. Când Cantemir află că Rușii sunt acum la Nistru și când avu în mână bani de la dânsii, el declară în sfârșit, printr'o proclamație pe care o publică împreună cu toate declarațiile Țarului, că el se răscoală. Ca unul ce cunoaște trecutul, el nu uită vechile tratate cu Poarta și pune în lumina necesară neobservarea lor voită; vorbește de bună voința Împăratului Petru Alex evici și cere fiecărui care ar putea lupta să vină la 15 Iulie supt steagurile sale².

Unul dup altul apărură a um br gadierul Crotov, Șeremetev, favoritul Țarului, și în sfârșit acesta însuși Petru găsi personal o plăcere deosebită în Domnul moldovean, pe care-l numi fiul său și pe care-l saruta parintește supt influența șampaniei. Boierii trebuira la urmă să se supună cu toții nevoii, deși bătrânul Iordachi Ruset pro-

¹ Primul tratat e publicat în culegerea IV rusească a tratatelor Statului și de aici în Sturza, *Acte și Doc.*, I, p. 15 și urm., al doilea e cuprins în Cronica lui Niculce, p. 306, imputernicirea lui Luca, trimis în Polonia, publicată în ediția Iorga din Amira: *Autentica Istorie di Carlo XII* (București 1905), p. 23, nota 2. Cf. G. Bogdan-Duică, în *Rumänische Jahrbücher* anul IX.

² Hurmuzaki, *Supl. I* ⁴ pp. 396-399.

testă energic la început împotriva „neschim bării Domniei“. Oastea se mișcă acum mai departe, de-a-lungul Prutului, dar ce se întâmplă după aceasta e istorie stăină care numai cât s'a petrecut pe pământ moldovenesc. Pe Țar îl amintim o capitulare și nu scapă de ea decât prin încheierea unei păci nefavorabile. Dimitrie ajunsese însă de acum înainte eruditul sfetnic al lui Petru, se înalță până la rangul de senator și membru al Academiei și se căsătorie chiar în curând cu o principesă moscovită¹. Țara lui însă nu mai însemna pentru el decât o amintire dureroasă și fu obiectul preocupărilor lui științifice, care privesc în cea mai mare parte patria perdută².

După ce Turcii poposiră în Iași, iar Tatarii năvăliră a pedepsitori, Nicolae Mavrocordat fu numit pentru a doua oară Domn al Moldovei. Apoi în anul 1716 fu strămutat, ce-i drept nu fără intervenția sa, în Țara-Românească mai bogată, unde o îndoită tragedie pregătise sfârșitul Domniilor naționale.

Brâncoveanu se stricase de câțiva vreme cu rudele sale Cantacuzineștii, dint e cari unii năzuia chiar la Domnie; și Stolnicul Constantin era acum împotriva-î. Pe când Cantacuzinii păstrară vechile lor relații cu Împăratul rusesc³, puseră în cunoștință Poarta de faptul că Domnul este un mare trădător, că a năzuit la tărul austriac și le-a și căpatat, că pune să i se bată monede cu chipul său—erau medalii *comemorative*—, că și-a pus în siguranță mulți bani în străinătate, că spionează

¹ V. despre Cantemir, Ciobanu, în *An. Ac. Rom.* pe 1924 și *Revista Istorică* pe acel an.

² V. cu privire la izvoare și critica lor Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

³ Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 262 și urm.

pe Turci, stăpânii lui, pe sama blestemaților de creștini, etc. În săptămâna Patimilor din 1714, Constantin, acum un om încărcat de ani, fu ridicat din București și dus la Poartă, ca să dea sama de preținsele sale nelegiuiri; soțe și copii, gineri și nurori, ba și nepoți îl însoțiră pe acest drum al durerii. După un lung și crud joc cu viața sa, fu în sfârșit decapitat ca un sârman om bătrân, lipsit de toate, îmbrăcat cu cămașa trădătorului, ingenuchind în drum în fața Sultanului, după ce sângele copiilor săi cursese în fața ochilor săi oboșiți.

Urmașul fu Ștefan, fiul Stolnicului. Fratele acestui Stolnic, Mihai, ar fi văzut de sigur mai bucuros în locul lui ca Domn pe Moldoveanul Mihai-Vodă Racovița, cu care acum era încuscrit. De aceia, din nou ajunseră la Constantinopol învinuri veninoase, și iarăși ele-și atinseră scopul. Ștefan-Vodă și tatăl său călcară pe urmele sângeroase ale familiei lui Brâncoveanu, și în Iunie 1716 fură zugrumați. Pentru ca jocul acesta să aibă odată un sfârșit, își pierdură la urmă și pârătorii, după câteva săptămâni, capetele, și anume la Adrianopol. Mihai Racovița porni ca Domn nou al Moldovei, pe când Nicolae Mavrocordat căpătă Țara-Românească¹.

Nicolae Mavrocordat se trăgea prin vestitul său tată, care fusese medic la Padova—dar se bucură de faimă și ca scriitor și om politic,—dintr'oa familie «nesiotică», din insula Chios; prin urmare nu era Fanariot și ca origine nu făcea parte din rândul Grecilor din Capitală, care își stabiliseră locuința în vestita suburbie a Fanarului, de unde își urziau

¹ Cf. Iorga, *Operele lui Constantin Stolnicul Doc. priv. la Brâncoveanu* și Vol. II, din *Ist. lit. rom.*

intrigile și-și adunau bani și onoruri. Dar nu ca fiu al Marelui Dragoman, al *secretarului* Porții sau *ἐξ ἀποβήτων*, nu ca un bărbat care avuse singur o bucată de timp slujba de tâlmaciu, ci ca urmaș al vechilor Domni naționali români voiă să apară Nicolae-Vodă, care în titulatura sa șterse numele de Mavrocordat și, potrivit cu regula de Curte obișnuită în principate, se numi Nicolae Alexandru-Vodă. Când un boier muntean, Radu Popescu, scrise din porunca lui o compilație a cronicilor naționale de până atunci și continuă povestirea acestora, el începu capitolul asupra noii ere a lui Mavrocordat cu o frasă care se ocupă de genealogia patronului său¹. Cetitorul neștiutor află de aco o, că Nicolae, Grecul, e nepotul bătrânului, marelui Alexandru al Moldovei, pentru că mama sa, Sultana, era fiica Doamnei Casandra, care avuse de tată pe Iliăș². Un alt boier de la Curtea lui, Constantin Văcărescu, precum și fiul lui Iordachi Ruset, Nicolae, puseră și ei mâna pe condeiu, ca să dovedească obârșia română a augustului lor stăpân³. Nici el nu caută mai puțin să învâluie cu cea mai mare îngrijire caracterul său străin: învăța limba țării, și, pentru ca să poată ceti operele istorice care se scriseseră într'însa, porunci adunarea lor și puse să le continue. Românii Nicolae Costin, eruditul, dar puțin înzestratul fiu al lui Miron, și Radu Popescu, care se trăgea dintr'o veche familie munteană înrudită cu Balenii, nu fură numai panegiriștii săi literari, ci stătură și printre cei dintăiu în Divanul său domnesc. Cu

¹ *Magazinul istoric*, IV, p. 39 și urm.

² Cf. Legrand, *Généalogie des Maurocordato* (Paris 1886) in 8^o—o a doua lucrare cu acest titlu apăru în 1900 și A. G. Mavrocordato, în *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, V, p. 170 și urm.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, Cf. *Convorbiri literare*, an. 1904, p. 871.

toate că-și îndreptă atenția spre școlile și tipografiile grecești și cu toate că el însuși îmbogăți literatura neamului său cu cartea *περί καθηκόντων* și alte câteva scrieri mai mici, nu poate fi socotit ca reprezentant al influenței grecești după un Brâncoveanu, care se ostense într'atât pentru răspândirea culturii în singura limbă posibilă pentru întreg Răsăritul creștin. Hrisant Notara, care-ajută cu sfatul său înțelept, era tot atât de puțin datat exclusiv grecismului în înalta școală a Moldovei de la Sfântul Sava, propovăduiau, pe lângă cel dintâiu *didaskalos* grec și unul slav și altul român și toți trei erau plătiți din caseta domnească. Supt Nicolae Alexandru-Vodă apărură la Iași o Liturghie în limba națională. Printre învățăturile pe care le dete fiului sau, tot atât de învățat, Constantin, se află și aceasta, că trebuie să și dea osteneala să aducă pe cât se poate mai puțini Greci în Principate.

Și acest fiu, Constantin, fu un zelos sprijinitor al culturii; el adăugi la marea bibliotecă a familiei pe care mai târziu însă, silit de Turci, trebui s'o vândă¹; se îngriji în special de școli și nu uită să plătească dascălului român de la Școala Domnească din Iași. El voiă să facă tagma preoțească demnă de înalta ei menire și de aceia nu se dete îndărăt de la o constrângere care trezi multe nemulțămiri. Preoții trebuiră să asculte predici aspre și să se supună la un control; cine nu voiă să asculte de poruncile sfătuitoarelor Stăpân; nu plătia ca pedeapsă numai un ducat pe an, care se întrebuintă la întreținerea școlilor, ci și greaua și foarte înjositoarea dare a țăranilor, *birul de țară*.

¹ Catalogul ei l-am dat în *An. Ac. Rom. Rom.*, XXXVI p. 133 și urm.

Pe când domniă în Moldova, el întemeie o tipografie pentru cărțile bisericești la Rădăuți și hotără să se întrebuițeze în biserici numai cărți pe înțelesul tuturor, pentru mântuirea sufletelor și pentru înaintarea culturii.

Grigore Ghica, un al treilea Domn, «fanariot», care a domnit una după alta în ambele principate, era nepotul lui Nicolae Mavrocordat, căci se născuse din sora acestuia. Tânăr plăcut, care ardea de dorința de a învăța totul și care, ca fost mare dragoman al Porții, stăpâna mai multe limbi orientale și europene, Ghica învăța cu ușurință și «moldoveneasca», pentru a ajunge un bun principe și a fi în stare să ia personal cunoștința de toate. De școli se îngriji la fel cu cei doi Mavrocordați și hotără ca numai acei fii de boieri cari și-a câștigat în «Museu» sau «Academie» cunoștințele necesare, să poată intra în cariera dregătorescă. În țară el era fără îndoială iubit, și nimănui nu-i da prin gând să aducă ponos acestui urmaș al adevăraților Domni români, că e un incorigibil Grec storcător.

Afară de cei numiți, au mai domnit în întâia jumătate a așa-numitei epoce fanariote încă doi Mavrocordați. Cel dintâiu a fost Ioan, Caimacam în Moldova după trădarea lui Cantemir și urmașul fratelui său Nicolae, când acesta fu surprins de Germani în Capitala sa și târât la Sibiu (1716); bărbat frumos, ceva mai puțin învățat decât fratele său, dar blând și milostiv, așa că țara întreagă îl plânse când muri în Muntenia, după o scurtă Domnie 1718. Al doilea era un frate al lui Constantin, un tânăr răsfățat, care nu era bun de nimic, nici de bine, nici de rău. Apoi vin în considerație fiii lui Grigore Ghica, Matei și Scar-

, cari de asemeni nu se distinseseră prin nimic. Un al patrulea Ghica. Alexandru, era fiul, abia adolescent, al lui Scarlat. Un al cincilea, Grigore, era fiul unui alt Alexandru, care luase parte ca Mare-Dragoman la tratativele premergătoare păcii din Belgrad (1739) și fusese decapitat din pricina unor ascunse intrigi politice. Acest de-al doilea Grigore Ghica întrecu de sigur prin talent, dacă nu prin noroc pe cel d'întăiu — Grigore Matei murii liniștit la București, pe când fiul decapitatului sfârși la Iași în 1777 printr'un asasinat politic. Acesta din urmă fu restauratorul înaltei școli de la Iași, îndeplini punctual poruncile împărătești ce i se dădeau și în schimb primi odată chiar acordarea Domniei pe viață. În capitala sa moldovenească puse să se facă frumoase clădiri publice, întemeie o fabrică de postav în Moldova și atrase într'însa meșteri străini, acordă fiecărui boier un venit hotărât și pregăti astfel un sfârșit haosului și abuzurilor de până acum¹. Controla personal toată administrația financiară, așa că supt dânsul dispărură toate jafurile nenorocite. Un mai bun administrator n'au avut de sigur nici Moldova și nici Țara-Românească în acest al XVIII-lea veac, judecat în mare parte așa de pe nedrept.

Mihai Racovița, care fusese de două ori Domn al Moldovei, ajunse și a treia oară la Domnie, și apoi încă de două ori în Țara-Românească. Cei doi fii ai lui se bucurară de aceeași cinste, de a administra grânarele dunărene pentru Sultan. Constantin se distinseseră printr'o mare dragoste de bauturi spirtoase și chiar se și prăpădi din pricina aceasta. Ștefan însă a fost, ca și răposatul

¹ P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei* (Iași, 1887). Cf. Iorga, *Istoria comerțului*, II, și *Istoria meșteșugurilor*, București 1925-6.

său tată, care în ultimii lui ani favorisase mai mult chiar decât Domnii greci clientela grecească, un om fără caracter. Alți membri ai acestei puțin înzestrate familii au trăit ca beizadele constantinopolitane, ca fii de Domn și mai târziu chiar ca simpli boieri pământeni.

În sfârșit, în anul 1758, printr'o intrigă din Constantinopol, primi tronul moldovenesc, fără să-l fi cerut, vechiul dragoman al Porții, Ioan Callimachi, fiul unui mazil din ținutul Orheiului și al unei femei din Câmpulungul bucovinean, care la început se cheama Calmășul și învățase latinește în școlile polone. El se arată om cinstit, nesupărător, și tot așa și fiul și neînsemnatul său urmaș, Grigore, căruiia îi era menită în 1769 o groaznică moarte 'n închisoarea împărătească.

Dacă privim acum șirul tuturor acestor personalități, unele distinse, altele pierdute în umbra mediocrității, atunci e ușor de recunoscut că nimic nou nu se schimbasesc privitor la numirea Domnilor. Încă din veacul al XVII-lea, și nu tocmai spre sfârșitul lui, se urcaseră pe Scaunul domnesc oameni cari, ca Gratiani, nu erau de origine ilustră și cari nici nu-și dădura osteneala să o simuleze. În această eră, care *nu* e ponegrită ca „fanariotă“, întâlnim din contra Geci curați, cari fără vre-un drept, dar și fără vre-o pretenție, pe care li o putea da meritul sau talentul, au primit demnitatea de Voevozi. Să ne gândim numai la Dimitrie Cantacuzino și la Antonie Ruset, și nu în ultimul rînd la Ghiculești, la Rumeliotul Duca, ai cărui părinți plătiseră încă haraciu Spahiului, proprietarul satului lor. Tot în această epocă, nu mult după moartea lui Matei-Vodă, a odraslei Basarabilor și a lui Vasile Lupu, care își pusese

În legătură genealogia cu Aron-Vodă, au fost numiți Domni cari, aparținând unei familii boierești sau uneia neboierești, nu puteau arăta nicio genealogie și nu câștigaseră nicio biruință asupra unui rival. Aici am putut pomeni și pe Istrate Dabija, un bătrân *bonhomme*, care-și bea cu mai mare plăcere vinul zilnic din urcioare de lut decât din cupe de cristal sau de aur, un Antonie-Vodă din Popești, bătrân copilăros, căruia boierii îi stabilira o pensie zilnică, o nafacă, pentru întreținere și care punea pe fiul său Neagoe să contribuie cu o mai mare parte la cheltuielile zilnice ale Curții, pentru că el, Antonie, era văduv, pe când fiul avea o soție, a cărei întreținere costa și ea ceva, apoi Constantin Cantemir, fost ofițer polon, din sânge de mazil, bărbat care abia învăța să iscălească mecanic, și în sfârșit Mihail Racovița.

Ce întâlnim în schimb în veacul al XVIII-lea? Domni cari, ca Mavrocordații, vorbeau de strămoșii lor princiari *români*, alții, ca Ghiculeștii și Racovițeștii, ale căror drepturi la Domnie scoboară mai departe decât mazilirea lui Cantemir și omorurile din 1714 și 1716; și lângă ei stă «noua» familie a Callimachilor, ai cărei membri erau tot așa niște mazili moldoveni, cum fuseseră înaintea lor Dabija și Cantemir.

Se mai vorbește apoi, pentru a caracteriza această epocă, de o favorizare a elementului grecesc, de o creștere a dărilor și de progresul stoarcerei sistematice a țăranilor. Și aceste lucruri merită o cercetare mai deaproape.

Ca Domnii din veacul al XVII-lea, și cei din al XVIII-lea întreținură agenți la Poartă, *capù-chehaiele*. Când n'avea bani, nici trecere, nici energie și nici Domnii

ocupație, atunci acest agent, de obicei și acum un Grec constantinopolitan, un Fanariot, ajungea diriguitorul tuturor afacerilor, tutorul, ocrotitorul și împuternicitul Domnului «său». Nicolae Mavrocordat, fiul său cel mai mare, precum și Grigore Matei și Grigore Alexandru Ghica n'au avut firește nevoie de astfel de ajutoare-stăpâni; ei erau singuri stăpâni pe Vistierie și întrețineau singuri legături cu lumea turcească. Altfel sta cazul însă cu foarte tinerele beizadele, cari erau copilăroși și stricați, ca de pildă fiii celui d'întăiu, Grigore, și nepotul său, ca și nenorocitele odrasle ale bătrânului Racovița. Domni săraci, cum erau în cel mai mare grad Callimachii, aveau de asemeni nevoie de un sprijin și trebuiau să asculte de indicațiile aceluia care li mijlocia împrumuturi. Așa se nascu puterea unui Bașa-Mihalopol, unui Gheorghe Hatmanul și unui Stavrachi; cel din urmă era un Grec foarte serbătorit, care în 1765, din porunca revoltatului și laconului Sultan, plăti cu moartea prin ștreang bogăția, mândria și intrigile sale. Alexandru Suțu fu și el spânzurat; Nicolae Suțu era cât pe aci să ajungă la ținta dorințelor sale; el înaintă până la dragomanatul Porții, fu factor hotărâtor în toate afacerile românești și consiliu războiului împotriva Rusiei; plăti însă cu moartea, în 1769, sfârșitul nenorocit al acestuia. Dar acești „mari Greci“ nu sunt, cum am mai spus, o apariție nouă, aducătoare de nenorociri; ei continuă numai lungul șir deschis de Mihai, «fiul Dracului» (Șaitanoglu), acest puternic Cantacuzin care însă murise și el de ștreang.

Nici de un amestec mai mare în administrația țării nu e vorba. Se poate chiar afirma că acum ei lucrează și mai cu băgare de samă. Nu se mai poate menționa o purtare ca aceia pe care o ma-

nifestează Tzukalas, Sophiali sau Balasachi. Când Stavrachi veni în Moldova ca să urmărească personal strângerea dărilor, locuitorii din suburbiile Iaşului îl alungară cu așa furie, încât nu s'a mai întors niciodată. Nicolachi Suțu locui ce-i drept câțava vreme pe lângă protejatul său Grigore Callimachi, dar părea că-și vede numai de slujbă și cruță susceptibilitatea colegilor săi români. Ca și înainte, Grecii ocupau și acum numai anumite dregătorii, pe cea de Postelnic și de Vistiernic; așa începe pe pământ românesc cariera unui Constantin Moruzi și a unui Alexandru Ipsilanti, cari ambii mai târziu, într'o nouă perioadă a erei fanariote, ajung Domni. Micile animale de pradă se găesc, întocmai ca și în pretinsele timpuri mai bune, printre slugile domnești, unde puteau face pagubă puțină, sau numai în ocupații secundare. În genere, Grecii sunt cu atât mai bine represintați, cu cât Domnul se pricepe mai puțin în afacerile Domniei. Trebuie să se releveze și faptul că, tot ca mai nainte, Țara-Românească a adăpostit mai mulți Greci decât Moldova. În sfârșit să nu se uite că de regulă Grecul născut dintr'o mamă româncă a pierdut încă din a doua generație pecetea străină, chiar dacă poarta și mai departe numele străin. Aceste înrudiri între Greci și Români erau un fenomen foarte des, și incapabilul favorit al Grecilor, Ștefan Racoviță, care, ca și răposatul său frate, ridică¹ împotriva-i gloatele Bucureștilor, ca să le liniștească, dete un decret, prin care oprește încuscrirea familiilor naționale cu Greci².

¹ Mișcarea se făcu împotriva închiderii unui boier pământean, de la care Cărmuirea cerea bani. V. Iorga, în *An. Ac. Rom.*, an. 192—.

² Cronica cuprinsă în Genealogia Cantacuziniștilor și decretul însuși pe care l-a publicat d. I. Bianu în *Revista Nouă*, III, p. 302 și urm.

CAPITOLUL II.

Finanțele Statului, încercările de reformă și dările.

I. *Impositele.* În ce privește înmulțirea și creșterea impozitelor, aceasta nu se poate tăgădui, căci doar din veacul al XVI-lea sarcinile Țărilor române deveniseră din ce în ce mai apăsătoare. Statul turcesc se organizase din ce în ce mai mult pe abuzul puterii publice și, cu cât timpul trecea, cu atât mai mult se adresau Principatelor dunărene pentru îndeplinirea nevoilor Împărăției, precum și a nesațului marilor și micilor demnitari și a paraziților de Curte. Războiul sfânt nu mai aducea nicio pradă; favoarea Porții nu mai era cumpărată cu daruri scumpe, multe provincii erau lipsite aproape de orice însemnătate pentru Vistieria împărătească, pentru că pe încetul se smulseseră din întreg, iar puterea și inteligența lipsiau pentru a se împotrivi cu măsuri energice acestui proces de descompunere. Raiua dunăreană ajunsese cu vremea singura hrănitoare a Imperiului, iar cheltuielile Statului în decădere le purta sârmanul și chinuitul țaran român. Chiar cei mai buni cârmuitori trebuiră să se dea învinși în fața acestei necesități de neînlăturat. «Grecul» trebuia să ceară ceia ce i se pretindea și lui de către Turci și, pe lângă aceasta, lăsând la o parte întreținerea Curții

sale, tot ce-i era de nevoie ca să-și păstreze Domnia prin daruri către toți puternicii din Constantinopol. În fond, totul atârna numai de întâmplare și de dispoziția momentană a acelor care tocmai atunci țineau frânele Împărăției turcești. Lipsia orice statornicie, orice siguranță; odată, așa scriu în anul 1769 boierii moldoveni comandanților ruși, domniile luau mai mult, altădată mai puțin, căci nimic nu era neschimbător¹.

Pe de altă parte, printr'o veche tradiție se stabiliseră izvoarele veniturilor domnești, adică ale Statului: străvechea capitație, darea «pe nume» se culegea pentru a plăti *birul*, de când exista un tribut, și afară de aceasta Domnul avea dreptul patriarhal ca, din fiecare produs al țării, fără deosebire dacă satul în chestie era liber sau aparținea vre-unui boier, unei mănăstiri sau unei episcopii, să ia dijma. Ca și înaintașii lor, dependenți și ei până la 1774 de bunul plac turcesc, «Fanarioții» nu aveau nici ei alte mijloace, de care s'ar fi putut sluji ca să-i mulțamească pe stăpâni. Pe lângă acestea ei erau, ca și înalntașii lor, tot așa administratori buni sau răi ai finanțelor Statului.

Porții și slujbașilor ei, aveau să li dea Domniile române din veacul al XVIII-lea ceea ce se va enumera mai jos. Nu puteau refuza nimic; numai câțiva privilegiați printre dâșșii avură curajul să ceară o scădere a pretențiilor prea mari, dar numai în rare cazuri și în măsură mică au isbutit.

În primul rând trebuia să se dea tributul. În Țara-Românească el se urcase la o sumă mare, de neîndurat încă supt cârmuirea, în alte privinți norocoasă, a lui Brâncoveanu, și în zădar făcură

¹ *Archiva Românească* I, p. 147.

urmaşii acestuia încercarea să desfiinţeze «adaosul» pe care el trebuise să-l încuviinţeze. Nicolae Mavrocordat îşi întrebuiţează toată influenţa sa şi plăti 100 de pungi, numai ca să obţină scăderea dobânzii; la urmă trebui totuşi să se trimeată continuu, anual, suta de pungi cerută¹. Pe lângă tribut, el trebui să plătească, întocmai ca şi vecinul său din Moldova, *mucarerul*, pentru ca să i se «înoiască» Domnia în fiecare an: „micul *mucarer*“ se ridica pentru Ţara-Românească la 50.000 de lei, adică taleri pe socoteala turcească, pe când un Domn moldovean avea de dat numai pe jumătate, 25.000 de lei². Fiul lui Nicolae, cu toate că personal nu era un om lacom, trebui să pună pe grumazul apăsatei ţări noi poveri ca să rămână Domn; concurentul său fără scrupule, Mihai Racoviţă, ridicase *mucarerul* până la 250.000 de taleri, dar acesta este de sigur «*mucarerul mare*», pe care fiecare Voevod trebuia să l trimeată după Domnia «legală» de trei ani, pentru ca să primească un nou steag împărătesc printr'un nou Agă de întărire, *Schemniagasi*. Constantin dovedi Împăratului că el nu-i mai puţin zelos decât acel bătrân şi şiret Mihai, şi făgădui încă o nouă dare, *geaigeaua* (Γεαιγεαυα) ca dar pentru persoana Împăratului, pentru tesaurul lui personal: astfel se stoarseră încă 500.000 de lei anual şi bine înţeles că şi înalţi demnitari ai Porţii trebuia să primească partea corespunzătoare pentru favoarea şi serviciile lor³. La o nouă re-

¹ Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 121-22.

² Cf. *Descriptio Moldaviae*, p. 111-112, şi *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 502.

³ *Genealogio*, p. 503. Aceste declaraţii, pe care deputăţia română le facu Împăternicitului rus la 1772, în timpul congresului de pace: s'au păstrat în Memorul pe care Mihai Cantacuzino îl prezintă Cărmuirii ruseşti şi care apăru în greceşte în 1706 la Viena prin fraţii Tunusli ca

gulare a granițelor, pe care de altfel Turcii dunăreni din veacul al XVIII-lea le observau cu mai puțină îngrijire decât cei din al XVI-lea, ca și pe baza dovezilor scrise și orale adu-se, câteva petece de pământ și insule trecură la Principat, dar pentru aceasta, după vechiul obicei, se ridică și tributul cu 2.000 de lei. Din moșioara *Odaia Vizirului*, câștigată în 1690, ale cărei venituri se cuvenau Marelui Vizir de atunci, păstorii și țărani turci neliniștia toată jumătatea răsăriteană a Țării-Românești: Scarlat Ghica socoti că e practic să recâștige acest cuib tulburător de pace, și aceasta însemnă din nou pentru bieții țărani români o urcare a tributului, cu 25.000 de taleri.

Dar aceasta tot nu era încă destul. De când cu decăderea puterii turcești, nu mai sosiau atât de des și așa de regulat ca în marea perioadă de cucerire, din Marea Neagră sau Egee la Constantinopol galerele încărcate cu grâu, căci reaua administrație favorisa și coruperea funcționarilor. De aceia hrănirea stăpânilor căzu tot mai mult în spinarea răielei de la Dunăre, și, pentru a avea un pretext, se cerea în mijlocul păcii provisiile de grâne pentru războiu, *zaheră*, ba chiar pentru un lagăr neexistent. De altfel, destrânații negustori de grâne asiatici, Lazii puțin folositori țării, nu mai vin acum primăvara cu corăbiile lor la Galați pentru Moldova și la Brăila pentru Țara-Românească. Domnul Țării-Românești era din potrivă, îndatorat să trimeară la un timp hotărît spre porturile de la Dunăre, pe cară în hiriade, cam 30 000 de *chile* din Principatul său, care era mai bogat decât Moldova. Prețul trebuia scăzut din tribut, dar aceasta de

Ἱστορία τῆς Βλαχίας precum și în „Mémoires sur la Valachie“ ale Generalului von B[auer] (Frankfurt. Leipzig 1778).

regulă se uita. Birnicii aveau libertate să dea această zahereă în natură, dar atunci era în primejdie să-și vadă reclamate de către funcționarii turci produsele sale ca stricate sau neîndestulătoare; se mai putea însă plăti Domnului costul lor, și aceasta era mai obișnuit. Cu vremea această nedreaptă contribuție de războiu fu încă dublată¹.

Moldova, în timpul lungului, greului și pustitorului războiu cu Polonia scăpase de obișnuitele ei greutăți. Însă, după pacea de la Carlovăț, principatul, care nădărduse o suzeranitate creștină, trebui să-și reiea vechile îndatoriri. Despre o creștere a tributului, a *mucarerului*, nu e vorba aici în cronici; se dădea numai vechiul haraciu, pe lângă darurile în bani, blanuri și alte lucruri, la marea serbătoare a Bairamului, «Paștele mohammedan», peșcheșul Bairamului. Totuși, o altă povară afară de cele vechi se impuse pe umerii și așa destul de încărcați ai locuitorilor satești. În urma ultimelor întâmplări din războiul cu Polonia, în urma năvălirii rusești și a planurilor creștine de conspirație, Turcii înțeleseseră de ce mare valoare era o graniță răsăriteană bine asigurată a Împărăției europene. Cetățile din timpul lui Soltman și dinainte de dânsul, de la Nistru și de la Dunărea-de-jos, fură de aceia din nou întărite și, după o așa zisă expediție contra Poloniei, Serascherul porunci, în 1713, însoțitorului său Nicolae Mavrocordat să readucă într'o stare mai bună vechile ziduri ale Hotinului; el însuși rămase acolo ca Pașă și alipi o bună parte din ținutul mărginaș la cetatea anexată. Curând după aceia — pe Soroca o amenință odată intrarea unei gar-

¹ Izvorul arătat mai sus.

nizoane turcești — se mută granița de Miazănoapte a Statului tătäresc din Bugeac pe socoteala țării, și prețuitele ajutoare de războiu ale Turcilor câștigă, în condiții pe care astfel de oaspeți nu erau în stare să le păstreze, o sfoară din pământul basarabean lungă de treizeci și două de ceasuri, dar largă numai de două. Aceasta duse iarăși la multe neplăceri și pustiiri. De acum Domnilor Moldovei li mai căzu și sarcina să îngrijească ei cu proviant, cu tot felul de fabricate apusene, cu lemne, etc. pe mai marii Tatar lor, și mai ales pe acum puternicii și foarte influenții Pași de Hotin și Bender, precum și pe sabordonatii lor, comandantii din Acherman, Chilia și Ismail, ba chiar și pe cei din depărtatul Oceacov. Într'una alergau olaci, slujbași și soldați de la Galați spre aceste puncte de granița, *serhaturile*, și din Hotin, Bender și alte cetăți spre porturile dunărene. De aceia mereu erau daruri de făcut, *mosafiri* de găzduit în hanuri turcești, *beilic*. În «Casa domnească» din Iași sau la *conace* (de la turcescul *konak*) cu tot felul de lucruri prețioase, necesare sau de prisos, și de procurat cai și însoțitori pentru călătoria cu poșta — *menziluri*, — iarăși un cuvânt turcesc.

Dar pentru Moldova și Țara-Românească nu doară *aceste* exploatări, dintre care unele într'adevăr nu puteau fi prevăzute, erau boala fără leac, boala care consuma măduva și viața. Ea provenia mai degrabă din totalizarea sumelor ce apar în socoteli: darurile față de Turci, pocloanele față de «persoane știute», astfel de persoane fără nume, «știute numai de Domn», — bani cari porniau la Constantinopol pentru ach'tarea vechilor datorii, *sineturi* sau sume care erau cerute de agenții din Capitală. Era marele nesaț a-toate-

stăpânitor, nesaț nerușinat, care nu cunoaște nici-un hotar al omeniei, al moralei și al propriului interes adevărat, din partea tuturor celor, mari și mici, cari numai pe basa credinții lor mohammedane socotiau că au dreptul să pună la muncă pentru ei și pentru leneșul lor lux ordinar nesfârșita mulțime a creștinilor fără drepturi. Cine putea socoti aici incalculabilul ?

Dar tot acest incalculabil trebuia totuși plătit în clipa în care era cerut, căci ușor se găsea doar un alt «Grec» care făgăduia să deie și mai mult.

Pentru a aduna suma cerută, Domnul avea la îndemână în primul rând vechea dare, *birul*, care se încasa în epoca Fanarioșilor ca și mai înainte. Birul nu avea un hotar de creștere, și se luase încă de mult obiceiul ca, pe lângă suma obișnuită, să se mai impuie un adaos, când cererea împărătească întrecea suma obișnuită, și acesta era mai totdeauna cazul. Cel d'întăiu Domn român care, din motive nobile, încerca să aducă ordine în această situație încurcată fu Antioh, fratele mai mare al lui Dimitrie Cantemir, om simplu și de modă veche, ce-i drept, dar nu om rău și nici lacom. În timpul primei sale Domnii, în anul 1700, luă el măsura ca fiecare locuitor al țării, boierul, mazălul, privilegiatul, chiar și așa-numitele *bresle*, corporații de meseriași și de tot felul de străini și țăranul, să încheie o învoială cu Vistieria, pe baza căreia să fie îndatorat numai la plata sumei însemnate pe o bucată de hârtie *pecetluită* cu roșu, care purta numele lui, și anume nu într'odată, ci în patru termene, care primiră numele de „șferturi”¹. Urmașul lui, Constantin Duca, nu desființa, ce-i

¹ *Letopisește*, II, p. 44.

drept, această măsură mântuitoare, dar găsi mijlocul să o împace cu interesele sale, punând să se culeagă *opt șferturi* în loc de patru, fapt prin care aduse tesaurului suma îndoită¹. Mihai Racovița, Domnul pământean care-i urmă în Scaun, dete proprietarilor și conducătorilor satelor ordinele necesare ca ei să culeagă șferturile de la toți locuitorii². La întoarcerea sa, Antioh încheie cu mănăstirile o învoială asălhănătoare, o *ruptă*, care le îndatora numai la o plată de patru ori pe an; dar în locul altor șferturi, el se văzu nevoit să ceară o nouă dare de fiecare coș fum, care se numi fumărit³. Dimitrie Cantemir înseamnă în a sa «*Descriptio Moldaviae*» *fumăritul* ca singurul izvor din care Statul aduna mijloacele pentru acoperirea datoriilor mari; el socoate darea fiecărui țaran la optzeci de aspri, pe când în vreme de războiu se așteaptă de la el un taler sau un ducat⁴. Dar și în această a doua a sa Domnie, Antioh păstră vechea sa dare regulată, *rupta cîvertului*, plata în patru șferturi; ea se găsește cel puțin în socotelile pe anul 1706⁵. Probabil că nenorocita introducere a *fumăritului*, care despoporă din nou multe sate țărănești prin fuga celor mai mulți din locuitori, se întâmplă abia în 1707 și aceasta dare fu apoi păstrată și de urmași ca folositoare⁶. Brâncoveanu, care sta de asupra oricărui maziliri, rămase, cam tot pe această vreme, credincios vechiului sistem lui bine cunoscut: el nu imită în nicio privință exemplul din Moldova. Din potrivă, el dete veci-

¹ *Ibid.*, p. 270.

² *Letopisește*, II, p. 281.

³ *Ibid.*, pp. 52, 266, 285.

⁴ *Descr. Mold.*, p. 107.

⁵ *Studii și cercetări*, p. 171, și *Letopisește*, II, p. 285.

⁶ Pentru Mihai Racovița a doua oară, *Letopisește*, II, p. 57.

nului modelul unui fel de dijmă care era necunoscut mai înainte în Moldova. Constantin Duca, gînerul Domnului muntean, fu cel d'întaiu care, afară de *goștina* pe oi și de *desetina* pe albine și porci, care erau comune ambelor Principate, ceru și urâtul *văcărit*, care se lua nu numai de pe vaci și boi, bogăția țării, ci și de pe caii și bivoliile domesticiți. El ceru și darea obișnuită în Țara-Românească, anume *miere* și *ceară*, pentru Împăratul turcesc, *vinăriciul* de pe vii, *cămănăritul* de la vinderea vinului¹ și *pogonăritul* pentru fiecare pogon cultivat cu porumb sau tutun². Nu-i vorba, el jură sus și tare, că prin aceasta satisface numai o nevoie grabnică, neobișnuită, și făgădui solemn să nu mai impuie iarăși aceste noi contribuții. Dar fiecare Domn jura numai pentru persoana sa, și nu pentru urmașii săi, și afară de aceasta se găsea totdeauna la îndemână un Patriarh care să deslege la un moment dat un astfel de jurământ. Încă cincizeci de ani *văcăritul* fu luat în Moldova ca un ajutor sigur la cas de nevoie; alte dări nou-introduse avură o viață și mai lungă și li merse și mai bine pe acest nou pământ bogat.

În Moldova, ca și în Țara-Românească, Grecul Nicolae Mavrocordat apăru ca reprezentantul unei direcții nouă, mai bune, ca un părinte al țării în înțelesul unui absolutism luminat. El aduse din nou în us *rupta* și puse să se însemne³ anume numele birnicilor, și aceasta chiar îndată după înțâia sa numire din anul 1709. Această «ruptă» însă nu se pomenește în a doua a sa Domnie din Moldova, în timpul căreia, «fără să se gândească la

¹ *Let.*, II, p. 46.

² *Ibid.*, p. 249.

³ *Ibid.*, pp. 79, 297.

păgubele tezaurului său», el scăzu *vădrăritul* și renunță pe rând la birurile împrumutate, *pogonărit* și *țigănărit* — acesta din urmă se lua de la robii țigani¹. Întaia sa Domnie în Muntenia fu prea scurtă și plină de griji; dar, după ce prin pacea din 1718 scăpa din închisoarea sa ardeleană, iar moartea fratelui sau Ioan îi creă posibilitatea reînnoirii principatului său, atunci întroduseră Rușii sistemul din Moldova, care aici se chiamă *rumtori* și însemna tot plata unei sume hotărîte în patru șferturi. Acest sistem aduse aceleași roade ca în Moldova și în acestălalt principat².

Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae, văzu însă că astfel de măsuri cădeau în desuetudine supt Domnii următori prin noi stărceri și că de aceia nu erau de ajuns; așa Mihai Racovița după 1716 cerea în Moldova dările desființate acum, *văcărit* și *țigănărit* și chiar dări noi pe mori: *morăritul*, și pe prisăci, *prisăcăritul*³. Ca un cetitor zelos al *filosofilor* filantropi din Apus, cari se înflăcărau pentru drept și organizația legală a societății, ca om cu gânduri nobile și fața de Domn conștiincios, și nu în ultimul rând ca un calculator practic, voi el să introducă reforme binefăcătoare și înainte de toate să îndrepte esențial starea finanțelor pe baza unei noi regulări a întregii administrații românești și a raporturilor sociale.

II. *Austria în Oltenia*. Încă un motiv special îl împingea la aceasta. Prin pacea de la Passarovitz (1718) Casa de Austria câștigase cea mai frumoasă, mai bogată și mai împoporată regiune de

¹ Cf. *Let.*, II, pp. 165-167, 170; *Arch. Rom.*, II, p. 100-101; *Uricariul*, I, p. 47 și urm.

² *Mag. ist.*, IV, p. 118.

³ *Let.*, II, p. 361.

peste Olt, căreia noii stăpâni îi dederă numele de «Valahia-Mică» (1718). După ceva mai mult de douăzeci de ani, prin tratatul din Belgrad, din 1739, Poarta capătă îndărăt acest ținut cedat, și, cu toate că unii oameni se gândiau la înființarea unui nou principat, Constantin Mavrocordat ajunse iarăși regent înăuntrul vechilor hotare, dar trebui pentru aceasta să făgăduiască Sultanului biruitor o creștere a tributului de 100.000 taleri, cu toate că la pierderea provinciei respective tributul nu fusese micșorat¹.

Administrația austriacă a «Valahiei-Mici» timp de douăzeci de ani servi lui Constantin, filantropul de la Dunăre, totodată ca model și ca avis. Ba reforma tânărului Mavrocordat ar rămânea neînțeleasă în trăsăturile ei principale fără cunoașterea împrejurărilor din Oltenia de la 1718 până la 1739.

Represintanții culturii apusene, în uniformă de funcționari și ofițeri, găsiră în ținutul nou cucerit un cler incult, care era supus tuturor greutăților și, pe lângă acestea, dădea episcopului de Râmnic, fostul «Mitropolit al Noului-Severin», pentru întreținerea sa un *poclon* anual; apoi boieri cari-și uitaseră de multa vreme însușirea lor de războinici, oameni leneși, ambițioși și urzitori de intrigi, cari năzuiau numai la un post strălucitor și bănos la Curtea din București, ei se bucurau de oarecare privilegii la dări și plăteau *oieritul* numai la trei ani odată. Vechile *bresle*, privilegiatele fiscalului, existau încă în număr însemnat și, pe lângă acestea, Austriacii mai găsiră și alte numeroase categorii: *slujitori*, *aleși*, *mazili*, *văduve*, *nevolnici*,

¹ Tunusli, l. c. (cf. p. 146, Nota 1).

acei cari locuiau pe lângă șosele sau cari serviau pe moșiile Domnului, acum domenii confiscate. Apoi mai erau, mai ales în județele de munte, încă mulți țărani liberi, cari posedau bucata lor de pământ ohavnică, *moșia* lor, vecini, *megiași*, cari nu atârnav de niciun boier. Apoi mai veniau *mărginașii* cari corespundeau *lăturașilor* din Moldova; ei se așezaseră pe pământul boierilor și căzură cu incetul în starea de *rumâni*, căci acum ei nu mai aveau, ca și aceștia, libertatea de a părăsi totul după voie. Cei mai numeroși locuitori ai «Valahiei austriece», ca și ai celei rămase turcești, acești *rumâni* șerbiți, datoriau stăpânului care-i cumpărase, dijma ce se lua din sămănături, din prisăci, a douăzecea parte, și de pe vin, ca *vinăriciu*, în aceiași proporție. Tot așa, acești țărani liberi aveau de plătit fiscului o parte din bogăția lor în vite: din oi, capre, porci și boi. În sfârșit erau îndatoriți să dea boierului *claca*, și aceste clăci erau chiar fără măsură; «atâta muncă pe cât era nevoie», se spune într'o mărturie oficială. Fiecare cap de familie trebuia să se supună cererii stăpânului său și să ajute din zorii zilei până la prânz la vre-un lucru de câmp sau de casă. Traiau împrăștiați în sate, a căror populație se schimba și care numărau în diferitele anotimpuri mai mulți sau mai puțini locuitori, după cum așteptau sosirea birarului sau erau scutiți de dânsa. Dările constau, cum s'a mai spus, din *bir* și *dijme*; când se ridicau cele d'întăiu, când cele din urma, după cum sfătuiau boierii pe Domn la ridicarea unuia sau celuilalt, potrivit cu perspectiva sămănăturilor sau cu starea turmelor¹. încer-

¹ Cf. *Let.*, III, p. 219: Constantin Racoviță întreabă pe boieri cu ce să plătească el birul și datoriile la Constantinopol; altă dată Mihai-Vodă se

cările de reformă ale lui Nicolae Mavrocordat n'au avut trăinicie, și dacă au ajutat pentru moment țerii pustiite; chiar supt Mihai Racoviță, în anul 1731, Țara-Românească plătia iarăși vechile biruri: *haraciu, lipsa haraciului, sama a treia, polonul bairamului*, și toate aceste dări fuseseră în funța încă în 1720. De altfel, când Oltenia ajunsese în mâna Împăratului, Nicolae-Vodă probabil că nici nu întreprinsese trecătoarea sa îmbunătățire a finanțelor. Mijloacele care înlesniau, dacă nu o viață culturală, cel puțin plata impozitelor, proveniau din viul comerț cu Turcii, cari cumpărau chiar în țară sau în porturile dunărene, de la țărani și boieri, oi, miere, ceară, sâu și li dădeau în schimb proștii lor *zlofi (Gulden)* sau fabricate turcești¹. De orașe, în adevăratul înțeles al cuvântului, centre de muncă și bogăție, nu era vorbă, căci Turnul-Severin nu exista încă și administrația *județului* Mehedinți se afla pe atunci în Cerneți, pe când Craiova, Râmnic și Târgu-Jiuului nu erau decât sate cu bâlciuri, unde la anumite zile veniau țărani cu produsele lor pentru a face puține cumpărături — căci tot ce li trebuia fabricau singuri acasă, în modestele lor colibe sărăcăcioase — și mai ales pentru a vizita cârciumile din târg. Boierii își aveau în orașe casele lor scunde în mijlocul unei curți mari; oameni pioși clădiseră aici biserici. De altfel locuitorii erau în parte de origine străină. Bulgarii din Chiprovaci și Grecii din toate colțurile țării lor se întâlneau aici.

O prefacere a stării de lucruri era pentru stăpânii de acum o necesitate și o chestie de onoare și, pe lângă aceasta, dacă ea dădea un rezultat vi-

cuză: „noi ca să putem rădica poroncile stăpânilor și neavând de unde mai lua și cu ce chivernisi“; *Studii și doc.*, V, p. 103, No. 112.

¹ *Studii și doc.*, V, p. 135 și urm.

sibil, norocos, putea fi unⁿ mijloc ca să câștige pentru viitoare planuri de cucerire pe «Valahii» cari «oftau supt jugul tiranic al Voevodului». Se putea proceda în două direcții bine deosebite una de alta. Sau se începea opera de restaurare prin păstrarea tradiției, a «vechiului obicei» oin vremurile mai bune, prin atragerea celor mai bune elemente din boierimea băștinașă, prin desconsiderarea folosului momentan, fără să se gândească la plata regulată a unei mari «contribuții». Sau, în locul organizației românești aflate, bună sau rea, se putea crea ceva cu totul nou. Aceasta din urmă ar fi însemnat să se considere «Valahia austriacă» tot așa ca orice altă provincie a marii monarhii și sa o supună la o prefacere radicală în sens german, «european», prin funcționari străini, cari să procedă după regule străine.

Dar Guvernul central avea în primul rând în vedere toloasele fiscului și considerații de apărare într'o regiune de graniță nou-cucerită. Trebuia întâiu să atragă aici coloniști, să facă liste de contribuabili, să țină regulat cata tifuri exacte pentru banii de incasat și să ridice cășarmi. Restul era să vină mai târziu, și de aceia nu se întâmplă niciodată.

Boierii nu căpătară, așa cum ei ar fi dorit, exclusiv administrația. După multe chibzuri, Gheorghe fiul meritosului Șerban Cantacuzino, fu numit, nu Domn cum voia, ci numai Ban — acesta fusese și t tiul guvernatorului ținutului «supt Turci». Alături de el era un Sfat, în care intrau Români, Levantini ca Nicolae de Porta, și Germani, și ai cărui membri se certau mereu împreună și făceau pe acest slab și incapabil om încă și mai puțin capabil. Afară de aceasta exista o administrație militară, bine în-

țeles neatârnată de el. După nesfârșite memorii, propuneri, plângeri și petiții, cei din Viena fură nevoiți să destituie, cu un frumos titlu de general și 30 pensie cum se cade, pe bunul și bietul Ban, care vărsa lacrimi mișcătoare și asigură formal că el nu e «slab» din fire, ci numai că a ajuns astfel fiindcă i se legaseră mâinile. Un *praeses* (praeses) îi luă locul, lucră mai cu energie decât predecesorul și ajinse în sfârșit la același țel: plata punctuală a contribuției, construire de căsărmi, nevoi, neregulă, excесе ale soldaților și funcționarilor inferiori, strigate ale boierilor cari doriau pensii și privilegii, urmară una după alta, și sfârșitul fu ura generală ¹.

Când izbucni un nou războiu cu Poarta și Austriei ieșiră prost, boierii și țaranii se duseră în munți sau peste Olt, la „Grecul“ în care vedeau totuși pe Domnul lor, stăpânitor după vechi deprinderi și după sfântul obicei. Însăși Cărmuirea recunoaște că ea a rămas singură și izolată în Craiova ².

Cu toate acestea se luară multe măsuri de reformă, și printre ele și bune, din partea „Banului“ și a „praeses“-ului supt controlul suprem al generalului ardelean. Unele dintre ele merită sa fie amintite, fiindcă ele au dus la organizări similare în întreaga țară, unită după 1739 supt supravegherea Voevodului.

Boierii cereau absoluta scutire de bir și voiau sa iea în mânăte lor, destoinice sau nedestoinice, toată conducerea. Austriei li cereau, din potrivă,

Cf. *Studii și doc.*, V; Hurmuzaki, VI; Lugoșanu, *Oltenia supt Austriei* (București 1889); Căpitanul Jakubenz. *Die Cisalutanische Wala-h i un er kaiserlicher Verwaltung, 1717-1739, in Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs in Wien*, XII (1900.) Cf. bogata colecție a lui C. Giurescu și Dobrescu, I.

¹ *Studii și doc.*, V. p. 153.

jertfe mari, întru cât nu li încuviințau stăpânirea nemărgenită asupra țăranilor lor; ba, trebuiau să platească și ei, ca și acești desprețuiți țărani, *oieritul*, care alcătua cel mai însemnat izvor de venituri— fie și măcar la trei ani odată. Din cauza acestor măsuri, mai ales după înlăturarea Banului, ei erau foarte nemulțămiiți. Clerul avea aceleași interese ca și boierii cu privire la scutirile de dări, și nici el nu izbuti să obțină păstrarea acestui privilegiu. Pe lângă acestea, repartiția, făcută acum, a episcopiei de Râmnic la Mitropolitul sârb din Carlovaț, precum și numirea episcopului catolic Stanislavici pentru Bulgarii convertiți¹, jigni clerul înalt, și nu mai puțin amestecul fiscoșului în administrația averilor mănăstirești. În general țara suferi, cel puțin elementul românesc, prin situația privilegiată a coloniștilor bulgari, cari încă mai d'înainte se adunaseră, dar acum năvăliau în număr mult mai mare. Chiar față de boieri erau obraznici, li spuneau grosolanii și li arătau o purtare necuviincioasă, pe când Grecii, tot atât de privilegiați, nu se arătau de loc mai cruțatori în urma privilegiilor acordate decât fuseseră în defăimata epocă turcească. Scăderea valorii monedelor turcești, pe care negustorii le aduceau în țară, împiedeca singurul comerț cu puțința, căci provinciile austriace vecine, Ardealul și Banatul Timișoarei, aveau din bielșug aceleași produse ca și ținutul românesc cucerit; măsuri sanitare și neîncrederea continuu scoasă la iveală împotriva celor «turcești» contribuă și ele la aceasta.

Obiceiul bun consta în stabilirea birului ce trebuia ridicat și împărțirea lui mai bună, cu toate

¹ Cf. și Farmendzin, în *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XVIII, passim.

că perceperea nu se făcea totdeauna omenos. Vechiul bir se stabili la doi *lei* sau patru florini, sau la trei florini și douăzeci de creițari pe an de cap de familie ; din vechile dijme se păstrară numai unele, ca *oieritul* și *dijmăritul*. Dar la acestea se adăugiră apăsatoarele dări de aprovizionare, și încasarea se făcea de către nemiloși *ciocoi* de sânge greco-român, și nu de funcționari cinstiți, ba chiar — și acesta era cazul cel mai nenorocit — prin agenți ai arendașilor bulgari din Companiile privilegiate.

Apoi se făcu un adevărat mare serviciu nenorocitei populații băștinașe când administrația imperială nu recunoscă șerbia, *rumânia*, și în țărani, neliberi de până acum văzu numai niște săteni cari n'au pământ al lor, ci lucrează pământ străin în schimbul unei despăgubiri în dijme, muncă sau bani ; aceasta era tot una cu o ridicare a *rumânilor* la treapta de *mărginași*. Comandantul ardolean, Virmond, stabili ciăcile lunare ale țăranilor la două zile pe lună iarna și trei vara, și hotări suma de compensare la 5 sau 2 groși pe zi¹ ; mai târziu însă un urmaș al lui Virmond hotări o zi pe săptămână¹. În sfârșit în Țara-Românească în vremurile mai de demult nu exista o administrație perfecționată, cu toate că în târguri și sate funcționau *pârcălabi* domnești. Acum însă, pentru a împlini scopurile mai înalte ale tesaurului și ale războiului, se numira ca administratori *de județe* funcționari cari erau totdeauna prezenți în județul lor : aceștia erau *vornicii*, cari aveau în mâna lor toată administrația ; în fiecare județ se înființară patru cercuri, care stăteau supt ascultarea unui *ispravnic* — numele înseamnă propriu-zis *executor*.

¹ *Mag. ist.*, IV, p. 29 : „Slujitorimea, care era de rădăca numai ei haraciul împărătesc, pe toți i-au strâns de i-au făcut podani“.

CAPITOLUL III.

Reformele lui Constantin Mavrocordat și urmările lor.

În reforma sa Mavrocordat luă dela Austriaci simplificarea situației: se desființară *slujitorii* și multe alte *bresle*, care ajunseseră numai niște vorbe goale, și astfel se reduse numărul acestor apărători privilegiați ai țării, cum încercase și Brâncoveanu. *Ruptele*, având învoieli particulare cu Vistieria, pierdută puterea lor de până acum. Astfel se creă o singură clasă de țărani birnici și dela dâșii Vistieria cerea, ca fostul inspectorat austriac din Oltenia, o sumă hotărâtă, care se trecea pe blețelul pecetluit cu roșu, cu cele patru termine de plată pe care le introdusese întâiu tatăl reformatorului¹. Noul cap de familie muntean avea, ce-i drept, de plătit anual ceva mai mult decât fostul birnic oltean: doi lei și jumătate pentru un șfert de an, pe când *holteiul* plătia numai un leu și jumătate, dar cap de familie, *liude* (ΛΙΟΥΔΕ = om), era pentru fisc numai acela care avea zece capete de vită, așa încât în cele mai multe cazuri abia mai multe case țărănești alcătuiau împreună o unitate fiscală². Dintre dijne dispărură *văcăritul*, *pogonăritul*,

¹ V. mai sus și „Tunusli“ cap. XXIX.

² Dovada o da pentru Moldova o cronică din acel timp, *Lef*, III, p. 203: „făcand zece bucatu un cap, fiec bucate, și capul paindu-l la fiește-care șfert cate un ort .

etc., și numai pentru oi și vin se plătia o contribuție moderată. Mănăstirile pierdură *milele* lor de până acum, dar nici de aici înainte ele nu fură îndatorite la nicio dare către Vistierie. Tot așa rănaseră liberi de orice dare boierii și cel puțin în parte, și anume de dijme, și mazilii, introdușt acum după exemplul moldovenesc, și cari aduceau servicii Domnului în administrație. În fiecare județ se așezară *ispravnici* statornici, cari îngrijiau de tot. Și în sfârșit se uniră la un loc caseta Domnului (*Cămara*) și a țării (*Vistieria*), care până acum macar ca nume fusesera despărțite¹.

Acest nou sistem fu introdus și în Moldova, unde Mavrocordat fu făcut în 1741 pentru a doua oară Domn. Întâlnim, nu i vorba, și aici, chiar mai târziu, o îndoita și întrită stoarcere a uritului *văcării* și o întreită *goștină*, dar de la 1741 venitul Visteriei se compune din următoarele dări. La *șferturile* țaranilor, la început numai patru, număr corespunzător înțelesului cuvântului, se asociază contribuția mazililor și a acelor negustori cari aveau un privilegiu, un *hrisov* (χρυσόβουλλον), și de aceea se chemau *hrisovoliți*; acești birnici sunt socotiți ca *ruptele Visteriei*, adică oameni cari au cazut la învoială cu Vistieria țării; tot printre aceștia se socot și *ruptașii Cămarii*, adică acei cari încheiaseră și ei o înțelegere cu Cămara particulară a Domnului, introdusă din nou, și cari pe baza acesteia căpătară o situație pri-

¹ Actul de reformă s'a tiparit în traducere franceză în *Mercure de France*, 1742, și de acolo a trecut în ediția lui Daponte, Legrand: *Ephémérides daces*, II, prefața. E comunicat numai în cuprins și în „Tunuslii”, c. Încă din întâia sa Domnie în Moldova Constantin luase câteva măsuri de organizare, în anul 1735: el opri, între altele, ca țărani mănăstirești să fie supuși boierilor; *Studii și doc*, V, p. 153, no. 93.

vilegiată¹. Dintre dijme se luară regulat numa² *desetina* de pe porci și prisăci, *goștina*, care corespunde *oieritului* muntean, și *vădrăritul*. G. igore Calimachi micșoră acest *vădrărit* și desființă ceelealte biruri, care împovărau greu de tot producția vinului³. Actul asupra acestei organizări arată ca venit al acestei noi sau mai curând înoite contribuții «generale» moldovenești 105 parale pentru fiecare gospodărie și 55 pentru holtei la fiecare termen de plată, dar adausul pentru strângătorul de biruri, așa numita *răsură*, nu se mai plătește. Tot acolo ni se mai arată că *văcăritul*, *pogonăritul* și *cunița*, un bir care se plătia pentru boii vânduți străinilor — în genere Armenii poloni erau acei cari făceau acest comerț — sunt de acum desființate³. În cazul unui bun rezultat al capitației, sau, mai bine zis, al birului pe gospodărie, se punea în perspectiva chiar desființarea *desetinei* și a *vădrăritului*, cel puțin pentru mănăstiri și mazili. Din rândul mazililor Domnul își numia *ispravnicii*, cu o leafa hotărîta. Și aici clerul era scăpat de orice dare. Se introduseră Curți permanente de judecată, afară de Divanul domnesc, caruia îi erau subordonate, și iarăși funcționarii fura luați din rândurile mazililor favorizați. Toate scutițiile care se dădeau trebuiau trecute în condici ținute cu îngrijire, pentru a pune capăt haosului de până acum în chestiile de judecată⁴.

¹ V. *Documente și cercetări*, I, p. 32 și urm.: *Condica de socoteală* pe 1764; *Doc.-familiei Calimachi*, II, p. 79 și urm.: una ca aceasta pe 1763.

² *Doc. Call.*, I, p. 573.

³ *Let.*, II, p. 416; *Studii și doc.*, V, p. 105, nota 2; VII, cap. V: protocolul lui Mavrocordat; no. 66, p. 215 și urm.; cf. p. 581 și urm.

⁴ *Let.*, II, p. 416-17.

Cu aceasta însă reorganizarea Principatelor românești nu era încă sfârșită. Boierilor, cari acum, ca și alta dată, erau singurul factor politic în țările lor, cari, printr'o pribegire în Ungaria, Polonia, ba în ultimele timpuri, și la vecinul tatar, puteau provoca o mazilire a stăpânului lor, acestor magnați ai țării încă tot ambițioși, foarte șireți și cari se sprijiniau de obicei unul pe altul, al căror sânge rămăsese mult mai curat de amestec străin decât în Țara Românească, acestora Mavrocordații, tata și fiu, li aparură adesea într'o lumina nefavorabilă. Nicolae, care ca moralist voiă să se iea la întrecere cu Cicero în ale sale «De officiis» pe grecește, displăcu mândrei aristocrației încă dela prima sa intrare în Domnie 'n Moldova, din pricina dreptății stricte pe care o exercita mai ales față de țaran, restituindu-li banii smulși nelegal. Același tânăr Grec procedă cu o asprime neobișnută față de doi dintre cei mai cu vază stâlpi ai țării, un Sturdza și un Catargiu, iar în Țara-Românească, pe când armele zângăniau acum la granița, puse să decapiteze pe câțiva boieri din cele mai bune familii din Principat, fiindcă trădaseră în favoarea Imperialilor.

El îi păru mândru, fiindcă avea o fire închisă și nu era inclinat la nicio relație intimă cu membrii Curții sau Sfatului său. Aplecarea către *mojici*, către țaranii desprețuiți fu criticată și la Constantin, și în timpul primii sale Domnii în Moldova el prescrisese, ca multi alții de altfel, *desetina țărănească*, adică o *desetină* generală, din suma obișnuită pentru țarani, și aceasta provoca mereu manifestări de indignare din partea cronicarilor, cari și ei erau boieri¹. Acum Constantin

¹ Let., II, p. 377. Cf. III, p. 69.

Mavrocordat voia ca în ambele Principate, unde el aştepta să mai domnească de câteva ori pe rând, să decreteze libertatea ţăranilor, să stabilească prin lege viitoarele relaţii ale celor fără pământ cu proprietarii şi, în felul acesta, afară de marea binefacere pentru poporul încredinţat lui, să aducă totodată şi o creştere a veniturilor sale, care în timpul nelegalei şerbi a ţăranului se adunau numai cu greu.

Pentru a linişti într-o oarecare măsură pe boieri, el li dăte o despăgubire, care atârna însă de raporturile fiecăruia cu Domnul care cărmuia în acea vreme: *scutelnicii*. Încă supt Nicolae Mavrocordat văduvele sarace ale unor boieri meritoşi dispuneau de *argaşi în scuteală*, de ţărani cari li făceau serviciu şi în schimb erau scutiţi de orice dare pe cap¹. Biserica catolică din Iaşi promise încă în anul 1700 un privilegiu, pe baza căruia însuşi preotul, personalul său bisericesc şi două slugi erau scutiţi de orice obligaţie către Vistierie². Obiceiul era cu mult mai vechiu, şi încă pe la începutul veacului al XVII-lea Radu Şerban făgădui «preoţilor saşi» din Câmpulung ca doi din oamenii lor vor fi scutiţi de orice bir, cum hotărâseră de altfel şi Domnii mai vechi³. Printre măsurile lui Constantin Mavrocordat în a doua Domnie moldovenească era şi aceasta, că orice boier şi văduvă de boier trebuia să aibă un număr de *scutelnici*, fiecare după rang. Pentru marii boieri se socoteau aceste slugi şi aceşti muncitori scutiţi de bir până la şezeci. De acum înainte aflăm pe fiecare listă de biserică, după suma *şfer-tului*, însemnarea persoanelor care sunt *scutelnici*.

¹ *Let.*, II, p. 172.

² *Studii şi doc.*, I-II, p. 84, no. XI.

³ *Ibid.*, p. 273, no. II.

Dar de mai mare însemnătate era scutirea completă de orice «bir al Vistieriei» a boierilor, de la cei mai mari până la cei mai mici, până jos la acei de treapta a treia, și a mazililor, cari trăiau ca țărani. Privilegiul moldovenesc, care definește lămurit starea mazililor, se păstrează încă, și unul asemănător trebuie fără îndoială să se fi dat și boierilor munteni, pentru a obține și de la dânșii cedarea dorită a drepturilor lor asupra populației de la țară¹.

Acum încercă Domnul marea operă a desrobirii. Îl precedase, ce-i drept, Mihai Racovița, prin aceea că în a doua sa Domnie în Moldova favorisă pe țărani, pe cari-i chemă la dânșii și-i puse să jure că nu-s șerbi, ci mici proprietari cu drept de moștenire sau oameni din raiaua turcească². Încă în anul 1742 Constantin porunci ca boierii și mănăstirile, chiar când ar putea cere de la țărani așezați din vechiu orice fel de muncă, să nu poată cere de la „străinii“ cari-și vor căuta, în cea mai mare parte ca fugari, un loc de salășuire și de muncă, nimic decăt dijele obișnuite și un ajutor de douăsprezece zile pe an³. În anul următor se vede dintr'un proces posibilitatea ca unui țarant să se răscumpere⁴. Mai departe, într'un *așezământ obștesc*, se confirmă de către Ioan-Vodă, tratele lui Constantin, privilegiul pentru țărani liberi așezați pe pământ străin⁵. În 1746 soarta duse pe Vodă-Constantin îndarăt în Țara-Românească, și aici, în Martie, el dispune ca *ramânul* fugar, care s'ar întoarce din locul străin

Arch. Rom., II, p. 193: anul 1737.

² *Let.*, II, p. 361.

³ *Ibid.*, p. 417-18; *Noua revistă română*, II, p. 354.

Studii și doc., V, pp. 243-44, no. 110.

Arch. Rom., II, p. 169 și urm., an. 1744.

unde stă ascuns, să fie socotit ca țaran liber. Tot odată se ieia prin acest însemnat act o altă măsură, care sămăna cu cea din 1742 din Moldova, și pentru astfel de întoarceri se poruncește numai plata de cinci taleri în patru *șferturi*, darea dijmei către proprietari și apoi numai șase zile de clacă¹. În August al aceluiași an fură iarăși chemați la Curtea domnească toți boierii mari și membrii clerului superior. Li se propune să se învoiască din milă creșt nească la desrobirea «fraților lor robiți printr'un rău obicei»: orice țaran care poate plăti zece taleri are dreptul să-și răsumpere cu ei libertatea capului de la cel mai îndarâtnic proprietar de suflete². Printr'un alt hrisov, pierdut; dar al cărui cuprins poate fi dedus din alte documente, se hotărî apoi că nu numai pământeanul întors, ci orișice muncitor de câmp fără pământ datorește anual proprietarului său, boierului, numai dijmele de diferite mărimi și șase zile de lucru — nu douăsprezece sau douăzeci și patru, ca pe timpul lui Nicolae-Vodă —, dar că trebuie să se respecte în schimb și toate drepturile păstrate ale proprietarului: el nu poate vinde vin, nu poate construi moară, n'are drept de vânatoare și pescuit, etc.³

Ca Domn al Moldovei, Constantin aduce în sfârșit și acolo măsurile introduse în celalt principat. El adună pe boieri și i întreabă de drepturile pe care le au prin hrisoave asupra *vecinilor*, priviți aproape ca sclavi. Resultă de aici ca în Moldova nu exista niciun drept pentru astfel de stări de lucruri, că nu se iscalise niciodată vre-un contract de vânzare, că numai o lungă usurpare făcu să cadă așa de jos țaranii. Se stabili cel puțin — mai mult

¹ *Mag. Istoric*, II, pp. 280-84.

² *Ibid.*, pp. 285-87.

³ V. de ex. *Studii și doc.*, V, p. 196. no. 68; p. 197.

nu se putea aștepta de la egoismul unei clase răsfațate—că *vecinul* nu este un sclav ce se poate asemăna cu nenorocitul și totuși veselul Țigan, că e numai un țaran «care n'are pământ propriu, moștenit, și nu-și poate părăsi brazda», așa că nu poate fi vândut ca individ și nici nu poate fi trecut în contractele de familie ca o parte din avere. Într'o clausă a acestei remarcabile hotărâri apare și însemnata marturisire că obișnuita clacă, pe care țaranul trebuie să o dea pe lângă dijma, nu se urcă la mai mult de douăzeci și patru de zile pe an — un număr mare în raport cu Țara-Românească¹. Această datorie de muncă putea însă fi plătită și în bani².

Nu se poate spune că întocmirile lui Mavrocordat ar fi rămas fără urmări. Mai ales în Țara-Românească ele aduseră mult bine și, cu toate că termenul de *rumân* nu dispare de tot îndată, se întâlnește totuși ca o mare raritate, pe când vorba de *țaran* capătă din ce în ce mai multă trecere³. Dar, odată cu numele, și clasa aceasta încercase o prefacere. «Testamentul» lui Constantin-Vodă servește printre Domnii următori ca regulă de purtare la împăciuirea neînțelegerilor întâmplătoare asupra împrejurărilor din țară, și raportorul Rușilor din anul 1772 dă asupra stării țaranilor din Muntenia știri care se potrivesc cu întocmirile lui Constantin⁴. În adevăr, boierii de aici cereau la începutul unei ere nouă, în anul 1775, creșterea timpului de muncă al foștilor lor supuși la douăzeci și patru zile, care ar fi fost cantitatea de muncă în timpurile bune, regulate⁵, dar încă la sfârșitul vea-

¹ *Mag. istoric*, II, 288 și urm., sau *Arch. rom.*, I, pp. 94-97.

² *Let.*, III, p. 214.

³ *Studii și doc.*, I-II, p. 242, no. 20.

⁴ „Tunusli”, cap. XXI.

⁵ *Geneal. Cantac.*, pp. 541-42.

cului al XVIII-lea scris în «punctele» Vistieriei, în condicile ei de legi, că, afară de contractele particulare încheiate de bună voie, țăranul n'are de făcut «în șir» decât douăsprezece zile de muncă în diferitele anotimpuri, sau să poată plăti în schimb câte un zlot de fiecare casă, că ziua de muncă nu poate să se ridice la mai mult de două sau trei ceasuri, că proprietarul n'are să-și aleagă dijma, iar din grădinile de zarzavat să nu poată ridica nimic. Aceste hotărâri reflectau măsurile lui Mavrocordat¹.

În Moldova, mulți Domni de mai târziu hotărâră din nou „punctele“ care regulau poziția țăranilor astfel făcură Constantin Racoviță și Grigore Alexandru Ghica². Aici se rămase tot la cele douăsprezece zile de muncă pe an, și aproape tot în aceleași condiții ca și în Muntenia, ceia ce ne face să conchidem la aceeași origine. Și aici boierii egoiști încercară, în 1775, să obțină ceva mai mult. Ei pretindeau că *vecinii* ar fi fost cuprinși în danile primitive ale vechilor Domni și declarau că țăranul n'a fost prin nimic altceva deosebit de Țigan decât prin oprirea vinderii sale personale și încercau chiar să amestece la un loc cu foștii *vecini* și pe *lăturași*. Ei mergeau până la afirmația că, după reforma, ca și înainte, țăranu trebuie să se îngrijească de „toate“ trebuințele stăpânului său, „ca și ceilalți locuitori cari nu erau *vecini*“, și cereau voie dela bunul și părintescul Grigore Ghica, binefăcătorul lor, ca din zece zile ale țăranului să reclame una pentru ei³.

¹ *Studii și doc.*, V, cap. *Documente Brâncoveanu*, anii 1798-1799 p. 200 și urm.

² Cf. *Noua Revistă Română*, II, p. 351: după o tipăritură contemporană; *Studii și doc.*, V, *passim*; *Doc. Callimachi*, I, p. 442, No. 59 p. 507, no. 3; p. 580 și urm.

³ *Mag. Istoric*, II, p. 295 și urm.

CAPITOLUL IV.

Decăderea clasei țărănești. Evreii. Viața boierilor.

Se întemeiase oare prin aceste reforme norocul de care Principatele române fuseseră atâta vreme lipsite? De loc. Starea țăranului devenise, ce-i drept, mai suportabilă, dar foarte adese ori el nu avea mijloacele să se răscumpere și, chiar în cazul cel mai bun, îi lipsiau mijloacele de a duce o viață culturală și astfel să pună temelia unei culturi naționale românești. Statul cerea și mai departe prea mult: Statul străin, ale cărui interese le reprezintă Domnul, care apărea tot mai mult ca un străin. Chiar filantropul Constantin-Vodă, silit de nevoie, trebui să calce peste propria sa operă: el este învinuit că a luat într'un an nu patru, ci douăzeci de *șferturi*¹. Pe la 1770 se ajunsese regulat la *șfertul* lunar, și încă nici atâta nu era destul, căci acum Turcii și Grecii constantinopolitani cereau sume nemai auzite. În anul unei schimbări de Domnie, afară de cele douăsprezece „șferturi“ de plată, se mai cerea încă un *șfert* între două luni, și curând după aceea se ajunge la un *dublu-șfert*. Pe lângă dările ordinare apar și cele extraordinare, care se numesc după menirea lor. Chiar în mereu

¹ Canta, în *Let.*, III, p. 185. Cf. izvorul autentic citat mai sus.

blăstămatul *văcărit* Domnii împovărați căutau un ajutor de la țara, încă și mai împovărată. Suma era adesea așa de apăsătoare, încât, de exemplu, pentru a plăti *văcăritul* pe o vacă, trebuia, nu numai s'o vândă pe dânsa, ci să mai împrumute și jumătate din prețul vânzării¹. Ioan-Vodă Callimachi, de altfel un bătrân bun, se văzu nevoit să ceară boierilor învoirea pentru punerea unui *văcărit*. Aceasta i se refușă, dar în loc se întroduse, după exemplul Munteniei, o *ajutorință*, care nu era altceva decât vechiul *fumărit*². Încă din veacul al XVII-lea se ivise teoria că pământul pe care stăteau orașele țării aparține Domnului, și astfel acesta începu să-l dăruiască, să l vândă sau să ceară de la fiecare gospodar dreptul de stăpânire, *bezmenul*. Nicolae Mavrocordat încercă în zădar să i f âneze acest abuz³; din potrivă, se merse tot mai departe în această pornire nenorocită, care puse capăt vieții orașenești. Constantin Racovița voia, să dea mănăstii ii sale din Roman o bucată de pământ, făcu să i se cedeze aceasta de către episcopia de acolo și în schimb cedă acestuia din urmă drepturile domnești asupra vetrei orașului. Îndaratnicile plângeri ale locuitorilor rămăseră zădarnice; ei trecură în posesia episcopului. Când se dăruia un astfel de oraș, noul proprietar căpăta următoarele drepturi: el supraveghia tot ce se întâmpla aici, lui trebuia să i se ofere în primul rând spre cumparare orice casă și numai el avea dreptul să vândă băuturi și carne⁴. Ultimele rămășițe ale vechilor întocmiri municipale dis-

¹ *Doc. Callimachi*, I, p. 461, no. 117.

² „Pe ogiağuri”, *Let.*, III, p. 243; *ibid.*, p. 191.

³ *Let.*, II, p. 85.

⁴ *Doc. Call.*, I, pp. 484-85.

părură: la Târgul-Frumos, pe la începutul veacului al XIX lea, *șoltuzul* și *pârgarii* fură socotiți printre *haimanale* și nu aveau alte îndatoriri decât să îndeplinească „serviciile“ *târgului*, să păzească pe „oamenii rai“ și altele de felul acesta¹. Abia între 1812 și 1820 începură câteva orașe să se răscumpere sau să obțină o organizare mai bună: astfel Bârladul și Târgul-Frumos se liberară de proprietarii lor cu jertfe mari bănești, pe când bogatul Botoșani, care până târziu în al XVIII-lea veac rămase un oraș al Doamnei, primi un privilegiu în virtutea căruia fu administrat de un efor și șase epitropi, ca represintanți ai orașenimii. Era primul cas când un oraș românesc se gândia la propriile sale interese, când se formară partide politice, când luptară și pe lângă aceasta luară încă și măsuri pentru înfrumusețarea orașului în sens modern². Doi din cei șase epitropi din Botoșani erau aleși de Români, doi represintau vechea, muncitoare și modesta populație armenească și ca o a treia „națiune“ se adăugiseră și Evreii, cari puneau și ei doi epitropi.

Cei d'întaiu Evrei pe cari li adăpostiră țările dunărene veniseră din Turcia ca negustori, dar și în calitate de creditorii ai Domnului, și erau chiar mai numeroși în Muntenia, care avea mai multe puncte de atingere cu Împărăția turcească propriuzisă. Dar printre dânșii se aflau numai ici și colea Evrei așezați; cei mai mulți se întorceau curând îndărăt, în Constantinopolul mai princios pentru ei, unde tembelismul și viciile turcești li făgăduiau o bogată recoltă de bani. Curând după 1550 Domnii pământeni se plângeau la Poartă contra Evrei-

¹ *Ibid.*, p. 593-94.

² *Studii și documente*, V, Documentele Al. Callimachi.

lor și în răspunsul împărătesc din 1568 este vorba de talentele lor de a momi pe țărani la împrumuturi ruinătoare. «Așa s'a ruinat sârmana populație sătească. Tu zici că Evreii se deosebesc mult de ceilalți locuitori, fiindcă sug prin cămătă sângele raielei; unde se ivesc ei, pricinuiesc mii de neglijări supt pretext de bani»¹. Din Galiția, unde Evreii formau împreună cu Nemții și Armenii grosul populației muncitoare din orașe, nu venira, pe cât se pare, decât cărauși cu carele lor la Dunare: cei mai mulți dintre dânșii, cari făceau drumul între Liov și Constantinopol, își aveau locuința în acest din urmă oraș². Evreii galițieni așteptau în orașele și târgurile lor pe Moldoveanul care venia cu voinicii și grașii lui boi în învecinatul centru comercial. Dar ei treceau și granița, și același Domn care, pe când domniă în Țara-Româneasca, descoperind gheșeturile cămătarilor evrei, într'un hrisov solemn dă știre despre felul cum Evreii poloni, ascunși în satele de granița, distrugeau însemnătatea bâlciurilor de la Sepeniț și Hotin, cumpărând dinnainte mărfurile³. În veacul al XVII-lea întâlnim ici și colo Evreii de diferite origini cari luau în arendă tot felul de venituri, adesea fără să aibă banii necesari. Astfel un Evreu arendă de la Domnul Gheorghe Ștefan un loc confiscat, un altul cumpără chiar în județul Putna o bucată de pământ de la răzeși și astfel ajunge împreună cu urmașii săi proprietar pe pământ moldovenesc⁴. În veacul al XVIII-lea Evreii cari, în urma unei învoieli, plăteau Tesaurului o dare specială, o *ruptă*, sunt cunoscuți ca *orândari*; adevă ei luau în arendă,

¹ *Doc. și cercet.*, p. 180; după originalul din registrele Porții Otomane.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 295-296.

³ *Arch. Isl.*, I¹, pp. 172-174.

⁴ *V. Studii și doc.*, V, p. 32, no. 150; pp. 234-236, no. 87.

orândă, bucăți mai mici din moșiile boierilor, de oare ce aceștia numai rare ori își cultivau singuri moșia, de când obiceiul cerea numai decât prezența lor în Capitală. Cum am mai spus, proprietarii pe moșiile lor aveau exclusiv dreptul să vândă vin și băuturi spirtoase; acum Evreii luară în arendă acest drept de desfacere și acordară țaranului, pe care hrana proastă cu *mămăligă* și lipsa unei ocupații rentabile în tot timpul iernii îl mână la *cârciumă*, un credit atât de mare, încât bietul om cădea curând cu totul în mâinile mărinimosului creditor. Chiar și în orașe și în târguri, în mare parte Evreii aveau astfel de dugheni; dar ei se amestecau și în alte afaceri, și astfel prin mijlocirea lor se aduceau de pildă la bâlciul de la Suceava, din Botoșani sau Roman tot felul de fabricate străine: stofe turcești și haine gata, ustensile casnice, unelte pentru muncitorii de câmp din Graz, din Silesia și din diferite regiuni ale Imperiului, postav englezesc ieftin și ceva mai târziu și tot ce era de trebuință ca să-ți mobilezi o casă după gustul european¹. Dacă în acest rol de mijlocitori ei nu făceau nimănui niciun rău, știind totuși să se îmbogățească prin hărnicie, economie și șiretenie; în sate însă alcătuiră elementul care tocmai lipsia pentru ca să ruineze din temelie pe țararii moldoveni. De aceia Domnii fanarioți luară măsuri ca să scape pe acest important purtător al greutăților țării din ghiarele exploatatorilor și otrăvitorilor săi. Bunul Grigore Alexandru Ghica procedă foarte radical, interzicând cu totul Evreilor șederea în sate, și tot atât de părintescul Domn «grec» Alexandru

¹ V. *Doc. Call.*, I, p. 445 și urm.

Moruzi întări această măsură¹. Cu toate acestea, străinii cămătari rămaseră de fapt în săracele sate stoarse de bani și fură și mai târziu obișnuinții *orândari* ai țării: ei vindeau pe datorie și popriau prin agenții lor în casa și curtea țaranului până și lucrurile de cel mai mic preț, fără măcar să se adreseze *ispravnicului*. De aceia trebuia să se ia măsura ca țaranii, împărțiți după avere în trei categorii, să nu poată bea fără plata de la Evreu decât până la o anumită sumă². Când vechea administrație a orașelor se desființă și fiecare așezare orășenească își capătă stăpânul ei, care putea arenda tot felul de privilegii, Evreii ajunse cu încetul stăpânul economic, mai cu seama că el, cu toată aparenta sau reala sa sărăcie, găsia totdeauna bani și pentru luxul mereu crescând al boierilor afemeiați. Evreii își simțiau însemnătatea și țineau adesea un limbajiu foarte energetic; așa, de exemplu, Evreii din Botoșani, la alcătuirea noii administrații orășenești, nu mai vrură să plătească vamă pentru rachiul adus de ei de obicei pe ascuns din Polonia, ținură întruniri secrete și voira să timeată o deputație la Iași. Laba Faibiș, care avea în târg «acareturi și interesuri», era pe lângă acestea și conducătorul conaționaliilor săi și la urmă trebui să făgăduiască în scris marelui boier care era *eforos* că se va lăsa de «planurile sale rele» și se va purta ca «adevărat târgoveț» — era «născut și crescut în târg» —, ca un cinstit „patriot”³. Când același efor cumpără mai târziu de la Mitropolie un mare număr de prăvălii, în ele locuia numai un singur Armean

¹ *Arch. Rom.*, II, p. 179 și urm.

² *Doc. Call.*, I, p. p536-37, no. 253.

³ *Studii și doc.*, V, p. 266 și urm.

— acest popor își pierduse însemnătatea economică, fără să se fi contopit totuși cu Românii din cauza deosebirii de credință, — și douăzeci și cinci de Români, cari făceau comerț mai mult cu cojoace pentru țărani, blănuri, coloniale și lumânări de ceară, pe când alăturat se numărară nu mai puțin de douăzeci și trei de Evrei: Evrei și Evreice, pentru că soția obișnuia să ducă mai departe negoțul soțului răposat, sau și fiecare din soți avea un negoț al său¹. Și faptul cel mai primejdios era că această populație, de o altă credință, care nu-și putea pierde niciodată caracterul ei străin, își însușia limba națională numai până într'un grad care avea într'insul posibilitatea formării unui dialect româno-germano-iudaic.

De toate acestea erau vinovați boierii moldoveni, cum de altfel și starea nenorocită a patriei trebuie pusă pe socoteala boierilor din ambele principate. Ei răpisera țăranului averea, libertatea și toate drepturile; scurt, îl făcuseră un paria. Pământul însă și-l păstrasera exclusiv pentru exploatarea lor proprie. Grijă pentru țară și apărarea ei de drept ar fi trebuit să cadă asupra lor, dar ei nu erau în măsură să răspundă acestei datorii, căci se certau mereu între dâșii în favoarea unui nou Domn sau pentru a primi un loc la Curte. Pe zizania dintre ei și pe sleirea pricinuită de aceasta se întemeie deci puterea străinilor cari voiau să pună mâna pe toată bogăția țării; puterea Turcilor, cari se ridicară ca singuri stăpâni politici, a Evreilor și, în Țara Românească, aceia a Bulgarilor și Grecilor, cari se puteau strecura mult mai ușor și erau mai în stare să se

¹ *Doc. Call.*, II, p. 67-8, no. 149. V. memoriul meu despre Evreii în țările române, *An. Ac. Rom.*, XXXVI.

asimileze din pricina comunității de credință. Către o astfel de stare de lucruri se îndreptau; amenința o veșnică despărțire a națiunii: de o parte în țărani flămânzi, iar de alta în boieri ghiftuiți, somnoroși și fără grijă; și pe aceasta se basau poftele de anexare ale străinilor din afară.

Boierii decăzuseră de fapt foarte mult în cuprinsul veacului al XVIII-lea. Încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea uitaseră aproape cu totul să mai lupte. În oștile turcești ei alcătuiau numai comandanții răi ai soldaților curteni sau ai țăranilor acum desvâțați de arme. Mai ales dela 1680 până la 1690 Turcii nu mai cerură dela Domnii români luptători, ci numai *salahori* pentru a face drumuri și a săpa șanțuri, sau cărași pentru grânele sămănate și secerate tot de ei, dar care trebuiau să hrănească cetele de Turci. Moda orientală de a se scula târziu, de a pași tacticos între două slugi, care apucau pe stăpân de suptiori, mersul la pas cu calul, când pentru transportul mai comod al Evgheniei Sale nu slujia greoaia carăta europeană de origină vieneză, câștigă din ce în ce mai mult teren, și noi generații crescură cu acest obicei. Boierul moldovean sau muntean voiă să imite pe «Maria Sa» Domnul sau chiar și pe mult prețuitul coleg grec din Capitala Imperiului, care apărea cu atât mai strălucitor, cu cât acum nu li se mai încuviința boierilor să meargă acolo pentru a săpa o Domnie sau a pregăti alta nouă. Iar pentru acest locuitor al Fanarului, cu toată ura ascunsă în inima sa de creștin și Grec, prototipul perfecțiunii umane era tot leneșul, desfrânatul Turc căzut în marasm senil, care, tolănit pe auritul divan ce se întindea de-a lungul pereților camerei, se sprijinia pe perne

împodobite cu mărgăritare și pietre scumpe, înăbușindu-se aproape în bogăția blănurilor sale și asculta în tăcere pe vizitator, pe când ochiul său urmăria norul albăstriu al fumului de tutun. În locul vechii case boierești, care, împărțită după model săsesc sau polon, strălucia veselă și modestă în lumina soarelui, se introduseră acum, după imitația Seraiului, parfumatele *iatacuri* întunecoase și numai ici și colo străfulgerate de splendoarea broderiilor prețioase — fiecare vizitator era parfumat la plecare cu pastilele aprinse ale Levantului. Înainte vreme nobila *jupâneasă* stătea în camera ei de lucru, pregătind, împreună cu roabele, cele mai de trebuință pentru casă; acum Doamna de Curte tronă după moda nouă pe pernele ei, cu picioarele încrucișate după moda turcească, așa că nu i se vedeau decât prețioșii *papuci*. Toată îmbrăcămintea era tot așa de pretențioasă și fără gust ca în Constantinopolul decedent; ca și aici, obrazul, adesea foarte frumos, era schimonosit prin grosolana acoperire cu fard, prin văpsirea gurii și obrazilor, cum și prin îmbinarea sprincenelor înegrite. În numeroasele camere, unde numai rare ori domniă activitatea muncitoare, viața a casei, stăteau întinși numeroși Țigani cunoscători și capabili de toate vicile și așteptau un semn al stăpânului, al stăpânei, al tânărului și leneșului cuconăș sau al jupănițelor, care băteau din palme, ca să li se ridice de jos o batistă cusută sau să li se ațite din nou focul stins în ciubucul păzit cu grija. Numai în oarele de dimineață acești urmași ai neodihniților eroi luptători, cum fuseseră boierii lui Ștefan-cel-Mare sau ai lui Mircea, mergeau la Curte, unde hoșrau afaceri de slujbă sau se pierdeau în convorbiri

zădarnice asupra unor fapte neînsemnate și în intrigă. Ochii li sclipiau numai când se spunea ceva rău sau când se arăta posibilitatea câștigului; încolo acești ochi șterși priviau fără țintă de supt fruntea fără griji, acoperită de curând de marel *islic*; câte-odata era și plină de griji, căci și acum, de și mai rar, se mai tăiau capete de boieri pentru o trădare, de care putea fi învinuit oricare și nu fără temei.

Boierii de la 1700, cari nu mai purtau arme și nu mai urmau niciun steag, fuseseră totuși în-suflețiți de dragoste aprinsă pentru țara subjugată, a cărei faimă, ce nu se mai putea câștiga, li stră-lucia înainte, mângâietor, din trecut. „Cine cum îi este voia poate zice și scrie“, — așa oftează bătrânul Stolnic Cantacuzino —, «căci că nu este nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotriva și a-i răspunde»¹. Când Puterile străine vecine încercară a face cuceriri în aceste provincii creștine ale Împărației turcești, boierii români arătară, ce-i drept, dorința lor aprinsă de a atârna de un Stat european, căci o libertate deplină nu mai putea fi recâștigată și păstrată, dar procedară cu multă bagare de seamă și puseră așa de multe condiții, că tratativele nu ajunseră niciodată la scop. În cursul întâmplărilor anului hotărîtor 1711, cei mai mulți învinuiră pe un Cantemir, pe un Toma Cantacuzino, că s'au declarat prea pripit pentru „liberatorul“ moscovit.

În aceasta nouă epocă întâlnim, din potrivă, o lipsă aproape desăvârșită de idealuri patriotice. Trec câteva decenii asupra Principatelor, în care nu se aștepta nimic, dar nici nu erau de loc ne-

¹ *Operele lui C. Cantacuzino*, p. 69.

mulțamiți cu clipa presentă. Turcii erau un biciu pe care-l trimesese Dumnezeu; atât timp cât ei domniau, nu era de așteptat nicio siguranță, nicio bogăție, nicio viață culturală, nicio prefacere a moravurilor. Dar creștinii nu erau nici ei mult mai buni: aceasta o dovediseră destul de bine Austriei. O partidă îi chemase, membrii acestei partide ridicaseră steagul răsvrătirii pentru interesul creștin imperial și mulți sângeraseră chiar pentru aceasta. Prin această prietenie a creștinilor fusese atunci Nicolae Mavrocordat lăsat să cadă în mâinile imperialilor în propria sa Capitală (1716). Și, dacă nu tot principatul, cum se așteptau, totuși Oltenia măcar trecu la Austria. Ce se câștigase însă prin aceasta pentru cultura românească, pentru viitorul neamului românesc? Nimic! Se plătiră numai douăzeci de ani de-a rândul dările unui alt Împărat. Când, în anul 1739, într'un nou războiu, Rușii năpădiră Moldova cu Cazaci și oștiri regulate, ei socotiră ca nici nu mai e de nevoie să lingusească pe boieri, viitorii lor supuși. Se pradă și se jăfui ca într'o țară dușmană, curat «păgână»; nu se făcură pregătiri și nu se începură tratative cu boierii prin dibaci agenți «dreptcredincioși». Generalul rus Münich nu ceru sfatul nimănui; își făcu numai cunoscute pretențiile, și acestora trebuia să li se dea curs. Zahereă pentru 20.000 de soldați împărătești, 3.000 de *salahori* pe an pentru greaua muncă josnică, grija de spitale, solda ofițerilor, serviciul militar din partea boierilor cari n'aveau slujbe în țară, un poclon de nouăzeci de pungi pentru prea-luminatul General, apoi o dare de o sută de pungi anual către același, predarea oricării averi turcești — acestea erau tot ceia ce se ceru. Dacă nu se vor îndeplini aceste cereri, astfel

adăugă generalul, va da foc târgului¹. Era o mare deosebire între acest nenorocit an 1739 și între acel 1711 care începuse atât de idilic. Veteranii lui Dimitrie Cantemir băgară de samă ca și ceilalți acest lucru, și toți erau acum pătrunși de faptul că nu era de așteptat nimic de la nimeni decât de la Dumnezeu.

Acum nu se mai scrisese nicio operă de samă: numai unul sau altul dintre boieri continuă vechile cronici. Aceste continuări însă n'auură mai nicio însemnatate literară: înrâurite de suferințele egoiste ale prezentului, ele cuprind numai cronica zilei. Astfel scrie un Ioniță Canta și un Ienachi Kogalniceanu, dintre cari cel din urmă se pronunță pe față cu privire la stoarcerile slujbașilor: „și Domnul mai dăduse o poruncă“, spune el dojenitor, «ca să nu fie volnic a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbaș, nici alt nime»². Afară de aceasta s'a mai lucrat la marea operă a unei noi traduceri a tuturor cărților bisericești după originalele grecești, care fu încoronată prin publicarea *Mineelor*, *Μηναία*, adică Viețile Sfinților, orânduite după zilele lunii, publicație îngrijită de episcopul de Râmnic Chesarie, personalitatea literară cea mai de samă în această perioadă neînsemnată. Dar în această traducere, care de altfel pentru cultura poporului e tot atât de însemnată ca pentru desvoltarea limbii, sufletul nații românești nu-și putea afla manifestarea ca în cronici. La sfârșitul acestei epoci încetară chiar și slabele continuări ale vechilor anale naționale, și numai întâmplător vre-un mic boier, ca Pitarul Hristachi

¹ *Let.*, II, p. 409. Cf. Général de Manstein, *Mémoires sur la Russie* (Paris, 1771), pp. 304-5. Amândouă izvoarele coincid.

² *Let.*, III, p. 203.

sau Dumitrachi Stolnicul sau vre-un călugăr ca Dionisie Ecclesiarhul, descriu în prosă sau în versuri proaste vre una din întâmplările contemporane. Înaltele școli din București și Iași, administrate cu îngrijire de Domni, nu mai produceau niciun scriitor și folosiau în genere puțin într'o țară unde spiritul plin de viață, impulsia spre cunoașterea adevărului și dorința unei activități puternice se stinsese ¹.

În rare cazuri excepționale însă credința, amintirea și nădejdea nu se stinseseră încă; unii călugări și unii boieri mai aveau încă în pieptul lor scânteia sfântă a inspirației, și în mijlocul adormirii generale se cetesc cu mulțămire viile lor descrieri pline de însuflețire și se ațintește urechea la vestirea faptelor lor.

În vechea mănăstire Putna, unde Mitropolitul Iacov I-*iu*, un om sfânt, retras din viața publică, își căută odihna ultimilor săi ani, trăia călugărul Vartolomeiu Măzăreanu. El se îndeletnicia cu transcrierea cronicilor și resuma hrisoave, pentru a le putea cataloga; era un „învățat“, care pricepea chiar slavonește și era însuflețit pentru marea, sfânta Rusie, care apărea ca liberatoarea Răsăritului. Afară de multe mici lucrări, mai mult compilații, scrise el, în puținele ceasuri de inspirație, un panegiric asupra lui Ștefan-cel-Mare. În această mică lucrare se găsesc perioade frumoase și tot atâta patriotism câtă erudiție retorică.

¹ N. Iorga, *Ist. lit. Rom.*, II.

CAPITOLUL V.

Războaiele Ecaterinei a II-a cu Turcii și Principatele Române.

Puțini ani după suirea sa pe tron Ecaterina a II-a a Rusiei căută să încoroneze prin faima războinică izbucnită ei lovitură de Stat. Încurcăturile polone duseră la un războiu cu Poarta, care fu deosebit de norocos. Turcii numai pregătiți nu erau; oastea lor ratăcia jalnic, fără plan, fără conducător și fără mijloace de traiu în timpul hotărîtoarei campanii din 1769, când căzură cetățile basarabene și ambele principate fură cucerite. În anii următori Rușii puseră stăpânire pe tot Bugiacul, și Tatarii fură strămutați de «bună voie» aiurea. După îndelungate negocieri și după o nouă izbucnire a ostilităților, se ajunsese în sfârșit la vestitul tratat de la Chiuciuc-Cainargi (1774), prin care Rușii câștigă trei lucruri: întâiu pregătirea cuceririi Crimeii, care li și căzu curând în mână, al doilea, dreptul de intervenție în folosul creștini'or subjugăți și, al treilea, învoirea de a pune consuli în locurile ce li vor plăcea.

Înainte de izbucnirea războiului veniseră în Moldova și tot așa în Țara-Românească, așa cum se obișnuise din timpul lui Petru-cel-Mare, negustori pașnici și cucernici pocăiți în rasă călugărească,

cari aduceau în călătoria lor spre vre-o icoană făcătoare de minuni sau, spre câte un centru comercial, augustin chip al «Împărătesei» — *Imperatoria* —, spre închinare preoților și locuitorilor din mănăstiri, precum și boierilor cu trecere, căroro li sta la inimă suferințele creștinătății, și tot odată povestiau despre puterea de neînvins a marii oștiri rusești. Aceasta o știau ei cu atât mai bine, cu cât călătorii făceau ei înșiși parte din această oștire. Se întâmplă odată că Domnul Moldovei, Grigore Callimachi, puse să închidă pe un agent rus și să-lucidă cu învoirea Porții. Alexandru Ghica, Domnul muntean, știa bine aceasta, închise însă ochii. De aceea, în Țara-Românească mai ales mulți boieri aflară cu o bucurie neobișnuită vestea a liberării iminente: frații Pârvu și Mihai Cantacuzino — cel din urmă compuse genealogia familiei sale și un memoriu statistic pentru Curtea rusească — se arătară foarte zeloși pentru aceasta și luară în mână conducerea conspirației.

E lesne de înțeles că mulți boieri, mai ales dintre tineri, îndurau cu greu jugul turcesc. Afară de cererile de zaharea, obișnuite, suzeranitatea Sultanului mai avu și alte urmări, care fură primite cu multă neplăcere, mai cu samă de boieri. Pentru plata impozitelor ei fuseseră trași de câteva ori la răspundere în Țara-Românească și Cantacuzinii intraseră chiar de două ori în închisoare pentru că nu putuse fi adusă suma cerută. Dijmele atinseseră în vremea mai veche și bogăția boierilor și, de când li se acordase scutirea, ei puteau numai cu greu preface în bani produsele întinselor și numeroaselor lor moșii, pentru că aprovizionarea Capitalei turcești — cererea de mijloace de hrană se repeta foarte des, dar tot

atât de des rămânea nebăgată în seamă — alcătuia o piedecă pentru export. Boierii, ca și țărani, și-ar fi vândut mult mai bucuros sămănăturile, oile și caii lor, ceara, mierea și seul lor negustorului străin, care plătia mai bine și mai punctual, dar nu aveau voie¹. Ei priviau cu neplăcere amestecul din ce în ce mai mare al Turcilor în afacerile lăuntrice ale țării, la care nu se gândiseră de loc până atunci. Moldova de asemenea era plină de mici capitaliști turci, cari pătrunseră până în cele mai depărtate colțuri, împrumutau bani pe dobânzi mari sau în schimbul produselor naturale, sau chiar bani răi până la plata mai târzie a aceleiași sume în monedă bună. În Muntenia, ca și în Principatul vecin, locuitorii turci ai raielei, negustorii turci, dar și ienicerii—și aceștia erau cei mai răi din toți — își clădiseră case pe pământ creștin, înjghebaseră ferme și crescătorii de vite, așa-numitele *câșle*, și Domni cu foarte mare trecere fură nevoiți să îndeărteze din nou, cu armele, cu ajutorul oștilor imperiale, pe acești obraznici venetici, cari alcătuiau o plagă pentru țara. În Oltenia Turcii din Vidin introduseseră obiceiul ca moșiile boierilor mai săraci să fie luate în arendă de Turci, cari le exploatau în chipul cel mai nerușinat. Iarăși trebui să capete mai întâi un firman împotriva acestor oaspeți nepoftiți. În sfârșit se găsiră boieri cari, din naivitate, sau ca să scape din ghiarele creditorilor, ca, de pildă, un anume Cozliceanu, înrudit cu Cantacuzinii, trecură la Islam. Odată aceasta petrecut, sosia un ordin de la Poartă ca întreaga avere a noului convertit să fie vândută în public, chiar și aceia care prin

¹ Cf. asupra chestiei așa-numitului monopol turcesc, prefața la vol. X din colecția *Hurmuzaki*.

moștenire trecuse în alte mâni sau care fusese înstrăinată pe un preț mai mic. Ambiția și, mai mult încă, pofta de titluri, lăcomia, dorința de siguranță și năzuința spre o viață culturală mai superioară, împinseră în sfârșit pe boierii români, cu toate tristele experiențe făcute, în brațele Rușilor, cari apăreau ca liberatori¹.

În Moldova li se făcu Rușilor o bună primire, dar îi lipsia căldura; aici ei găsiră printre boieri slugi, dar nu adoratori. În Țara Românească, din potrivă, frații Cantacuzino făcură aproape imposibilul ca să le deschidă o *via triumphalis*: falși voluntari ruși fură aduși noaptea în Capitală și noul Domn, Grigore Alexandru Ghica, se lăsă prins; se ridică o miliție de țară și în fruntea ei căzu Pârvu Cantacuzino în ciocnirea de la Comana. Până la sfârșit Principatul fu pus de bună credință la dispoziția Rușilor și nici noul Domn turcesc, Manolachi Giani (Ruset), nu se putu menține.

Caterinei a II-a îi plăceau reprezentății teatrale și, pentru a se preîntâmpina această înclinare a puternicei Împărătese, o deputăție de Moldoveni și de Munteni «liberați» sosi în anul 1770 la Petersburg. Ea era formată din marii boieri: Brâncoveanu, eel mai tânăr dintre Cantacuzini, Milo și Paladi, din Mitropolitul de la București, episcopul Hușilor și scriitorul Măzăreanu. Ei ținură frumoase cuvântări, fură bine ospătați și se întoarseră acasă cu inimile pline de speranțe. Ceia ce deputăția cerea ca garanție, în cazul unei încorporări, dorită de dânsa, la Împărăția rusească, nu face o cinste deosebită patriotismului, sau cel puțin priceperii

¹ *Studii și doc.*, V, p. 327 și urm., 521 și urm., pentru atacurile turcești; pentru uneltirile rusești, Genealogia Cantacuzinilor și pasagiul despre Mihai Cantacuzino din Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

și demnității acestor iluștri conducători ai unei națiuni nenorocite. Moldovenii cereau un guvern oligarhic de doisprezece boieri, punerea de *ispravnici*, cari trebuiau să se schimbe răpede, pentru ca să dea astfel *tuturor* flămânzilor de bani posibilitatea unei îmbogățiri; «toată partea boi rească pe rând»¹, cum s'a și spus odată în această vreme. Pe Împărăteasă trebuia s'o represinte un general ca e să dăruiască boierilor, la număr al r a membri ai Co silului d Stat sau ca si jbași, ca fane și haine d gală și care să comande oș ile străine și ele naționale; produsul dărilor ce erau să se iea acum după noi principii dela țani, trebuia trimes de ac m înainte la Petersburg. Muntenii merseră și mai departe. Ei începură cu dorința ca „țara noastră să fe unită cu celelalte provincii pe care le stăpânește atotputernica Rusie“. În afară de împuternicirea de a exploata minele și de a face comerț cu străinătatea, precum și de a întemeia Academii de „științe, meserii și limbi“, ei cerură legi rusești, judecători ruși, cel puțin pe jumătate, și ierarhia bisericească rusească, adevărată supremația sinoadelor rusești. Abia când văzură că Turcii tot vor rămânea suzeranii țării, se gândiră ei ca mijloc extrem la o unire cu fărămișatul Stat polon, sau chiar la o cârmuire proprie supt suzeranitatea Porții, dar supt ocrotirea Rusiei, Austriei și întâmplător și a Prusiei.

Tratatul se încheie, și Rușii cerură ca Sultanul să trateze Principatele ca și predecesorul său, Mahmud al IV-lea; dar aceasta n'avea niciun sens și se basa pe o neînțelegere. Acum Românii exprimară următoarele dorinți: voiau să aibă un

¹ Arch. Rom., I, p. 202 și urm. Cu privire la planurile munteneste, vezi *Genealogia Cantacuzinilor*, ediția Iorga, anexă.

Domn național—de pildă pe Ștefan Pârscoveanu—, iar nu un Grec, să dea Turcilor numai haraciul, și anume într'o sumă fixă de 125 000 de lei și, pe lângă acestea, să aibă absolut mână slobodă în darea dreptății; Turcilor să nu li fie îngăduit să clădească pe pamânt românesc, ba să înapoieze și Cetatea-de-Floci; în sfârșit trebuiau să rezideze și consuli ruși la București și Craiova. Se trimise în acest scop și o deputație la Constantinopol, dar totul dădu greș. Muntenii căpătara absolut același lucru ca și Moldovenii, cari nu ceruseră nimic. Domn în Muntenia ajunse Alexandru Ipsilani (Hypsilantis), care fusese mai înainte Mare-Drăgoman, iar în Moldova Grigore Ghica, care stăpânise încă de trei ori ca Domn. Tot odată se înmână acestor noi semi-stăpânitori un hațișerif sau un act de grație imperial (4 Novembre 1774), în care, pe lângă multe hotăriri de puțină importanță, se cuprind și următoarele puncte însemnate: Domnii să nu poată fi scoși din Domnie niciodată «fără de vină»; țara să fie mai întâiu scutită doi ani de bir și pe urmă să trimeată din doi în doi ani la Constantinopol numai haraciul—și afară de aceasta niciun alt dar—; provisiile să fie scoase din suma tributului și să se compuie numai din lemne și silitră. Dacă Poarta mai are nevoie pe de-a-supra și de alte produse naturale, atunci să vină în porturi negustori cinstiți cu legitimații corespunzătoare, la anumite timpuri. Niciun Turc să nu locuiască în Principate; bine înțeles, se exclude din aceasta trupele de pază, *beșliii*. În sfârșit, conform convenției ruso-turce din 10 Mart 1779, Poarta se îndatora încă odată să trateze cu cruțare Principatele. Dacă toate aceste cereri și concesiuni ar fi fost observate cum trebuie, ele ar fi

intemeiat fără îndoială fericirea țării noastre. De fapt însă, prin aceasta, situația nu s'a schimbat decât puțin. Cu armele poți impune orice condiții de pace unui popor moleșit, cum era cel turcesc. Mai greu e însă să-l constrângi la observarea întocmai a îndatoririlor luate. Turcii nu trăiseră niciodată din runca propriilor lor mâni și nici nu se puteau deprinde într'o clipă cu această, tot astfel cum nu se puteau desbăra până la o dată hotărâta de vițiile lor. Ca și înainte de 1774, tot așa și după acest an hotărâtor, în Impărăția turcească nu era nicio altă provincie care ar fi putut lua asupra-și povara pe care soarta o aruncase pe umerii Principatelor dunărene. De aici urmă cu o necesitate absolută că Muntenia și Moldova jucară și mai departe rolul vacii de mulș. Ele trebuiră să-și încordeze toată puterea ca să facă stăpânilor lor servicii legale și nelegale, și, pe lângă acestea, în starea de decădere în care se afla Statul otoman, nu aveau nici măcar siguranța să găsească aici ocrotire față de alți străini lacomi.

Aceasta se dote împede pe față în afacerea Bucovinei, căci, împotriva oricărui drept și împotriva hotărârii din abia-iscălitul tratat de pace, în care nu era vorba de nicio cedare de teritoriu Rusiei, Austriei sau oricărei alte Puteri creștine, cu intenții prietenești sau dușmănoase, Moldova-de-sus fu pierdută în folosul Austriei. Din corupție, neștiință, teamă și slăbiciunea bătrâneței, Poarta se arătă dispusă, la 7 Maiu 1775, să arunce de la sine, ca un mic dar neînsemnat, această frumoasă regiune, bogată în mănăstiri, umbrită de stejari și fagi, în care era și Capitala vechiului principat moldovenesc și pe al cărui rodnic pământ trăiau nu mai puțin de 100.000 de țărani de națio-

nalitate română! Și părinteasca Împărăteasă rusă, care pusese înaintea ochilor Moldovei și Țării-Românești recâștigarea vechilor granițe, lăsa să se întâmple în pace acest lucru, după cum făcuseră mai înainte guralivii ei generali, cari știau să prețuiască tabacherele de aur dăruite.

Faptul se petrecu astfel. În timpul războiului, Austria prințului Kaunitz nu privise cu ochi tocmai buni succesul Rușilor; plini de gelosie, cei din Viena merseră așa de departe, încât făgăduiră Turcilor, în schimbul unei mari sume de bani și a retrocedării Olteniei odinioară ocupate, ajutor militar până la recâștigarea celor pierdute. Tratatul din 6 Iulie 1771, așa-numitul «tratatul de subsidii», nu fu, ce-i drept, ratificat și, în aceeași vară, ministrul de resort scria Trimesului austriac din Berlin că propunerea lui Frederic al II-lea de a cere Porții Principatele ca parte de pradă, pentru a le schimba apoi cu atât de prețiosul Belgrad, ar fi incompatibilă cu «sistemul de Stat» al Curții vieneze și cu prietenoasele lui relații cu Statul tucesc¹. La Petersburg, din potrivă, pentru a împiedeca un amestec austriac, se spunea că Împărăteasa Ecaterina, viitoarea stăpânitoare a Crimeii tătărăști și liberatoarea popoarelor ortodoxe din Răsărit, ar fi gata să edeze iubitorilor ei vecini Principatele, în care ar putea fi pus ca guvernator un arhiduce sau un principe al Imperiului, ca Albrecht de Teschen². Curând după aceea se stabiliră noi granițe Poloniei, după ce se întrebuițaseră mijloacele de convingere potrivite față de factorii din acest Stat asemănător celui turcesc.

¹ Arneht, *Letzte Regierungsjahre M. Theresias* (Viena, 1877, pp 314-315.

² *Ibid.*, p. 310.

Atunci, în anul 1773, Iosif al II-lea apăru în¹ Ardeal ca să inspecteze această provincie cu multe înfățișări, și în fața sălbatecului ținut din spre munții moldovenești, unde se restabilise de curând «vechea» graniță usurpată de vecini, ajunse la ideia să câștige în locul acestor sate secuiești ținutul «dintre Rodna, Horodenca, Snyatin, Zaleszczyk», deci o parte din Moldova, căci prin aceasta s'ar câștiga o legătură comodă cu Galiția de curând căpătată. Această anexă a cuceririi polone, această «bagatelă dintre Ardeal, Maramurăș și Pocuția, ar fi corespuns politicește și militarește măcar Valahiei oltenești»¹. Ofițerii, care se ocupau de topografia cartografică în Galiția și la granițele sale și atașatul austriac din oastea rusească, Barco, cerură tot așa de hotărât dobândirea acestei nou ținut: unii se siliră să născocoască revendicări de drept pe basa trecutului, ceilalți accentuară că feldmareșalul rus Rumianțov n'ar privi cu neplăcere o astfel de înaintare a vulturului imperial. Cam prin Septembrie 1774, când se știa că Rușii retrocedaseră prin tratat Porții Principatele în toată întinderea lor, se dete în sfârșit împuternicire pentru ocuparea militară, și ofițeri prea zeloși o întinseră până spre Roman. Acum, după ce aveau în mână cele dorite, ambasadorul din Constantinopol putea vorbi de un cordon de pază împotriva ciumei, de vechile certuri demonstrabile și de o necesitate militară de neînlăturat, pe lângă acestea toate însă și de prietenia cu sfințenie păzită față de Sultan.

Turcilor, în fond, afacerea li era neplăcută, căci ea putea face o rea impresie asupra plebei din

¹ *Ibid.*, pp. 613-614.

Capitală, care abia de curând înlăturase un Sultan pentru «nedestoinicie». De altfel erau convinși că Padișahul lor avea destul pământ pentru ca să poată înstrăina după voie o bucată, că erau îndreptățiți să vândă, în total sau în parte, țara de capitulații a Moldovei, ca orice altă provincie, — așa făcuseră ei doar cu Ardealul și mai ales cu Oltenia. Ca venit anual ei n'aveau să sufere nicio pierdere, căci Domnul, «principele arendaș» — așa spuneau Austriacii —, trebuia să plătească din Moldova micșorată tot atât de mult ca mai înainte din întreg principatul. Miniștrii Porții se mai codiră numai ca să adune mai mulți bani de mituală și ca măcar să arăte opiniei publice că-și făcuseră datoria.

În ce privește țara, în timpul războiului mulți boieri încheiaseră legături tainice cu Austria, ca Ienacachi Milo și Ioan Cantacuzino¹. Unii ca aceștia ar fi fost bucuroși dacă întreaga lor patrie ar fi fost anexată de Austria, cu condițiunea păstrării drepturilor lor oligarhice. O fărâmițare a Moldovei nu se potrivea de loc cu interesul lor de dregători și proprietari de moșii. Apoi poate că se trezi încă odată în inimile lor veștejite amintirea, vechea dragoste pentru mica *moșie* cu îndărătnicie apărată. Ei se îndreptară cu plângeri, singurul lucru ce li mai sta la îndămână, către Pașa de Silistra; acesta, bine înțeles, nu putea face nimic, și atunci ei se adresară către feldmareșalul rus, care zăcea aici bolnav. Abia urmașului acestuia din urmă, lui Repnin, îi presintară ei plângerile lor și-i arătară, între altele, «cât de limpede e că, de are Poarta turcească niscaiva pricină cu Austriei,

¹ Werenka, *Bukowina's Entstehen und Aufblühen in Maria Theresias Zeit*, in *Arch. für öst. Gesch.*, 1892, pp. 70-71, 106.

patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dânșii cu desghinarea ei»¹. Domnul însuși trebuia să se poarte cu foarte multă băgare de samă, și acesta era tocmai în sensul politicei șiretului Ghica. El stăruia din răspuțeri să-și păstreze în întregime țara arendată, dar nu uita tot odată să facă ochi dulci, chiar și în silă, temutului vecin. Ba, odată, se gândi chiar, cu acest prilej, să capete îndărăt măcar Hotinul și se pronunță în acest sens față de Barco². Celelalte Puteri nu erau direct interesate în această chestie, și astfel Kaunitz duse în sfârșit folositoarea operă începută «cu glorie până la capăt»³.

La 12 Octombrie 1777 «clasele» din Bucovina — acesta era noul nume al «pașnicei cuceriri» — jurară personal, adecă prin represintanții lor, credința Împărătesei Maria-Teresa. Episcopul de Rădăuți, Dosofteiu Herescu, presidă marea solemnitate; după patru ani și Mitropolitul din Iași renunță la drepturile sale bisericești asupra Moldovei imperiale, iar Dosofteiu fu pus ca episcop al Bucovinei în noua Capitală, târgușorul Cernăuți, în vechiul ținut al Sepenicului. Curând după aceasta fiscul luă asupra-și administrarea numeroaselor averi mănăstirești și dintr'însele se alcătui acum un fond religios greco-oriental, întrebuințat la multe scopuri. Boierii, afară de unul, Vasile Bîșcă, rămăseră, firește, ca slujbași de Curte la Iași. Măzărili nu aveau dreptul, autoritatea și cunoștințele necesare ca să ia parte activă la afacerile de cârmuire, și astfel administrația ajunsese pe mana

¹ *Uricariul*, VI, p. 458; Februar 1775. Repnin se duse atunci ca ambasador la Constantinopol.

² Werenka, *o. c.*, p. 153.

³ Arneth, *l. c.*, p. 530.

străinilor, cari începură opera de civilisare în sens european. Țăranii trebuiră să se acomodeze de-acum înainte cu mult mai împovărătoarea ordine socială austriacă : trebuiră să dea trei zile de muncă pe săptămână și să plătească o dare regulată, dar nu tocmai mică. Se chemară de acum înainte Ruțeni din Galiția, Ciangăi din Ardeal, Poloni și Germani ca țărani privilegiați, și așa se întâmplă că în veacul următor Români își pierdură superioritatea lor numerică. Pe lângă puținele și neglijatele școli primare românești se întemeiară acum instituții culturale nemțești mai înalte. Orice legătură cu Moldova «turcească» dispăru. Boierii cari erau localnici acolo își vândură moșiile lor din Bucovina și nu-și trimeseră cumva copiii la școli în înfloritorul Cernăuți.

Încercarea de a crea o nouă orășenime prin atragerea Armenilor nu izbuti. În schimb «Evreii-cerșitori» și Evreii arendași de sate, pe cari îi aflase și-i caracterisase generalul Enzenberg¹, avură preferința, fără să-și părăsească însă nici până în ziua de astăzi nenorocitul și murdarul lor fel de traiu galițian, dușman oricării civilizații. Bucovina fu alipită încă de două ori la Galiția înainte de a se fi întemeiat în sfârșit ducatul de astăzi.

Acel Grigore Ghica-Vodă, care lucrase pentru înalte interese ale țării, mai ales în viitor, și tot odată pentru mai mici interese ale tezaurului său domnesc, nu era un romantic prieten al Rușilor; el nu prețuia nici bunăvoința luminată a Împărătesei creștine mai mult decât era absolut de nevoie, cu toate că în timpul petrecerii sale în Petersburg

¹ Zieglaue, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina* (Cernăuți 1893). Cf. Descrierea țării de generalul Splény, pe care a publicat-o Polek (Cernăuți 1893).

ca bine îngrijit prizonier de războiu de bună voie, ea se purtase foarte binevoitor cu el și-i procurase în Septembrie 1774 numirea de Domn, conform tratatului, în Moldova cea curând după aceasta micșurată ¹.

Boierii, urmând indicația ofițerilor ruși, cari mai porunciau încă, îl ceruseră ² formal de la Poartă și astfel î fu cu puțință să înlătore pe rivalul său Constant n Moruzi. Totusi, numai după trei ani, el fu detronat ca bănuît sprijinitor al intereselor rusești — iarăși era în perspectivă un nou războiu cu Rusia — și, pentru ca Poarta să nu aibă din această pricină răspun cre față de Ruși și să nu dea naștere altor încurcături, el fu ucis în conacul său din Iași de către solii cari-i aduceau mazilirea, fără ca nimeni în capitala moldovenească să se fi ridicat împotriva ucigașilor. În locul lui veni acum Moruzi, care nu uitase încă înfrângerea sa de o inioară.

Turcii îl învinuірă pe Ghica, între altele, și de faptul că, în timpul celor doi ani în cari nu era să se plăteas ă niciun tribut, el ar fi cerut țării suma corespunzătoare. Această învinuire se găsește și în izvoarele europene, iar în condicele de socoteli păstrate ale nenorocitului Domn sunt în semnate de fapt contribuții de compensare în locul *șferturilor* interzise până în vara lui 1776. Ele se ascund supt numele de *cheltuiala țării*. La aceasta contribuia țăranul tot atât cât și negustorul, preotul și «mazilul-ruptaș», care dădea o *dajde* specială în locul acestor «cheltuieli». Ca și înainte de 1774, întâlnim sume cu care se plătesc tot felul de furnituri pentru Turci, și chiar în aceiași proporție. Nu-i vorbă, în tratat sta scris ca prețul

¹ Cf. Prefața la vol. X din col. Hurmuzaki cu Werenka, I. c.

² *Uricariul*, VI, Corespondența ruso-moldoveană din 1773-1775.

acestor provisii să se scadă din tribut, dar cine urmărește plângerile desperate ale Românilor anexate la socotirea celor 1.182.150 chile de grau, ovăs, etc. trimise la Constantinopol până în April 1783, acela nu poate scăpa de impresia că, totuși, 'a cerut haraciul deplin¹. Cele mai mari sume le înghiți u totdeauna datorile nouă și cele ve li și peșcheșurile cu ca e pe de-asupra se hrân'a încă zilnic nesațul tur esc.

D r ele păreau necesare, căc' numirea și guvernarea Domnului atâ na acum, ca și mai înainte, de absolu aceiași fa tori. Arendașul autonom al Moldov ı sau al Țăr i Românești fu luat a și mai înainte dintre locuitorii Fanarului. niciun paragraf al trat tului nu opria aceasta și s'a mai spus mai sus că încercările Românilor de a obține un *Domn* național nu izbut'ra, mai ales de aceia că nu a f a a niciun sprijin la Ruși. Nici a um nu era o condiție, cum s'a crezut destul de multa vreme, că alesul trebuie să fie numai decât un dragoman sau un fost dragoman al Porții. Și nici origin a princiară nu era o condiție, dar de obicei privilegiile binevoitoare ale Sultanului cădeau pe acei conducători ai națiunii grecești din Constantinopol cari puteau dovedi rudenii mari, fie chiar și numai printr'un lung arbore genealogic. Așa Moruzi era nepotul de fiică al lui Alexandru Mavrocordat, deci un *Ischerletogli*, și el aparținea deci unei ramure a mării familii a Scarlaților. După dânsul ocupa ră Scaunul moldovenesc alți doi Mavrocordați, doi veri, cei doi Alexandru, fiul lui Constantin și acel al nedestoinicului Ioan, care murise încă de mult, fumându-și ciubucul în fața ușii. *Hypsilantis*, *Ipsilanti*, cum i se zicea pe românește, era

¹ Cf. *Documente și cercetări*, pp. 46 și urm., 158 și urm.; *Analele Academiei Române*, XII, p. 393.

cumnatul lui Moruzi. Tatăl său, Ioan, și bunicul său avuseră amândoi boierii în Moldova încă de pe vremea lui Mihai Racovița, așa încât trebuia să cunoască minunat țară, oameni și obiceiuri; pe lângă acestea și tatăl lui Moruzi fusese dregător moldovenesc. Mihai Suțu, al doilea urmaș al lui Ipsilanti, se trăgea, după bunică, tot din neamul Mavrocordaților; el era fratele vestitului Nicolachi, și un alt frate al său fusese un puternic Grec din Constantinopol, care la urmă sfârșise tot spânzurat; soția lui era fiica lui Ioan Callimachi, o alta se căsătorii cu Alexandru Constantin Mavrocordat, iar Grigore, fiul lui Ioan, era căsătorit cu fiica lui Alexandru Nicolae Mavrocordat. Astfel se crea un neam domnesc fanariot, în care domniau, nu-i vorbă, destule neînțelegeri, dar totuși cu mult nu atât ca mai înainte. Membrii acestui neam de voievozi și dragomani erau siguri de numirea lor; ei lucrau însă personal pentru interesul lor, și clasa bogaților sprijinitori dispăruse. Ca *homines novi*, prin favoarea Sultanului, sau prin aceia a unui înalt demnitar turc, fură chemați la Domnie Nicolae Caragea, care se trăgea dintr'o familie de medici și dragomani, și nesiotul, Grecul insular, Nicolae Mavrogheni, care până acum fusese dragomanul Capudanului (amiralul turcesc) și tot odată favoritul acestui om cu neobișnuit de mare trece e.

Maz lirile erau de sigur împotriva sensului tratatului dela Chiuciuc-Cainargi, în care din partea Românilor se va fi introdus bucuros decizia Domniei pe viața. Dar ticluirea paragrafului corespunzător era de așa natură, încât Turcii îl puteau interpreta după plac. Ei se pricepeau de minune să nascocoască un motiv pentru depunerea unui Domn. Astfel, de pildă, Grigore Ghica fu înfățișat

ca trădător și storcător al bieteii Moldove: el se făcuse vinovat și față de Sultan și față de raiă; capugiul înjunghiè pe trădătorul domnesc, pentru că se împotrivise la prinderea lui. Fiii lui Ipsilanti, ca să scape de maltratările tatălui lor și pentru că voiau să facă și ei cunoștință cu *luminile* (*les lumières*) strălucitorului Apus, fugiseră în Decembrie 1778 în Ardeal: aceasta dădu de bănuit Porții, și astfel bătrânul Domn, gândindu-se la soarta ce o avuse Ghica, ceru scoaterea sa din Domnie, care fu cu neputință să fie refuzată unei atât de credincioase slugi. Bătrânul Nicolae Caragea întârziè cu restaurarea câtorva poduri¹ și astfel, cu toate că nu domnise nici doi ani deplin, își pierdu tronul. Când Mavrogheni fu numit în locul lui Suțu, noul războiu cu Rusia era pornit. E curios cum totdeauna se găsea un motiv de nemulțămire tocmai atunci când Domnii și-au fost împlinit tocmai trei ani de Domnie. Une ori durata Domniei lor a fost și mai scurtă, mai lungă numai la Ipsilanti, care a deținut Muntenia de la 1774 până la 1782, adecă șapte ani încheiați. Nu trebuie însă să uităm că o reîntronare, după trecerea unei perioade de trei ani, putea să aibă prea bine loc, când se făcea o nouă vânzare a tronului, și că acest obicei era în de obște cunoscut².

Ar fi de așteptat ca Rusia să fi protestat energetic contra unor astfel de încălcări a hotărârilor tratatului din 1774, și chiar în acel chip brutal și îndărătnic cu care diplomația rusească proceda de multă vreme în Turcia și care aproape totdeauna dusesese la izbândă față de șiretenia și tărăgâneala turcească. Și s'ar putea crede că prin

¹ *Acte și fragm.*, II, p. 171.

² *Ibid*, p. 196.

înființarea unui consulat rusesc în «Muntenia, Moldova și Basarabia», care se făcu în 1782 și care atrase după sine¹ chiar în același an sosirea și răpedea recunoaștere a unui agent austriac — Curtea vienesă nu putea încă întrebuița titlul de „consulat“ — o supraveghere a Domnului și a complicilor săi în folosul țării ar fi prins rădăcini și că acest «control european» în Principate ar fi trebuit să contribuie la crearea unei stări mai bune. Dar aceasta nu fu de loc cazul: nu se întâmplă nimic nici în Constantinopol din partea ambasadorului rus, căruia acum îi era îngăduită intervenția conform tratatului, și nici în București și Iași din partea celor doi consuli și a funcționarilor lor.

Asupra omorului lui Ghica, Rusia nu strică nicio vorbă și păru astfel că recunoaște ca îndreptățite motivele Porții. Ambasadorul împărătesc nu făcu niciun us de dreptul său de a prelungi Domnia unui principe împotriva voinței Turcilor, afară de două excepții: întâia oară când amenința un nou războiu cu Poarta și a doua oară înainte de imediata lui izbucnire. Dar nici ortodocșii supuși Porții nu puteau de loc fi mulțamiți cu tratatul dela Cainargi, care *pregătia* numai o nouă eră de anexiuni: ei trebuiau să se aștepte la viitoare demonstrații de bunăvoință ale Rusiei. Consulul rusesc pentru amândouă Principatele și pentru Bugeac, fosta Basarabie, unde încă slabe horde de Tataři făceau agricultură și creșteau vite în condiții primitive, era un grosolan Georgian, de o aroganță nemai pomenită, dar afectată, prin care voia să impună boierilor, încercând să i sperie.

¹ Hurmuzaki, X, Prefață și, referitor la consulatul rusesc, articolul lui Giers, în *Arch. soc. șt. și lit.*, VII, (1896).

Agentul austriac, Raicevich, era, din potrivă, un învățat și talentat Ragusan, care a compus și un interesant opuscul asupra țărilor dunărene¹; el urmăria scopuri comerciale, urmăria pe fugarii ardeleni, acorda protecția sa Bisericii catolice — de dânsa țineau Ungurii din Moldova și convertiții bulgari din Țara-Românească —, căuta să pună supt ocrotirea austriacă pe Evrei și făcea spionaj politic. Dar nici Rusul și nici Austriacul — un profesor de limbi străine făcea pe agentul prusac fără de plată și fără însemnătate — nu voiau să iete pe sama lor ocrotirea Românilor împotriva cererilor nelegale ale Turcilor, Grecilor și boierilor. Ei se certau, din contra, cu Voevozii, pe cari-i desprețuiau, se făliau cu puterea împărăteștilor lor stăpâni, scriau neconținut denunțuri, care se basau mai mult pe jignirea înândriei lor, și cereau de aceia cele mai dese schimbări de Domn. Moruzi căzu jertfă uneltirilor consulului rus; Alexandru Mavrocordat I-iu acelora ale consulului austriac.

Domnilor li fu și de aici înainte dictată purtarea de aceste necesități, cu toate că printre dânsii se aflau și oameni buni și vrednici și cu toate că aveau la îndămână sfetnici plini de intenții nobile ca Raicevich înainte de numirea sa ca agent sau ca d'Hauterive², mai târziu așa de cunoscut, sau ca archeologul Lechevallier. Astfel de Domni iubiau adevărul și-l ascultau bucuros, ca de pildă Alexandru Ipsilanti, care asculta cu băgare de samă îndrăznețele sfaturi ale lui Hauterive. Ipsilanti, care, chiar din cauza îndelungatei Domnii, părea chemat pentru ceva mai mare, introduse și reforme care,

¹ *Osservazioni intorno la Valachia*, apărute întâiu la Neapole în 1788.

² Memoriile sale asupra Moldovei au fost publicate în 1902 de Academia Română, la un loc cu schițele sale mai vechi de călătorie, cunoscute și printr'o ediție a lui Ubicini.

cu toate că nu egalau în însemnătate pe acele ale lui Constantin Mavrocordat, îmbrățișau totuși toate ramurile vieții publice, iar autorul lor era însuflețit de cele mai bune intenții. Ei prelucră personal cea d'întâiu carte românească *practică* de legi, în care se păstra o bună parte și din obiceiul pământului¹; el introduse tribunale supreme permanente, *départements*, cu judecători plătiți, hotărî ca obișnuitul imposit direct să se culeagă iarăși numai de patru ori pe an ca *sămi*, ca plăți totale. *Scutelnicii* mai sus pomeniți, locuitori scutiți de dări, trebuiau să fie luați după dorința lui dintre țaranii fără mijloace, și nu dintre chiaburii satelor; boierilor li lăsa, ce-i drept, deplina scutire de imposit, dar el confirmă și țăranilor îndatoriți la dijmă cele «douăsprezece zile de muncă» ale lor. Pentru sprijinirea boierilor nevoiași și văduvelor de boieri se înființă *cutia milelor*, un fond de ajutor. Capitala căpătă o bună administrație și datorită activității acesteia o mult mai frumoasă înfățișare. Numeroși locuitori noi fură ademeniți în Muntenia prin scutire de impozite; Academia din București primi o nouă organizare și stătu de aici înainte pe un picior de egalitate cu instituția-soră din Iași, Academia lui Grigore Ghica². Chiar și puțin cam comico-teatralul la înfățișare Mavrogheni, care, cu toată multa sa ocupație aproape bolnăvicioasă, era un om curajos și în timpul războiului izbucnit din nou aduse însemnate servicii Turcilor, care-i fură apoi răsplătite prin omorârea lui, chiar și acest aventurier parvenit voiă, în felul său original, să

¹ Cărticica a apărut în grecește și românește în anul 1780. Cf. Teulescu, în *Archiva Română* (București, 1860).

² Cf. Hurmuzaki, X, Prefață și *Ist. lit. rom.*, capitalele de istorie culturală. În plus Iorga, *Istoria comerțului*, II, și *Istoria Industriei*.

introducă o bună administrație, numai că imită cu stângăcie pe reformatorii împărătești ai Turcilor.

Dar toate acestea nu ajutară decât foarte puțin. Nesiguranța duratei Domniei prinților și neșahul stăpânilor zădărniciară în curând tot ce era bun. Totuși nici acum nu avu loc cumva o des-nădejde puternică, care să fi dat naștere la fuga în străinătate, la o despopulare și decădere a rasei. Călătorul, ca de pildă d'Hauterive, vedea case curate, mai bune decât în săracele ținuturi ale Franciei, ca de pildă în Beauce și Sologne, ogoare lucrute, multe vite mari și mărunte și o mulțime de sate locuite. Dar o adevărată viață culturală nu se putea naște, căci lipsia tocmai însuflețirea necesară. Numai un singur boier, Ienachi Văcărescu, care de altfel nu era un om de caracter, compuse o gramatică, se încercă în ale poeziei, însă fără foc și fără armonie, și începu o «Istorie a Împărației Otomane», care e departe ca cerul de pământ de aceia a unui Cantemir. În straturile de jos însă forțele lipsiau cu totul.

Pe când deci acest Văcărescu și alți boieri împărțeau în taină agentului austriac că ei se gândesc la o ocupație imperială și la unirea cu Ardealul conform legilor «divine» geografice, pe când Mitropolitul Gavriil, și nu numai el, trimise în anul 1784¹ o invitație Rușilor și, în sfârșit, când chiar urmașul său aștepta de la Viena o nouă aranjare a lucrurilor din partea creștinilor², fugac elui de-al doilea Mavrocordat, care de aceia și fu supranumit *Firaris* (fugarul), în Rusia (1784), unde mai fusese odată ca tânăr, dete încă un prilej războiului de mult așteptat. Împăratul Iosif își

¹ Hurmuzaki, X, p. 14; cf. *Ist. literaturii române*, II, p. 139.

² *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

sfârșise cea de-a doua călătorie a sa prin Rusia și croise în Cherson, împreună cu Împărăteasa Ecaterina, a cărei bătrânețe era plină de visuri romantice, planuri cu vederi enorm de îndepărtate. Printr'un războiu comun trebuia să se înființeze un regat al Daciei neogrecești pentru archiduci austriaci și pentru foști favoriți ai Curții rusești. Un drum spre Constantinopol se și găsisse prin însuși faptul că armatele lui Rumianțov și ale lui Potemchin, viitorul rege al Daciei, se puseseră în mișcare și că și Austriecii trecură granița.

Ca de obicei, și în cursul acestui războiu în stil mare Rușii fură victorioși la atacul cetăților de graniță și puseră mâna pe ele; dar de data aceasta merseră mai încet și abia în 1790 cetatea Chilia, care stăpâna Dunărea-de-jos¹ și unde încă din nainte de 1787 Împărăteasa trimesese un agent consular, ajunse în stăpânirea oștilor rusești. Nici Austriecii nu puneau prea mult zel la nimicirea Împărăției otomane și afară de aceasta avură de la început atât de puțin noroc, încât chiar un Mavrogheni cu «catanele» române (soldați după model european) și cu sprijin turcesc îi putu răspinge de mai multe ori în mici încăierări și-și apără nu numai țara, ci pătrunse chiar până spre Brașov și putu să indemne pe locuitori printr'o proclamație pretențioasă «să vă alcătuiți iarăși la acest principat»². Potemchin totuși sta la Iași și lua pe socoteala Moldovei cucerite aparentele unui dinast oriental, ba chiar nădăjduia să-și poată stabili aici reședința sa ca principe recunoscut al Românilor de la Dunăre. Tot în această perioadă, bogată ca nealta aproape în planuri romantico-

¹ Chilia și Cet.-Albă, pp. 252-253.

² Urechii, *Ist. Rom.*, III, p. 200.

copilărești, Hertzberg, conducătorul politicei prusace după moartea lui Frederic-cel-Mare, pune la cale ca, prin dăruirea Principatelor, să obțină cedarea pentru Monarchia prusacă a Danzigului, Thornului, orașelor Kalisch și Posen. Îndată chiar după izbucnirea ostilităților, Hertzberg se informă la Trimesul regal din Constantinopol dacă Poarta s'ar lăsa ușor convinsă că pentru dânsa cel mai bine ar fi dacă ar ceda Austriei toată Moldova și Muntenia, iar Rusiei Crimeia, Oceacovul și Basarabia în schimbul unei garanții a «Prusiei, Franciei și a celorlalte Puteri» pentru celelalte posesiuni ale ei. Împăratul trebuia pentru acestea să cedeze Galiția Polonilor, pentru ca să-i înduplece și pe aceștia din urmă la dorința lui Hertzberg¹.

Moldovenii întreținuseră acum iarăși legături tradătoare cu Rușii și Rumianțov făcuse cunoscut agenților săi, printre cari protopopul ieșean Strilbițchi, un Rus, apropierea trupelor sale. În înălțătoarea proclamație din 17/28 Februar 1788 el aminti locuitorilor, mai ales boierilor, de tot ce avuseră să îndure de la 1774 din partea Turcilor barbari, omorârea lui Ghica, executarea boierilor Bogdan și Cuza din porunca lui Moruzi și chiar cu consimțământul Porții; acuma ar fi de datoria lor să adune pe «vitejii ostași» ai Moldovei și să-i ducă supt biruitoarele steaguri ale Ecaterinei². Când Austriecii făcură și ei din parte-li o astfel de dibace chemare către populația băștinașă și pentru întâiași dată se înfățișară ca «liberatori» creștini — manifestul era, firește, alcătuit într'un sec stil de cancelarie³ —, ei nu întâmpinară la

¹ *Acte și fragm.*, II, p. 266 și urm.

² *Urechilă, o. c.*, III, pp. 146-147.

³ *Ibid.*, p. 157.

întrarea lor în Moldova nici cea mai mică împotrivire. Noul principe, Alexandru Ipsilanti, care destănui¹ generalului comandant sentimentele sale prin *prefetto* catolic al misiunilor moldovene, mulți boieri, și în fruntea tuturor Mitropolitul, ajutara după puterile lor la ocuparea țării. Ipsilanti se lăsă prins în apropierea Iașilor într'o luptă ce nici nu se poate socoti ca atare². Când Turcii înaintară, aducând în persoana lui Manoli Ruset Gianî un urmaș lui Alexandru prizonier, și constrânseră pe Imperiali la întoarcerea spre Bucovina, Rușii erau așteptați, cu toate că nu tot cu vechiul dor. După luarea Hotinului de către aliați, capitala fu ocupată de fapt în Octombre de Ruși, și acești noi cuceritori ținură piept ofensivei turcești Manoli Ruset făcu acum în preajma Galaților ceea ce făcuse și predecesorul său la Iași. Încă din anul 1788 câțiva boieri munteni salutaseră cu bucurie pe Austrieci la ivirea lor în Muntenia, iar în Novembre 1789, după dispariția norocului armelor turcești, aceștia aveau în stăpânirea lor capitala Munteniei. Principele de Coburg luă aici același rang ca și Potemchin la Iași și găsi destule ajutoare, mai ales în tânăra generație boierească³. Chiar în primăvară fu vorba de un congres, dar în 1791 Austriecii încheiară pacea de la Siștov, pe când Rușii mai așteptară câteva săptămâni, până în Ianuar 1792, ca să se înduplece la pacea de la Iași. Din nou liberatorii creștinilor se întoarseră acasă cu mâinile goale.

În tratate nu se pronunțase de data aceasta

¹ *Studii și doc.* I-II, pp. 328-329.

² Hurmuzaki, X, *Prefața*, p. XLII.

³ *Documentele Cantacuzinilor*, p. 309 și urm., și rev. *Buciumul*, 1868-1869.

nicio favoare specială pentru Principate, dar, ca și mai înainte, se dete boierilor sfatul să se îndrepte către Poartă pentru privilegiile lor printr'o cerere în scris, printr'o jalbă, un *arz*, și consulul rusesse trebuia să li acorde sprijinul său. Ce cereau Moldovenii prin al lor *Mémoire* nu ni e cunoscut, și nu ni s'a păstrat nici cuprinsul actului muntean. Totuși, înainte de pacea de la Siștov, din August 1791, aceștia din urmă, cari știau acum că anumite Curți — mijlocitoarele păcii — erau pentru retrocedarea Principatelor vechiului stăpân, apelară într'o lungă scrisoare la ajutorul comun al Rusiei și Austriei, iar acest document a fost redat într'o scrisoare mai târzie a istoricului Imperiului otoman, Hammer. Aici se recunosc iarăși patrioții din 1774, căroră Rușii li apăreau ca liberatori și cari pentru îniaia oară ridicau plângeri amare împotriva domniei Fanarioților, datau decăderea țării lor din vremea lui Nicolae Mavrocordat și doriau Domni pământeni și apărarea patriei de propriii ei fii înarmați. Supt impresia puternicei mișcări de reformă, care cuprinsese toată Europa, supt înrâurirea spiritului apusean, care pătrunsese prin secretarii francesi ai Domnilor, prin medicii nemți, prin industriașii și negustorii apuseni imigrați și prin oțișerii străini, și care încetățenise idealul filantropic, precum și supt înrâuirea noilor, spiritualelor, ațățătoarelor scrieri, gândurile din 1774 apărură acum mai clare; aceleași simțiminte capatară însă acum o formă mai potrivită și mai energică. Persoanele conducătoare din Muntenia care cutezau acum a se gândi chiar la o «națiune română», pe temeiul cercetărilor istorice pe care le întreprinseseră pentru ca să arăte vechile lor drepturi, știau că mica lor țară stătuse

la început numai într'un raport de vasalitate față de marea Împărăție turcească, că numai o abusivă interpretare de termeni pecetluiseră Muntenia și Moldova «ca simple provincii turcești» și că încălcările asupra neatârnatăi jurisdicției a Domnilor nu erau decât acte arbitrare ale suzeranilor. Între Ipsilanti, care ținuse ascuns hatișeriful, confirmarea solemnă a privilegiilor, și nebunul dușman al boierilor, Mavrogheni, ei nu făceau o mare deosebire. Erau adânc jigniți în inima lor că Muntenia în cursul ultimului războiu fusese tratată de Turci ca un obișnuit «pașalâc» sau «sangiaca». Mai bine decât să se întoarcă necondiționat la vechea, urâta sclavie a păgânilor și barbarilor, petiționarii preferau „să fie înghițiți pe loc în pământ, ca Lisabona și Lima“. Ca garanție pentru viitorul lor, ei nutreau un șir de dorinți, și printre ele aflăm și câteva puncte nouă: dărâmarea cetăților dunărene, care până acum se păstrasera prin prestații românești, și retrocedarea pământului usurpat în raia posesorilor legali, alegerea Domnului de către „un mic număr de alegători din cele trei clase“ ale principatului, cum fusese altă dată obiceiul și cum se petrecuse acum în urmă la moartea lui Scarlat Ghica, căruia îi urmase la Domnie, cu voia țării, fiul său Alexandru, apoi ducerea „haraciului“ fixat la trei sute și câteva pungi, la Constantinopol de către doi trimiși ai țării, la fiecare doi ani, cum hotărâse aceasta tratatul din 1774, dar tot odată predarea lui tesaurului turcesc de către ambasadorul rusesc și cel austriac, pentru ca pe viitor să se pună capăt oricărui stoarceri de bacșișuri. În sfârșit trebuia să se oprească și aprovizionările și să se dea libertate deplină comerțului de vite. Aceasta e acum destul de caracteristic, dar încă și

mai însemnat este faptul că, în cerințele propuse Interesaților prieteni creștini, nu se admite în aceste d'întâiu visuri de neatârnavă un control prea întins nici din partea acestora din urmă. În timp de pace niciun vecin creștin să nu poată ocupa țara, ci o miliție națională să se însărcineze cu apărarea ei; în timp de războiu, membrii Divanului, cari iscălesc petiția, doresc ca patria lor „să fie socotită ca neutră“¹. Principatul să nu fie supus Sultanului decât numai în ce privește plata tributului, și *amândouă* Curțile imperiale trebuie să ia supt ocrotirea lor, ca Puteri protectoare, desvoltarea lui. Actul vorbește în numele tuturor membrilor Sfatului muntean, al Divanului celor mai mari boieri¹.

Poarta numi ca Domni în Moldova pe Alexandru Moruzi, fiul cel mai mare al lui Constantin-Vodă, un tânăr cu gânduri nobile, care nu vedea în Domnie numai un mijloc de îmbogațire: Alexandru se arătase vrednic de această favoare prin reprezentarea intereselor turcești la congresul de pace. Foarte îmbătrânitul Mihai Suțu căpătă Muntenia. După scurta vreme, acești Domni își schimbă Scaunele, și Muntenia avu în sfârșit acum mulțămirea să poată saluta pe Moruzi ca Domn. Cu această ocazie boierii, pe cari nu-i descurajase încă de loc nesuccesul de până acum al sforțărilor lor, cutezară, chiar fără să întrebe mai dinainte pe nou-numitul lor Domn, să ceară milostivului și părintescului Împărat din Constantinopol sprijinirea bunei stări a patriei lor prin binefăcătoarea desființare a schimbării Domnilor! Niciun «Fana-riot» nu putea avea intenții mai binevoitoare ca

¹ Scrisoarea lui Hammer, 10 August 1803, care a fost publicată de mine în *Convorbiri literare*, anul 1901, p. 1126 și urm.

Moruzi, și de aceia membrii Divanului se rugară ca să fie dat acesta ca Domn pe viață. Vizirul răspunse la cerere numai printr'o scurtă scrisoare, așa ca și cum n'ar fi înțeles dorința boierilor¹. Astfel rămaseră Principatele ceia ce fuseseră și se bucurară numai de îmbunătățirile hatișerifului din 1792, prin care se regulară doar lucrurile acum cunoscute, raportul cu Turcii, grija pentru liniștirea hotarului și mărirea tributului.

În anul 1795 Alexandru Callimachi, fratele, decapitatului Grigore, primi Domnia Moldovei, și el fusese ales într'adins ca să se îngrijească de «intrigile» polone. Suțu dispăru pentru câțiva ani de pe scena vieții politice, iar în 1796 pierdu și Moruzi Domnia—fratele său, spiritualul Gheorghe, nu mai era dragoman la Poartă. Bătrânul Ipsilanti se întoarse acum din închisoarea sa de la Brünn și căpăta pentru câteva luni Muntenia, dar curînd îi urmă și lui un favorit al lui Capudanpașa, care dase dovezi de bun comandant împotriva rebelului de la Vidin, Pasvantoglu, anume Constantin Gheorghe Hangerli, care apoi, plin de sânge, fu răsturnat în curand de pe treptele tronului de un ucigaș oficial. Callimachi se grăbi să scape din primejdioasa sa situație printr'o renunțare de bună voie, iar vicleanul fiu a lui Ipsilanti, Constantin, un favorit al Rușilor, cărora, ca trădător politic, li făcu tot felul de servicii, și mort mai târziu la Chiev ca pensionar al Împăratului Alexandru, ajunsese acum la Domnie în Moldova și o exploata în chip egoist. El fu rechemat în anul 1801, fiindcă Grecii intrigau împotriva-i, și Moldova căpăta ca stăpânitor pe un al doilea Suțu: Ale-

¹ *Conv. lit.*, anul 1901, p. 1117 și urm.

xandru, ginerele lui Callimachi *Bătrânul* Șuțu obținut Țara-Românească, fu însă neliniștit de hordele veșnic distrugătoare ale lui Pasvan și de aceia fugi în Ardeal. Câteva săptămâni domni celălalt Șuțu în ambele Principate, pentru ca la urmă să facă loc lui Constantin Ipsilanti în Muntenia și lui Alexandru Moruzi în Moldova. Cel d'întăiu nu avu ceva mai bun de făcut decât să dea ajutor Sârbilor răzvrătiți, și chiar într'un chip așa de fățiș și de nerușinat, încât la Constantinopol în fiecare cafenea se vorbea de intrigile begului muntean. În anul 1806 Împăratul Napoleon, încunjurat de faima ultimelor sale biruinți, ceru cu obișnuitul său ton poruncitor îndepărtarea din Principate a trădătorilor greci. El voiă acum să pornească împotriva Rușilor, și astfel prietenul Selim din Constantinopol nu mai avu pentru moment să se teamă de acești o rotitori ai lui Ipsilanti și Moruzi — de altfel cel d'întăiu nu fusese niciodată un partisan desăvârșit al Rușilor.

Acum se juca în Constantinopol, din August până în Decembre 1806, o foarte interesantă tragicomedie diplomatică. Consulul rus amenința cu plecarea lui imediată, iar colegul său engles li punea în vedere perspectiva unei bombardări a Capitalei, în felul cum pățise de fapt Copenhaga în 1807. Moruzi și administratorul țării în locul fugarului Ipsilanti primiră noi semne de numire, Rușii însă trecuseră granița Nistrului.

Eră epoca împărțirii țărilor, epocă în care țări și popoare se vindeau în masă, și în romanticele planuri ale lui Napoleon, ca și în cele real politice ale Ecaterinei, care năzuia la o împărțire cu forța a Împărăției turcești, Principatele jucau un rol însemnat, a cărui descriere face însă parte mai

mult dintr'o istorie diplomatică a Europei moderne. După marele războiu împotriva Țarului, Napoleon se înțelese cu dânsul în Iulie 1807 la Tilsit: în tratatul oficial se prevedea retragerea Rușilor din Principate, în schimb și Împăratul Francesilor se îndatora din parte-i să părăsească Prusia. Oral însă Napoleon făgăduise noului său prieten că nu-i va face nicio greutate dacă va vrea să păstreze Dunărea ca graniță rusească. Convenția din Slobozia, încheiată în August între Ruși și Turci prin mijlocirea Francesilor, nu avu nicio însemnătate, căci încă în anul 1808 începură tratative nouă între cele două mari Puteri militare asupra Moldovei și Munteniei, adică asupra înlăturării putredului corp politic otoman, spre mântuirea lumii civilizate. La întâlnirea de la Erfurt se ajunse, în 12 Octombrie 1808, la o hotărâre definitivă. Ultima revoluție din Constantinopol și răsturnarea Sultanului Selim dovediseră lui Napoleon și lui Alexandru că Turcia nu mai poate da nicio cheazășie pentru «persoanele și bunurile din Muntenia și Moldova», și astfel ele căzură în chip firesc meritoasei Rusii, care în altă parte căpătă și Finlanda, de și din alte motive. În Ianuar 1809, Napoleon, în discursul său către Adunarea legiuitoare, pomeni despre anexarea de către Rusia a ambelor Principate, iar în Maiu aceasta din urmă înștiință pe cale diplomatică toată Europa că incorporarea s'a îndeplinit. Tot odată se ducea cu energie războiul împotriva Turcilor.

Dar schimbările se făceau iute ca fulgerul în acest minunat, glorios, dar și dureros timp. În anul 1811 Țarul Alexandru oferi în mod mai mult sau mai puțin serios Austriecilor, cari-i pizmuiau pentru acest «câștig», toată Muntenia și Moldova

până la Siretiu, și pe la sfârșitul aceluiași an chiar Împăratul Francesilor declară că el socoate acum Principatele ca posesiuni ale socrului său, Împăratul Francisc. În acest timp se apropia tot mai mult norul amenințător al unei rupturi între Franța și Rusia, și Rușii, cari până acum trataseră numai de formă, căutară să dea ocașie Turcilor, dușmanii lor descurajați, pentru o răpede încheiere de pace în condițiuni mai favorabile. Împăratul Alexandru cerea acum numai cedarea ținutului dintre Nistru, Dunărea-de-jos și Prut, care căpătă numele înșelător de Basarabia. Frații Dimitrie și Panaiotachi Moruzi, unul tălmăciu al Porții, celalalt în lagărul turcesc, fură acușați că ar servi amândoi cu marea lor trecere interesele rusești, și astfel în 28 Maiu se iscăli la București tratatul prin care Moldova fu ruptă în două părți, dintre care pe cea răsăriteană o luă Rusia. O zi funestă pentru Români.

Basarabia căpătă concesiunea scutirii de dări pe trei ani, precum și scutirea de serviciu militar, căpătă un guvernator român în târgușorul Chișinău, care apoi fu ridicat la rangul de capitală ; Sinodul moscovit numi un exarh. Legea care regulează noile condiții de viață nu vorbește decât despre autoritatea străină: o puternică garnisoană militară fu adusă în țară, se întemeiară seminarii rusești și școli satești pentru barbarii «Moldoveni», și o carantină aproape veșnică la Prut trebuia să facă pe cât mai strânsă legătura cu «Moldova turcească». Aceia dintre boierii moldoveni cari nu voriră să rămână în Basarabia fură siliți să-și vândă moșiile într'un anumit soroc scurt, datorită cărui fapt cele mai multe ajunseră pe prețuri de nimic la Ruși, Bulgari, etc., unele însă fură cum-

părate cu jertfe nespuse de către propriii lor țărani¹. În vechiul Bugeac, din care Tatarii dispăruseră acum, un serviciu creat într'adins pentru acest scop, Contora Străinilor, chemă coloniști de diferite națiuni, Bulgari, Lipoveni, Armeni, chiar și Nemți, și toți aceștia au dat regiunii un caracter straniu, așa că ținutul acesta a păstrat până astăzi o coloratură oarecum americană sau sud-africană.

Boierii de sigur că nu meritaseră această plată pentru serviciile lor gândite și făcute cu credință, și tot așa nici țara, care făcuse jertfe aproape imposibile ca să hrănească timp de șase ani pe soldații și ofițerii nu prea delicați ai Țarului. În anul 1802 Rusia smulsese Porții un nou hatișerif, în care se făgăduia principatelor neașteptat de multe lucruri: desființarea tuturor impozitelor introduse de la 1783, dreptul Divanului de a putea face obiecțiuni la cererile de provizii, plata punctuală și imediată a lor, înapoierea moșiilor încălcate din raiă, ocuparea dregătoriilor din țară în primul rând cu boierimea de țară și în sfârșit sorocul de șapte ani pentru stăpânirea Domnilor. Moldovenii obținuseră acordarea acestor privilegii prin plângerile pe care le făcuseră generalului rusesc și, în petiția lor, încă păstrată, se găsesc vechile plângeri asupra cheltuielilor de neîndurat ale veșnicului schimb al Domnilor și ale provisiunilor pentru capitala turcească². Acești boieri patrioți tot mai sperau de la un nou războiu între Rusia și Turcia o schimbare în folosul lor, chiar dacă acum nu mai doriau, ca treizeci de ani mai înainte, incorpo-

¹ *Doc. Callimaehi*, I, pp. 545-546. Pentru tot jocul diplomatic, Sturdza, *Acte și documente*, I.

² *Lit. și art. română*, V, p. 759 și urm.

rarea țării lor la marea Împărăție creștină. Când în 1806 fură numiți «Domni francesi» în ciuda „hatului” din 1802 și împotriva voinței Rusiei, ei găsiră Curtea din Iași golită de boieri, în timp ce caleștele lor de Viena se îndreptau spre consulatul rusesc.

Îndată după luarea în stăpânire, Rușii numiră pe Ipsilanti ajutor al generalilor lor la însemnata însărcinare a străngerii birurilor, și tot lui i se încredință și administrația ambelor Principate. Acesta însă nu se purtă mai bine ca pe timpul funcționării sale suzeranitatea turcească, și după armistițiul din Slobozia se duse în Rusia, ca să nu se mai întoarcă niciodată. După ce Împăratul dispuse pensionarea acestei unelte grecești a politicei sale, se alipî pe lângă administrația militară numai un Sfat de boieri. Cu aceasta nu se schimbă însă nimic însemnat din cererile ordinare și extraordinare și la urmă băgară de samă Moldovenii că numai un alt Imperiu își întinsese granițele până la Prut.

Până acum încă n'a ieșit la lumină vre-o jalbă a Moldovenilor către Poarta turcească sau către protectorii ruși; în schimb însă avem o suplică adresată către Domnul nou-numit al Moldovei micșurate, căci aceasta trebuia să plătească acum suzeranilor, cu toate că-i lipsiau Bucovina și noua Basarabie, tot atât de mult ca mai înainte, din moment ce Principatul lor mai exista ca atare. În acest act, oricum însemnat, boierii apar mult inferiori față de cei munteni din 1791, în ce privește patriotismul, cum și înălțimea și practicismul ideilor lor politice. În Basarabia, ei nu regretă sângerata bucată de pământ românesc smulsă fără drept de o mână străină pentru a se fâli cu un succes ob-

ținut la marea licitație de popoare a lui Napoleon; nu, ei se gândesc numai la pierdutele pășuni bogate, la manoasele câmpii ale jumătății de-acum rusești a Moldovei, la prejudiciul pe care această pierdere îl pricinuește tesaurului, veniturilor vamale, Voevodului, și nu în ultimul rând lor înșile ca proprietari de moșii și de scutelnici¹.

Asupra însemnătății acestui act nu trebuie să ne înșelăm, căci un act ca acel din 1791 nu stă nicio-dată izolat în viața unui popor; el își are, din potrivă, în mod necesar rădăcini adânci în toată viața sa launtrică. Conștiința națională în sens modern se trezi în sfârșit iarăși în neamul românesc, după ce multă vreme zăcuse ca într'un somn de moarte. Din Ardeal, dela bieții preoți și călugări ai iobagilor, se lăți vestea cea bună a unui mare trecut roman și a unui frumos viitor cu puțința, în mici cărți și cărțuții prost tipărite, cu slave cirilice; ea trezise după o lungă luptă pe adormiți și li deprinsese iarăși ochi cu lumina. Mândrul și bogatul boier, care governa țara, înaltul prelat, care mai ieri urase bun-venit în semnul crucii grecești Rușilor, represintanții ortodoxiei, stropind cu aghiasma uniforma străină, modestul *dascăl*, fiu de popă sau de țaran, precum și vlăstarul unei mici familii de târgoveți, ei aveau cu toții aceleași sentimente și năzuiau spre același strălucit ideal ca și sârmanul locuitor din depărtatul și robitul pământ al Ardealului. Acum consulul rus trebuia pur și simplu să poruncească pentru ca Domnul grec să-i dea ascultare; puteau chiar un Gobdelas, un Labru Photiadis, un Neofit Ducas, toți Greci savanți, să conducă strălucit școlile reformate, pe care le

¹ *Uricariul*, IV, p. 343 și urm.: 26 Octombrie 1812.

organisaseră Scarlat Callimachi și Ioan Caragea, noii Domni puși în 1812. Școlarii români se furisau încet pe lângă Academia Domnească, unde acum nu se putea învăța decât elina, grecească nouă, latinește și franțuzește și ceva știință, pentru ca să meargă la o cu totul altă școală, cu toate că mai simplă, dar românească. În anul 1821 putu să vină chiar Alexandru Ipsilanti, fiul lui Constantin-Vodă, general rus și tot odată fiu de Domn grec, ca să cheme pe boierii cunoscători de grecește la războiul de independență pentru *Elada*, ce trebuia din nou înălțată. Însă, numai câțiva tineri idealiști, Arnăuți din gardă, Greci de prin birouri, băieți de prăvălie și ucenici greci trecură supt steagurile lui Alexandru, ca să lupte pentru ideia națională grecească la Sculeni, în fața graniței rusești, la Secu, în munții Moldovei, sau la Dragășani, în Oltenia, pentru o întreprindere neizbutită — oameni cari nu ținuseră socoteală de spiritul cel nou. Ceilalți însă, și aceștia formau grosul, se gândiau la învierea propriei, vechii și nobilei lor națiuni. Puteau Turcii în 1819¹ să facă un regulament special pentru stăpânirea românească, prin care numai membrii câtorva familii grecești, cari fuseseră dragomani, puteau fi aleși Domni și prin care împărțiră și pe boieri ca o clientelă acelor familii, căci cu toții simțiau că aceste măsuri nu pot să aibă viață lungă. După revoluția grecească Rușii ajunseră, prin tratatul de la Acherman din 1826, în situația de a putea smulge Porții noi condiții pentru binele Domnilor; ei continuară apoi și după noul războiu cu Turcii, prin pacea de la Adrianopol din 1829, această buna

¹ *Acte și fragm.*, II, p. 545 și urm.

operă și dăruirea în sfârșit ambelor țări bine-chibzuitul și bine-îndeplinitul *Regulament organic* din 1832. De acum încolo, de la acest punct hotărâtor pe care-l formează anii 1812 până la 1821, grija poporului românesc pentru viitorul său nu mai fu legată nici de planurile, nutrite de Ruși, ale unei împărțiri a Turciei, nici de poftele de a uni pe toți ortodocșii și nici de filantropica dragoste a vecinilor răsăriteni pentru creștini. De un *fară da se* nu erau, firește, în stare storșii locuitorii din Principate, dar ei lucrau pe tăcutele, atât cât li îngăduiau puterile, și niciun moment priincios al politicei europene nu l-au lăsat ei să treacă nefolositor. Această propășire, această lungă și îndârțnică luptă împotriva străinilor, și nu mai puțin chiar contra propriilor conaționali, începută de umilul, bolnăviciosul și neîndemânatecul călugăr ardelean Samuil Clain din Blaj și dusă până târziu la învingătorul rege român Carol I-iu, o vom descrie acum.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

	Pag.
PREFAȚĂ la ediția germană	3

Partea a patra

**Apăsătoarea suzeranitate turcească până la epoca Fanarioților.
Decăderea țărânimii române. Statul fiscal ca izvor de câștig
pentru arendașii aventurieri.**

CAP. I. — Relațiile Românilor cu Turcii. Raiaua turcească pe pământ românesc. Așezarea Tatarilor în Basarabia (Bugeac)	5
CAP. II. — Alegerea și investirea Domnilor la Constantinopol	27
CAP. III. — Influența grecească	61
CAP. IV. — Tribut, pocloane și al'e poveri ale țării	96

Partea a cincea

**Decăderea clasei țărănești. Noua boierime și activitatea ei po-
litică. Partidul național războinic.**

CAP. I. — 'obăgia țăranilor	108
CAP. II. — Mihai Viteazul și luptele sale	117
CAP. III. — Cele din urmă lupte politice ale partidei naționale. Prod usele ei literare	142

Partea a șasea

**Epoca Fanarioților. Administrația europeană sub suzeranitate
turcească și ruso-turcă.**

CAP. I. — Relațiile ultimilor Domni pământeni cu Puterile creștine, numirea lor la Constantinopol. Caracterul Domnilor „fanarioți“ în timpul primei jumătăți a veacului al XVIII-lea	157
CAP. II. — Finanțele Statului, încercările de reformă și dările	183
CAP. III. — Reformele lui Constantin Mavrocordat și urmările lor	200
CAP. IV. — Decăderea clasei țărănești. Evreii. Viața boierilor	209
CAP. V. — Războaiele Ecaterinei a II-a cu Turcii și Principatele Române	222

DIN PUBLICAȚIUNILE CASEI ȘCOALELOR

Lei B.

No. 1.	Amos Comenius—Didactica Magna, trad. de P. Gârboviceanu	12.—
" 2.	J. Locke—Câteva idei asupra educ. țiunii, vol. I trad. G. Coșbuc	26.—
" 3.	J. Locke—Câteva idei asupra educațiunii, vol. II trad. G. Coșbuc	18.—
" 4.	Chr. Ufer—Introduc. în pedag. lui Herbart trad. de G. Coșbuc	18.—
" 5.	Em. Martig—Psihologia pedagogică, trad. de G. Coșbuc	30.—
" 6.	Pestalozzi—Leonard și Gertruda, trad. de I. A. Rădulescu-Pog.	42.—
" 7.	Jean Jacques Rousseau—Emil, trad. de G. Adamescu	45.—
" 8.	Th. Carlyle—Eroii, trad. de C. Antoniad	40.—
" 9.	Kerschensfeiner—Educația cetățenească, trad. de C. Bondescu	26.—
" 10.	Paulsen—Introducere în filosofie, trad. de I. Lupu și D. Pușchilă	45.—
" 11.	Dr. Claparède — Psihologia copilului, trad. de V. Dulculescu	70.—
" 12.	Adolf Matthias — Pedagogia practică, trad. de G. Bogdan-Duică	32.—
" 13.	G. G. Antonescu — Pedagogia lui Spencer	4.50
" 14.	G. G. Antonescu — Pedagogia lui Pestalozzi	6.50
" 15.	N. Moiescu — Școala educativă	8.—
" 16.	N. Moiescu — Conducerea vieții emot. instr., intelect. și soc.	32.—
" 17.	N. Moiescu — Cultivarea minții cu ajutorul biologiei	15.—
" 18.	I. Nisipeanu — Psihologia pentru școlile normale	26.—
" 19.	F. Collard — Metodologia, trad. de I. Isbășeanu	30.—
" 20.	Fénelon — Educația fetelor, trad. de C. Sudețeanu	10.—
" 21.	Gr. Tăușan — Filosofia lui Plotin	30.—
" 22.	Gr. Tăușan — Trei studii filosofice	4.50
" 23.	Gr. Tăușan — Evoluția sistemelor de morală	15.—
" 24.	I. Petrovici — Probleme de logică	20.—
" 25.	I. Petrovici — Introducere în metafizică	10.—
" 26.	I. Petrovici — Teoria Noțiunilor	30.—
" 27.	I. Petrovici — Studii istorico-filosofice	45.—
" 28.	Apostol D. Culea — Literatura copiilor și șezătorile cu copii	23.—
" 29.	N. Nicolaescu — Predarea învăț. agricol în șc. prim. și normale	6.—
" 30.	C. Diaconescu și I. Nichitescu — Călușa învățătorului	2.50
" 31.	G. Bucovineanu — Manual de gimnastică suedeză	28.—
" 32.	D. Ionescu — Conducător pentru predarea gimnastice	—
" 33.	P. P. Negulescu — Reforma învățământului	52.—
" 34.	St. Negulescu — Atențiunea, conferință	0.50
" 35.	M. Dumitrescu — Școlile secundare din Frankfurt p. Main	—
" 36.	M. Tilenchi — Organizarea gimnaziilor în Saxonia	0.50
" 37.	An. Marinescu — Schiță asupra școlilor secund. în Italia	6.50
" 38.	J. Herbart — Prelegeri pedagogice — trad. de I. C. Petrescu și I. I. Gabrea, cu studiul introductiv de G. G. Antonescu	46.—
" 39.	Eug. Th. Sperantia — Mic tratat despre corelațiunile psihice în viața copilului	14.—
" 40.	G. Coșbuc — Conferințe pentru cercurile culturale vol. I	18.—
" 41.	G. Coșbuc — Conferințe pentru cercurile culturale vol. II	22.50
" 42.	Dr. C. Angelescu — Legea învățământului primar și normal primar, însoțit de expunerea de motive (în franțuzește)	100.—
" 43.	Dr. C. Angelescu — Legea învățământului primar și normal primar, însoțit de expunerile de motive, discursurile din Adunările Naționale Constituante și 8 grafice	100.—
" 44.	Dr. Godin — Creșterea copilului în epoca școlii, trad. de Eliza Alexandrescu și Filoteia Diaconescu	45.—
" 45.	G. Popa-Lisseanu — Studii pedagogice	28.—
" 46.	S. Smiles — Caractere tari, trad. de P. R. Petrescu	20.—
" 47.	Paul I. Papadopol — Metoda limbei materne în gimnaziu și liceu	27.50
" 48.	I. Petrovici — Cercetări filosofice	45.—
" 49.	G. Popa-Lisseanu — Romanica — Studii	55.—
" 50.	I. C. Petrescu — Școala activă	60.—
" 51.	Mihai D. Ralea — Ipoteze și precizări în știința sufletului	60.—
" 52.	Mihai D. Ralea — Contribuții la știința societății	70.—

